מציירת
את ילדותי
ב"ממלכת המוות"

(שואת טרנסניסטריה)
(של מגורשי בסרביה ובוקובינה)

תיעוד זיכרונות בכתב ובציור
של ניצולת
גטו ברשאד

שושנה נוימן

מציירת
את ילדותי
ב"ממלכת המוות"

(שואת טרנסניסטריה)
(של מגורשי בסרביה ובוקובינה)

תיעוד זיכרונות בכתב ובציור
של ניצולת
גטו ברשאד

שושנה נוימן

על עמוד השער:

תמונה 45

שיירת המגורשים מתקדמת ונתקלת בדרכה
בנער חי שבישיבה נקבר בתוך השלג על ידי הוריו
רגליו קפואות וללא יכולת הליכה
ז'נדרם עם רובה דוחף את השיירה הלאה
הנער צופה בנו, בלי תקווה, כשהוא גוסס לאיטו בקבר השלג בו הוא טמון
הנער לא ממש לבד. מולו מוטלים ארבעה מתים. אולי אלו הם הוריו
הוא כבר לא ידע, כשגופו חי-מת, חצי קפוא במעבה השלג

הודפס בישראל 2004.

עריכה: הדסה הקמייר (בת).

עריכה גרפית: דוד הקמייר (נכד).

מוקדש לזיכרון

לכל בני משפחות **ברנר-אנגלברג ולסטר** מהמקומות הבאים:
מהעיר סניאטין (גליציה המזרחית, פולין, ליד גבול רומניה);
מהכפרים ואסילב וטאוטן (טאוטעריס) שליד העיר זסטבבה (מחוז צ'רנוביץ),
ומהעיר צ'רנוביץ (צפון בוקובינה).
כל בני המשפחה ניספו בשואה ומקום קבורתם לא נודע. הי"ד.
נעלמו מעל פני האדמה בשנת תש"ב – 1941-1942.

ברנר-אנגלברג ר' יעקב (אבא) (בן סבא מוניו)	חי בסניאטין>בואסילב>בטאוטן>בצ'רנוביץ.	
	גורש ומת בייסורים בגטו ברשאד, טרנסניסטריה	ז"ל
ברנר-אנגלברג יוסף (אחי יוסל'ה) (בן יעקב)	חי בואסילב>בטאוטן>בצ'רנוביץ.	
	גורש ומת בייסורים בגטו ברשאד, טרנסניסטריה	ז"ל
ברנר-אנגלברג אסתר (אחותי) (בת יעקב)	חיה בצ'רנוביץ	
	גורשה ומתה בייסורים בגטו ברשאד, טרנסניסטריה	ז"ל
אנגלברג צירל (אשת סבא מוניו)	חיה בסניאטין>בואסילב, נרצחה באיזור ואסילב	ז"ל
אנגלברג דוגי (דוד) (בן סבא מוניו) (אחי אבא הצעיר)	חי בואסילב, נרצח באיזור ואסילב	ז"ל
אנגלברג רחל (בת סבא מוניו) (אחות אבא הצעירה)	חיה בואסילב, נרצחה באיזור ואסילב	ז"ל
לסטר רבקה (בת סבא מוניו) (אחות אבא)	לבית אנגלברג, חיה בואסילב>בסניאטין	
	נרצחה באיזור סניאטין	ז"ל
לסטר פריבה (בת רבקה)	חיה בסניאטין, נרצחה באיזור סניאטין	ז"ל
לסטר אסתר (בת רבקה)	חיה בסניאטין, נרצחה באיזור סניאטין	ז"ל
לסטר אלטר (בן רבקה)	חי בסניאטין, נרצח באיזור סניאטין	ז"ל
לסטר מרים (אחות סבא מוניו)	לבית אנגלברג, חיה בואסילב>בסניאטין,	
(בת הרב-דיין אברהם דוד מבצ'יוץ/בוצ'ץ)	נרצחה באיזור סניאטין	ז"ל

תיעוד זיכרונות בכתב ובציור
של ניצולת גטו ברשאד –
שושנה נוימן (רייז'לה)

תוכן העניינים

מובאות מספרו של ז'אן אנצ'ל (משולבות בינות לזיכרונות בכתב ובציור דלעיל)
"תולדות השואה – רומניה" (2002), יד ושם

נספח - פירוט תמונות, ציורים סמליים, מוצגים, מגזרות נייר

שושנה נוימן – קורות חיים בעולם הציור והאמנות

בילדותי בבוקובינה (ילידת צ'רנוביץ, 1933) התחלתי לצייר. כל ילד מצייר. אזכור באהבה את אבא שנתן לי כמה ליי לקנות צבעים חדשים. ראיתי תמונה מצויירת בספר והרגשתי צורך להעתיקה למחברת, לא בקירוב אלא עד כמה שיותר מדויק. שכנות עודדו את אמא (כך סיפרה לי) בטענה שזו הכבה טובה למלאכת תפירת בגדים.

בשנת 1941–תש"ב גורשנו, יהודי בסרביה, בוקובינה ודורוהוי, לטרנסניסטריה. משפחתי גורשה מצ'רנוביץ (בוקובינה) שהיתה אז תחת שלטון גרמני-רומני אחרי שנכבשה מידי הרוסים. בטרנסניסטריה (איזור שבין הנהרות דנייסטר ובוג, במערב אוקראינה), שעברה משלטון רוסי לשלטון גרמני-רומני, הוקמו גיטאות, מחנות ריכוז והשמדה לכל יהודי בסרביה, בוקובינה ודורוהוי, שגורשו אליו בשנים 1941-1942. בגטו ברשאד ניספו בטיפוס, רעב וקור ארבעה מבני משפחתי: אבי יעקב (41), אחי יוסל'ה (14) ואחותי אסתי (6), וכן בת דודתי רוזיקה (10).

בשנים 1941-1944 שהיתי בגטו ברשאד ללא כל בדל נייר ועיפרון.

מגטו ברשאד ב-1944 השתחררה אמא כאלמנה ואם שכולה, ואני כיתומה מאב ואחות שכולה. משם הגענו לצ'רנוביץ (שעברה שוב ב-1944 להיות תחת שלטון רוסי). שם קיבלתי קופסת צבעי אקוורל (צבעי מים) במתנה ליום הולדתי מחברתי בטי. ציירתי וציירתי ללא הפסק.

ב-1945 גילו אותי המורות בבית-הספר העירוני בצ'רנוביץ, והטילו עלי להכין כל עבודה גרפית לצורכי בית-הספר (פלקטים, מפות, עיתוני-קיר ועוד). באותה תקופה עבדה אמא כעוזרת בית אצל מהנדס, אבל לא בעבודה רשמית שנתנה זכאות לחיבור לחשמל. לכן נאלצתי לצייר בערבים לאור עששית נפט. זכיתי לשבחים, ומנהל בית-הספר ערך לי תערוכה בעיר.

משנת 1946 ועד תחילת 1949 שוב לא עסקתי בציור. עברנו את הגבול מצ'רנוביץ (תחת שלטון רוסי) לרומניה, ונדדתי בין בתי יתומים מזרמים שונים בערים קלוז' ובוקרשט (מוסד ליתומות בקלוז', מוסד החלוץ בבוקרשט (מוסד ציוני), מוסד אגודת ישראל). חיכינו לעלייה לארץ-ישראל ולא שלחו אותנו לבתי-ספר עירוניים. למדנו עברית במוסד הציוני

בשנת 1949 פירק הממשל הקומוניסטי שברומניה את המוסדות הציוניים וגם את מוסד אגודת ישראל, והילדים נשלחו למוסד ממשלתי קומוניסטי בבוקרשט. משם נשלחתי לבית-ספר "אורט". שם שוב גילו את כשרונותי לציור, והתקרבתי לעולם האמנות תוך ביקור בשבתות במוזיאונים בבוקרשט. השתתפתי, בין היתר, גם בעיצוב פלקטים ועיתוני קיר שכונתיים לכבוד יום הולדתו השבעים של סטאלין, והכל צולם שם ליומן קולנוע ב-1949. הממשל הקומוניסטי בבוקרשט ראה זאת כעבודה חשובה וכמעט לא אישרו לי לעלות לארץ ישראל בגלל זה.

רשמו אותי אז, בהמלצת אנה פאוקר, לבית-הספר הגבוה לגרפיקה וציור. לא הספקתי ללמוד שם שכן הגיעו אלינו אשרות העלייה, ועליתי עם אמא לישראל באפריל 1950.

שהיתי במעברת אחוזה בחיפה ביחד עם אמא. שם היכרתי את בעלי, נוימן צבי.

נולדו לנו שני ילדים, בת ובן, ועם הזמן גם 5 נכדים.

בישראל בתחילת שנות ה-50 עבדתי ככורכת ספרים, מקצוע אותו למדתי בבית-ספר "אורט" בבוקרשט.

שכנה צעירה במעברה עבדה במשרד לגרפיקה ושירטוט. לא היה לה ידע מוקדם בגרפיקה, אמרה, הדריכו אותה במקום. שמחתי לשמוע שיש מקצוע כזה, זה בדיוק היה חלומי. היא הציעה לי לגשת לשם, ולבקש לעבוד כמחליפה שלה, כי היא עומדת להתחתן ולעזוב. ניגשתי לשם אבל נדחיתי. הבנתי שהיא כפליטת שואה מפולניה היתה רצויה שם יותר ממני, פליטת שואה מרומניה. שואת יהודי רומניה לא היתה אז מוכרת וידועה.

בשנת 1966 למדתי פקידות כללית והנהלת חשבונות סוג ג'. עברתי בהצלחה רבה את הבחינות הממשלתיות ופסיכומטריה, והתרוצצתי מדי שבוע בלשכת העבודה. אבל לא השגתי עבודה.

16 שנה לא ציירתי אז, החל משנת 1950, שנת העלייה לארץ, ועד לשנת 1966. את קופסת האקוורלים הטובים שהבאתי עמי מצ'רנוביץ, נתן בעלי לבתי בת השנתיים וחצי למשחק.

אחרי אי השגת עבודה בפקידות, מצאתי עצמי באותה שנה חוזרת בשמחה למלאכת הציור. עברתי אז ברחוב וראיתי מודעה קטנה על פתיחת חוג לציור בהנחיית יהושע גרוסברד. אצלו עברתי מציור בגואש וצבעי מים לציור דומם בשמן. אחרי מספר שנים השתתפתי בקורסים, סדנאות וחוגים ללימוד תחריט נחושת אצל מאיר מוזס, אריה רוטמן והלנה מרקסון.

בנוסף שמעתי הרצאות בקורסים לתולדות האמנות מטעם האוניברסיטה העממית, אוניברסיטות חיפה ותל-אביב. שלוש שנים למדתי בקורסי קיץ מרוכזים באוניברסיטת חיפה - קורס רישום, קורס עירום וקורס אבסטרקט (מופשט) בצבע אקריליק עם הצייר משה גבעתי. למדנו לבנות נכונה קומפוזיציה אבסטרקטית.

בשנים 1976-1979 למדתי ציור אקדמי בסדנה של לב שטיימן - כל הטכניקות והחומרים בצורה מקצועית.

ב-1978 הגשתי לראשונה בקשה להתקבל לאגודת הציירים והפסלים בישראל והתקבלתי.

למדתי ויישמתי ביצירתי שיטות ביטוי שונות: רישומים (נוף חליסה בחיפה, צפת וירושלים, נמל עכו, קוצים וצמחיית גן, ועוד), ציורי שמן (שום, יונה לבנה, תפילה לשלום, יונה במעי הדג ועוד), מיניאטורות צבעוניות, פיסולי נייר בקומפוזיציות אבסטרקטיות. התמחיתי הן בציור נאיבי והן בציור ריאליסטי, ועסקתי גם בציור אבסטרקטי. במשך 7 שנים הכנתי עבודות תחריטים (מנהגים בחגי ישראל בגולה), ובעיקר התמחיתי ביודאיקה, יצירת קומפוזיציות בסמלים יהודיים במסגרת אמנות מגזרות הנייר. אמנית רב-תחומית.

עבודותיי הוצגו בכל המוזיאונים בארץ. יותר מ-100 עבודות מצויות במוזיאונים בארץ ובחו"ל. חלקן נרכשו וחלקן הגדול התקבל כתרומה. במשך השנים נרכשו ממני עבודות על ידי מוזיאון חיפה לאתנולוגיה ולפולקלור; מוזיאון וולפסון, היכל שלמה, ירושלים; ועוד מוסדות המתמחים ביודאיקה. מוסדות אחרים, כגון מוזיאון ארץ-ישראל, מוזיאון ישיבה יוניברסיטי, מוזיאון יד-ושם, מוזיאון ישראל, מוזיאון לאמנות יהודית ע"ש בר-דוד - ברעם, מוזיאון ליודאיקה, משכו לאמנות ע"ש אתר - עין-חרוד, וכן מוזיאון בית לוחמי הגיטאות – כולם קיבלו עבודות שלי כתרומה.

מנהגים בחגי ישראל בגולה

בשנות ה-70 ואילך התחלתי להנציח בציור את הנושא: "מנהגים בחגי ישראל בגולה", בימים של טרום השואה. הנושא כולל תחריטים על בסיס רישומים בשחור-לבן, ציורי גואש וציורי שמן צבעוניים. אמא שלי באה מהכפר ורצ'אנקה ובאופן טבעי גם בעיר צ'רנוביץ המשיכה עם מנהגי החגים, כפי שנהגו בכפר בתקופת ילדותה. בכל הקשור במנהג לא היתה אמא מושפעת ממנהגי החגים בעיר. התיעוד בציור מלווה בתיעוד בכתב שרשמתי מפי אמא שלי, בהיותה בת 80 (תיאור מנהגים ומאכלים האופיינים לכל חג ומועד).
גם אימרות ביידיש עסיסית עממית, חן רב יש בהן וחוכמת חיים אין קץ. בשנת 1988 רשמתי מהן רבות; זכורות הן לי משפת הדיבור של אמי ואחיותיה. העלתי אותן על הכתב לזיכרון, הרי איני שומעת "שפה" כזו יותר.
אימרות פשוטות מבית טוב, בלי קללות וגסויות. האימרות היו חלק משפת היום-יום בעיר ובכפר. שפת עשיר או עני, עם הארץ או תלמיד חכם. בלי אימרה "תואמת" לדוגמה, לא הבינו אותך כהלכה...

בקרוב אוציא לאור – **תיעוד זיכרונות בכתב ובציור של החגים** (מנהגים, מאכלים) **בקהילות ישראל שנכחדו בשואה**

<u>תערוכות</u>

- 1976 - תערוכה קבוצתית "תחביב 8", 8 תחריטים בנושא "חגי ישראל כפי שנחוגו לפני השואה". זכיתי בפרס שני בתחום המחשת העבר.
- 1978 - אורנים-כרמל, חיפה, תערוכת יחיד: 50 תחריטים בנושא חגי ישראל.
- 1983 - תערוכת "פורים", מוזיאון וולפסון, היכל שלמה ירושלים, 10 תחריטים בנושא חג הפורים.
- 1984 - בית האמנים ע"ש שאגאל, חיפה, תערוכת יחיד: 32 תחריטים בנושא: חגי ישראל.
- 1990 - תערוכת "פסח", מוזיאון וולפסון, היכל שלמה, ירושלים, 6 ציורי שמן. התערוכה לרגל הכנס השנתי המסורתי לאמנות יהודית + כנס יודאיקה בת-זמננו של האוניברסיטה העברית.
- 1992 - תערוכת יוצרים באיביים: "יודאיקה – אל מחוזות הילדות", 5 ציורי שמן בנושא החגים בילדותי.
- 1992 - תערוכת יחיד: "יודאיקה- לקראת החגים"- 10 ציורי שמן באיביים, מוזיאון ליודאיקה, משכו לאמנות ע"ש אתר - עין-חרוד.
- 1993 - תערוכת "פורים בשטטל", 2 חודשים, בית עמך, חיפה, 15 רישומים.
- 1997 - מוזיאון נהריה, 44 יצירות גואש ואקריליק, רובם בנושאי יודאיקה – חגי ישראל וסמלים יהודיים.

תיעוד זיכרונות שואה בכתב ובציור

תיעוד נושא "מסע/צעדת המוות לגטו ברשאד שבטרנסניסטריה" בכתב העסיק אותי החל משנות ה-60 ואילך. אז נערך **משפט אייכמן** וכך דווח על ישיבה מס' 48, 23 במאי 1961, בין היתר, בעיתון מעריב (24.5.1961):

> הפוגרומים... פעולות הטבח... **והמוות האכזרי שפקד את היהודים שהובלו, לבסוף, לגירוש ולחיסול במחנות טרנסניסטריה** – הועלו אתמול... במסמכים ובעדויות במשפט אייכמן בירושלים... **"טרנסניסטריה היתה הקבר של יהדות רומניה"**, אמר בהתרגשות העד... העד ... מספר בהתרגשות: **"זה היה בשבילנו אושוויץ. זהו הקבר של היהדות הרומנית"**.

כאן לראשונה נתקלתי בתיעוד שואת טרנסניסטריה על הכתב, וזה משך אותי לתיעוד זיכרונות אישי משלי בכתב ובציור. בשנות ה-70 ערכתי כ-150 רישומים בנושא זה. בשנות ה-80 ביצעתי 50 ציורי שמן ואקרילים על פי רישומים אלה. השלמתי כל רישום עד לקבלת המחשה אמנותית מלאה.
ברישומיי המחשתי את הטרגדיה, השואה, אותה עברו יהודי בסרביה ובוקובינה בעקבות גירושם ב-1941 (תש"ב) אל טרנסניסטריה. הרישומים שלי ממחישים במלואם את תלאות הדרך ממרקולשט אל גטו ברשאד, כולל תנאי החיים הלא אנושיים בגטו ברשאד.
תיעוד אירועים בציור ורישום, כתחליף לצילום שאינו. הרישומים הועלו על הכתב שנים רבות לאחר היות האירועים, ולמרות זאת - כל תיאור הוא "דוקומנטרי", ממש בדומה לצילום בשטח "בזמן אמת".

יום אחד נכנס לחדרנו בביקתה אדם אשר ערך רישום של חלקו הקדמי. גיליתי רישום זה (תחת השם "הדר במחנה עבודה") במוזיאון "יד ושם" במהלך ביקור ב-1985. שם התברר לי שמו של אותו צייר: ארנולד דגני. הוא שהה בגטו ברשאד בתקופה זו לאחר בריחתו ממחנה עבודה אחר. מצאתי רישום משלי של החדר בברשאד, שהעלתי על הנייר בשנות ה-70 על-פי הזיכרון. הרישום שלי מהזיכרון והרישום של הצייר דגני ב"זמן אמת" דומים להפליא (ראה השוואת פרטים בין מוצג ו' ותמונה 76), והדמיון ניכר גם במספר רישומים אחרים.
באותו ביקור בשנת 1985, אמר לי מר יצחק מייס, המנהל דאז של "יד ושם": "עזבי כל עבודה אמנותית אחרת בשנה הקרובה, השלימי את הרישומים האלו, זה חשוב. עברו כבר 40 שנה והזיכרון נחלש לכולנו, החומר חשוב".

לקט נבחר מתוך אוסף הרישומים והציורים
על **מסע המוות לגטו ברשאד שבטרנסניסטריה** ועל **גטו ברשאד** עצמו,
מובא במסגרת ספר זה, בלווית תיעוד בכתב.

<u>תערוכות</u>

- 1984 - "גטו ברשאד"- ציור סמלי (ציור שמן). הוצג לראשונה ב-1984 בתערוכה "השואה באמנות" בבית האמנים ע"ש שאגאל, חיפה. תערוכה זו אורגנה במשותף על ידי מוזיאון "בית לוחמי הגיטאות" ואגודת הציירים והפסלים בישראל, סניף חיפה. (יצירה זו התקבלה כתרומה במוזיאון בית לוחמי הגיטאות). (ראה ציור א', עמ' 11)
- 1991 - מוזיאון "בית לוחמי הגיטאות" למורשת השואה והמרד, 50 ציורי אקריליק + 1 ציור שמן, בתערוכת יחיד גדולה (על כל קומה ב'): "מסע המוות לטרנסניסטריה"- תערוכה מיוחדת לציון 50 שנה (תש"ב 1941- תשנ"ב 1991) לגירוש יהדות בסרביה ובוקובינה לטרנסניסטריה. נשא דברים בפתיחה: ד"ר שמואל בן ציון (מהמכון לחקר השואה, אוניברסיטת חיפה). התערוכה נמשכה שישה חודשים, מ-9.10.1991 – 4.4.1992. (בעקבות התערוכה בחרה ועדה מטעם המוזיאון ב-10 ציורים והם התקבלו כתרומה).
- 1992 - תערוכת יחיד באוניברסיטת ת"א: 70 רישומים בנושא "טרנסניסטריה", 22.9.1992 לרגל הכנס "ילדים בשואה: אז ועכשו". התערוכה אורגנה על ידי "עמך", "יד ושם" ואוניברסיטת תל-אביב, ביה"ס לעבודה סוציאלית. ("עמך" – המרכז הישראלי לתמיכה נפשית וחברתית בניצולי השואה והדור השני)
- 1992 - תערוכת "הגירוש", 7 ציורי אקריליק, בית עמך, חיפה.
- 1993 - תערוכה קבוצתית בנושא השואה לרגל טקס חנוכת בית "עמך" חיפה, 7 ציורי אקריליק, 3 חודשים.
- 1995 - תערוכת "50 שנה לשיחרור מחנות ההשמדה", פוסטר ורישומים, בית עמך, חיפה.
- 1997 - תערוכת "שואה ותקומה", ציורי שמן ואקריליק, בית עמך, חיפה.
- 2001 - בחודש בו חל יום הזיכרון לשואה ולגבורה (אפריל 2001), ליד האולם בו התקיים בהיכל העירייה טקס התייחדות עם זכר הניספים בשואה "לכל איש יש שם", ערכתי תערוכת ציורים בשם "מסע המוות בטרנסניסטריה (תש"ב-1941)" (51 ציורי אקריליק).

<u>תצוגות בלויית הרצאות</u>

- 2003 - תצוגת 50 רפרודוקציות על "שואת טרנסניסטריה" בלויית הרצאה במועדון גימלאים של בי"ח רמב"ם.
- 2003 - תצוגת 50 רפרודוקציות בנושא "שואת טרנסניסטריה" בלויית 2 הרצאות לתלמידות באולפנא "צביה", חיפה (רשת חינוכית תורנית).

<u>הערה</u>: אשמח להיות מוזמנת למתן הרצאות בנושא "שואת טרנסניסטריה" בלווית שקופיות.

<u>מגזרות נייר בתחום היודאיקה</u>

משנת 1980 התחלתי לצייר ציורים גרפיים סימטריים על נייר בתחום היודאיקה. בעצת פרופ' דב נוי והאדריכל דוד קסוטו התחלתי ליצור קומפוזיציות בסמלים יהודיים במסגרת אמנות מגזרות הנייר המסורתית. היצירות גדושות במוטיבים מסורתיים, אך בחירת הקומפוזיציה ומרכיבי המוטיבים הם אוטנטיים וייחודיים.
אוסף המגזרות שהכנתי הלך וגדל והתחלתי להציג אותן בתערוכות חשובות. גם הוזמנתי להשתתף בתערוכה משותפת עם האמן יעקב נאמן בשנת 1982. ז"ל.
ב-16 במאי, 1983, לרגל צאת ספרה של ד"ר גיזה פרנקל "מגזרות נייר", כובדתי ונבחרתי על-ידי מוזיאון הארץ (ארץ-ישראל) להופיע לצידה בתוכנית "ערב חדש" עם רפי רשף בטלוויזיה. נבחרתי לייצג את דור ההמשך ליוצרי מגזרות נייר מסורתיות יהודיות.
כן הוזמנתי אז על ידי ניצה בהרוזי, האוצרת ליודאיקה ואתנוגרפיה במוזיאון הארץ, להרצות בפני מורות לאמנות על מגזרות נייר – תולדות המגזרת היהודית, סוגי המגזרות וטכניקות הביצוע.
ביוני 1983 ערך אצלי ביקור מנהל המוזיאון ליודאיקה משיקגו, מר מוריס ספרטוס, בהמלצת מוזיאון הארץ (המדור ליודאיקה, אתנוגרפיה ופולקלור), ורכש מגזרת נייר עבור המוזיאון.

בבסיס המגזרות שיצרתי עמדו תמיד סמלי ישראל: כתר תורה, לוחות הברית, מנורת שבעת-הקנים, חנוכיה, מגן-דוד, עמודי בית המקדש, שופר, ארון קודש, שרשרת, אריה, נשר, צבי, טווס, דוכיפת, עץ החיים, צמחיה, גפן, רימון, חיטה, שעורה, פרחי רימון, רוזטה, חמסה.
כן הכנתי בתחום היודאיקה ציורים ומגזרות א-סימטריות המספרים על חתונה יהודית, חופה, הקפות, חתן בראשית, משלוח מנות, ברכת כוהנים, תפילה, חגי ישראל, דת, מסורת, מנהגים, בית המקדש, חומות ירושלים, צריחיה, מגדליה, הרים סביב לה; מגדלי בשמים, פמוטי שבת, חנוכיות מסורתיות, פרוכת, ספרי תורה.
ב-1994 יצרתי 36 "חנוכיות" - מגזרות נייר מהודרות, נייר בצבעי מתכת וזהב על רקע כחול.
ב-1995 יצרתי 38 "מגדלי בשמים" - מגזרות נייר בצבע בייז' על רקע רב-גווני.
יופי, הידור ותפארת מקרינים תשמישי הקדושה שלנו, וכל המרבה בעיצובם הרי זה משובח.

<u>תערוכות</u>

1981 - תערוכת פולקלור בינלאומית, אודיטוריום חיפה, 2 מגזרות נייר ועוד.
1982 - "פולקלור - חגי ישראל", תערוכת מגזרות נייר, במשותף עם האמן יעקב נאמן, מוסד ציבורי.
1983 - תערוכת "שבועות", מוזיאון וולפסון, היכל שלמה, 5 מגזרות נייר.
1984 - תערוכת מגזרות נייר במוזיאון ארץ-ישראל, עבודותי מוצגות על קיר שלם.
1985 - מוזיאון וולפסון, היכל שלמה, ירושלים, תערוכת יחיד: מגזרות נייר
1985 - מוזיאון לאמנות יהודית ע"ש בר-דוד, קיבוץ בר-עם, תערוכת יחיד: מגזרות נייר. התערוכה צולמה ושודרה בטלוויזיה במעגל סגור למשקי הצפון, לרגל פירסום פתיחת התערוכה במוזיאון.
1986 - תערוכה ארצית "נייר לכל דבר", בית יד-לבנים, חולון, בה השתתפו חמישה אמנים מתחומים שונים. הצגתי 13 מגזרות נייר מסורתיות על קיר. ב-25.9 הוקרנה בטלוויזיה, בתוכנית "מה באמנות", כל התערוכה "נייר לכל דבר", ונסקרו אחת לאחת כל 13 מגזרות הנייר שלי.
1987 - מגזרות נייר, מלון מרכז, ירושלים.
1989 - 12 מגזרות נייר בתערוכה קבוצתית, יריד האמנות, גלריה מלכי ישראל, ירושלים (3 חודשים).
1990 - 12 מגזרות נייר בתערוכה קבוצתית "חגי חודש תשרי באמנות ובמסורת העדות" (ארבעה אמנים בתחומים שונים), מתנ"ס מרחב, גבעת שמואל.
1991 - תערוכת יחיד: "יודאיקה" – 16מגזרות נייר מסורתיות, מוזיאון ליודאיקה, משכו לאמנות ע"ש אתר - עין-חרוד. התערוכה נמשכה 5 חודשים, לתוך 1992..
1992 - תערוכת חודש אדר, קיבוץ שדה אליהו, תערוכת יחיד: מגזרות נייר.
1994 - תערוכת "חנוכה", מוזיאון וולפסון, היכל שלמה, ירושלים, 4 מגזרות נייר, 3 חודשים.
1995 - מוזיאון לאמנות יהודית ע"ש בר-דוד, קיבוץ ברעם, תערוכת "לוחות הברית" – תערוכת יחיד של מגזרות נייר לקראת חג השבועות.
1997 - תערוכת "חגי האביב", מלון לביא, מגזרות נייר וציורי גואש,
2001 - מגזרות נייר ועוד, בתערוכת יחיד: "צורות, מגזרות וצבע", בית האמנים ע"ש שאגאל, חיפה.
(זכיתי במילגה להפקת קטלוג מטעם "קרן תרבות חיפה" של עיריית חיפה, בלויית "תעודת הוקרה והערכה").
ראה קטלוג צבעוני מהודר הקרוי:

מגזרות נייר - מוטיבים יהודיים
חנוכיות ומגדלי-בשמים

2002 - "וראו בטוב ירושלים" – תערוכת יחיד למגזרות נייר, גלריה לעיצוב, קמפוס חנקין, חולון.
2003 - מגזרות נייר, בתערוכת אמנים ויוצרים, חברי ההסתדרות החדשה, גלרית קסטרא, חיפה.

<u>מיניאטורות</u>

1999 - 6 מיניאטורות, תערוכת "נושאים תנ"כיים במימד קטן", מוזיאון התנ"ך, תל-אביב.
1999 - 6 מיניאטורות, תערוכה שנתית לחברי אגודת אמני המיניאטורות בישראל.
2002 - 9 מיניאטורות בנושא "נופים דמיוניים" (עיבוד במחשב), תערוכת "נופים", אגודת אמני המיניאטורות.בישראל, בית יד לבנים, נס-ציונה.
2002 - 4 מיניאטורות, תערוכת "שיר-השירים במימד קטן", מוזיאון התנ"ך, תל-אביב, ואח"כ בגלרית קסטרא, חיפה.
2003 - 12 מיניאטורות וכן ציורי אקריליק על בד בנושא יודאיקה, "על כנפי היצירה"- תערוכת אמנים יוצאי רומניה, גלרית אמנויות "קסטרא", חיפה.
2003 - 21 מיניאטורות, תערוכה שנתית לחברי אגודת אמני המיניאטורות בישראל.
2004 - 4 מיניאטורות, תערוכת "קוהלת במימד קטן", מוזיאון התנ"ך, תל-אביב.

בית לוחמי הגיטאות
ע"ש יצחק קצנלסון
למורשת השואה והמרד

beit lohamei haghetaot
ghetto fighters'house

תאריך: 4 נובמבר 1990
183#

לכבוד
שושנה ניימן
רח' אורן 23/9 כרמליה
חיפה 34734

שלום רב,

הנדון: תרומת יצירת אמנות לבית לוחמי הגיטאות.

הובאה לידיעתי העובדה כי יצירתך:

"ציונה ברשד - שמן על קרטון מצופה בד 1981

נתרמה על ידך לבית לוחמי הגיטאות לאחר תערוכה משותפת לבית לוחמי הגיטאות ואמנים חברי אגודת הציירים והאמנים בחיפה שנערכה בבית שאגאל.

עבודתי בבית לוחמי הגיטאות כאוצר החלה לאחר שהגב' מרים נוביץ' ז"ל חלתה ולא הייתי מודע לעובדה המצערת של אי-אישור תרומת היצירה הנ"ל לבית לוחמי הגיטאות.

אני רואה, בשם בית לוחמי הגיטאות, חובה, זכות והכרת תודה לאשר, בדיעבד, את תרומתך, אשר מוסיפה נדבך נוסף לשימור זכרון השואה אשר כולנו מצווים בו.

מצ"ב שלושה אישורי תרומה. אנא אשרי בחתימתך את התרומה והחזירי שניים לבית לוחמי הגיטאות.

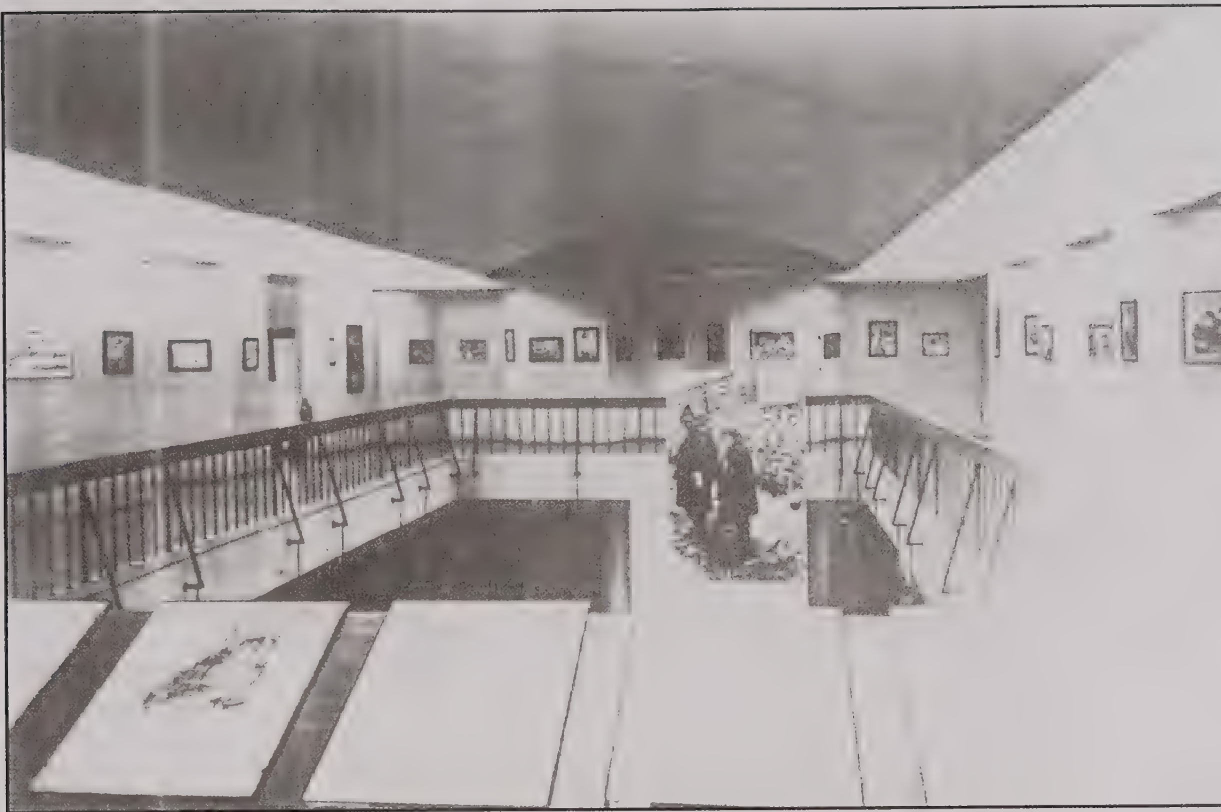
בברכה
אבי הורביץ
אבי הורביץ
אוצר אמנות

קיבוץ לוחמי הגיטאות, ד.נ. אשרת 25220; טל. 925542; 04-920412 משרד בתל-אביב: ארלוזורוב 102, 62097; טל. 03-228696
Kibbutz Lohamei Haghetaot, D.N Asherat 25220, Israel. Tel.: 04-920412, 925542 Tel-Aviv Office: 102, Arlozorov. Tel.: 03-228696
Fax: 04-926455 פקס.

מוצג א'

מכתב מאבי הורביץ

אוצר אמנות של מוזיאון בית לוחמי הגיטאות למורשת השואה

מוצג ב'

מבט על תערוכת "מסע המוות לטרנסניסטריה"
מוזיאון בית לוחמי הגיטאות (1991)

מוצג ג'

שושנה נוימן בתערוכת "מסע המוות בטרנסניסטריה"
היכל עיריית חיפה (2001)

מעריב, 24.6.1961
משפט אייכמן, יום: 23 במאי 1961, ישיבה מס׳ 48

טרנסניסטריה – קברה של יהדות רומניה

מאת ג. שטרסמן וד. גולדשטיין

גרזן ההשמדה שהונף על יהדות רומניה עם בוא הצבא הגרמני לבוקרשט בנובמבר 1940. הפוגרומים רוויי-הדם שערכו ביהודים תליייני אנטונסקו ו״משמר הברזל״ הרומני, פעולות הטבח שנערכו ברומניה עצמה, הנסיונות הנואשים להצלה, **והמוות האכזרי שפקד את היהודים שהובלו, לבסוף, לגירוש ולחיסול במחנות טרנסניסטריה** – הועלו אתמול לפני הצהרים במיסמכים ובעדויות במשפט אייכמן בירושלים.

״טרנסניסטריה היתה הקבר של יהדות רומניה״, אמר בהתרגשות העד ד״ר ת. לוינשטיין-לביא, שתיאר בעדותו את התנאים האיומים, המחלות והמגיפות שפקדו את יהודי מחנות אלה שעלה עליהם הכורת... וכן את המאמצים שנעשו למען העלאתם של היהודים לארץ ישראל ושסוכלו על ידי אייכמן, אף כי הושגה לשם כך הסכמתם של השלטונות הרומניים.

באותה ישיבה תארה גב׳ פרלה מרק, אלמנתו של רבה הראשי של קהילת צירנוביץ, את פרשת אובדנה של קהילה זו, כשאחת הנקודות המזעזעות ביותר בעדותה מהווה התיאור כיצד בנה היודע-נגן, היה מנעים נגינות על הצילו האהוב עליו לפני שהוכנס לתא הגאזים במחנה אושוויץ...

בישיבה זו הגיש מר בך דו״חות אחרים של המפקד הרומני של הג׳נדרמיה באזור טרנסניסטריה, שבהם הוא מודיע לממונים עליו, כי אנשי ס.ס. הוציאו מן המחנה 120 יהודים ורצחו אותם ביריות... אותו מפקד מדווח כעבור זמן, כי הגרמנים הוציאו במשך שני ימים 1400 יהודים ורצחום ביריות. הרכוש נלקח והגופות נשרפו. בדו״ח אחר מודיע המפקד הרומני, כי עוד 1200 יהודים הועברו מן המחנה לנקודת ג׳נדרמיה באזור, נלקחו משם לקולחוז ומשם לקחו אותם אנשי הס.ס. והוציאו אותם להורג ביריות.

במכתבו של הנאשם [אייכמן] אל משרד החוץ הוא אומר, כי עקרונית הוא מסכים לגירוש היהודים מרומניה לאוקראינה, אך הוא קובע שהגירוש הבלתי מסודר מסב נזקים...

כאן מגיש מר בך 3 מסמכים... הראשון בהם חובר במחלקתו של אייכמן ״4ב4״ ב-26 ביולי 1942, נשלח אל משרד החוץ... ונאמר בו, כי החל מן ה-10 בספטמבר אותה שנה

יש לשלוח גם את יהודי רומניה ברכבות מיוחדות למזרח.

מר בך מציין, כי כשאייכמן נשאל בחקירתו במשטרה על מסמך זה הוא הודה בפירוש, כי הוא הכתיב את המכתב. המסמך השני אף הוא מאותו תאריך, נשלח ממשרדו של הימלר וגם בו מדובר באותו שילוח עתיד של היהודים.

במסמך אחר מודיע ריכטר, המטפל בעניינים היהודיים בבוקרשט, לאייכמן, כי משיחה שהתנהלה בבוקרשט נובע, שלא יהיו קשיים בביצוע משלוחי היהודים מרומניה, ברגע שייקבע מועד ההגירה...

תולים יהודים כדי להתחבב על הגרמנים

כאן עלה לדוכן העדים ד״ר תיאודור לוינשטיין-לביא, חוקר ב״יד ושם״, יליד רומניה, שעלה לישראל לפני 4 שנים. ברומניה היה פרופ׳ להיסטוריה יהודית ולפילוסופיה , ובשנים 44-1940 היה בבוקרשט. בקיץ 1940 היה מגוייס בצבא הרומני בגבול הונגריה, אך אז הוצאו היהודים מן הצבא , וכיוון שלא יכול היה לחזור לבית ספרו, פנה לבוקרשט.

ד״ר לביא מספר, כי הצבא הגרמני הגיע לבוקרשט בסוף נובמבר 1940 ויחידותיו תפסו כ-30 בניינים שבהם שכנו בתי הספר של הקהילה היהודית...

העד מספר כי כשהיה אנטונסקו בשלטון היתה גם גדולה פעילותו של ״משמר הברזל״... משטרת ״משמר הברזל אומנה על פי קווי האירגון של הס.ד., אנשיה חטפו ועצרו יהודים, חנויות היהודים סומנו ״חנות יהודונים״.

בתשובה לשאלת מר בך מסביר ד״ר לביא, כי המאבק בין קבוצות אנטונסקו לבין ״משמר הברזל״ התבטא לרוב בפוגרומים נגד היהודים. באחד המקרים ניתלו 120 יהודים על ידי אנשי ״משמר הברזל״ בבית מטבחיים ותלו עליהם שלט ״בשר כשר״. לדעתו של העד נהג ״משמר הברזל״ בשיטה זו כדי לזכות בתמיכת הגרמנים.

ש: במה התבטא בואו של ריכטר לרומניה? מה היה השינוי?

ת: ריכטר הופיע במרכז היהודי. אחרי הפוגרום בבוקרשט בא הפוגרום ביאסי. זה כבר היה אחרי פרוץ המלחמה ושם היו למעלה מעשרת אלפים הרוגים.

הרוצחים היו פלוגות של הצבא הגרמני יחד עם חיילים רומניים,... **אחר כך, תוך כיבוש בסרביה ובוקובינה, היתה ההשמדה כמעט שלמה.**

מתחילת יולי עד ספטמבר 1941 הושמדו בבסרביה 160 אלף איש. אחר כך בא גל שני של השמדה בבוקובינה, **ואלה שהצליחו להישאר בחיים, נשלחו לטרנסניסטריה.**

העד מתבקש לתאר את **תנאי החיים באיזור טרנסניסטריה,** והוא מספר בהתרגשות: **זה היה בשבילנו אושוויץ. זהו הקבר של היהדות הרומנית.**

שם הושמדו רוב המגורשים, פרט ליהודי אוקראינה עצמם שאת מספרם אין יודעים. התנאים באיזור היו איומים וחלק מהמחנות היו מחנות השמדה, בחלקם שימשו לעבודות כפייה. פרצו שם מחלות קשות. במחנה ופניינקה, למשל, פרצה מחלה קשה, שגרמה ליושבי המחנה שיתוק מלא. בכל המחנות פרצו מגפות איומות והיה רעב גדול. רק ב--1943-44 הצליחו המוסדות היהודיים ברומניה לשלוח לאיזור תרופות ואוכל.

מחצית מיהודי רומניה הושמדה, כ-300,000 יהודים, ואין המספר כולל את יהודי טרנסילבניה הצפונית.

שטח הממשל הגרמני
טרנסניסטריה
בסרביה
בוקובינה
בוג
דנייסטר
פרוט
ואסילב
טאוטן
ורנצ'אנקה
אוקנה
זסטבנה
סניאטין
צ'רנוביץ'
מוגילב
יאמפול
קריז'ופול
ברודי
אובודובקה
שומילובה
ברשאד
פוטשנה
צ'יצ'רניק
אוליגופול
באלטה
סורוקה
קוסאוץ
פלורשט
מארקולשט
דרבני
רדאוץ
-פרוט
סירט
דורוהוי
סווני
רדאוץ
בוטושונה
סוצ'ובה
יאסי
אודסה
הים
השחור
גטו ברשאד
1944-1941
1944-1941
בסרביה ובוקובינה (דורוהוי כלולה מינהלית) -
שלטון רומניה (הצפון נכבש בסיוע צבא גרמניה)
טרנסניסטריה – שלטון רומניה-גרמניה
רכבת
צעדה רגלית
בנתיב הגירוש
0 ק"מ
30
מפת "מסע המוות" / "מצעד המוות" שלנו
6 שבועות רגלי
מעת הגירוש מצ'רנוביץ (בוקובינה)
ועד ברשאד (טרנסניסטריה)
(אמצע אוקטובר - סוף נובמבר 1941)

ציור א'

"גטו בְּרְשַׁאד" – שואת טרנסניסטריה (ציור סמלי)

ציור לציון 40 שנה (תש"ב–תשמ"ב, 1981-1941)
לגירוש יהדות בוקובינה ובסרביה עד גטו ברשאד שבאיזור טרנסניסטריה
(ציור שמן ואקריליק על בד, 91x61 סמ"ר)
מצוי באוסף מוזיאון "בית לוחמי הגטאות"

במהלך טיהור השטח של בוקובינה ובסרביה מיהודים, הרגו הרומנים עשרות אלפי יהודים,
וגם גרשו כ-300,000 יהודים אל מעבר לנהר הדנייסטר,
לאיזור טרנס[ד]ניסטריה (אוקראינה, מן נהר הדנייסטר ועד נהר הבוג).
המטרה הראשונית של הרומנים היתה גירוש היהודים אל מעבר לבוג, לשם חיסולם על ידי הגרמנים.
הגירוש כלל "צעדות מוות" רבות של יהודים ב"ממלכת המוות".
שיבוש בתוכניות גרם שרוב המגורשים נותרו בטרנסניסטריה בתנאי מחסור ומצוקה,
והרומנים בכוונה תחילה הניחו להם לגסוס למוות ברעב, בקור ובמגיפת הטיפוס, ללא הגשת מרפא כלשהו וסיוע.

הסמלים בציור משובצים על גבי עותק מפה גיאוגרפית של איזור ברשאד, עם כיתוב ביידיש
(מפה שראיתי לראשונה ב"יד ושם" באוקטובר 1980, בחוברת "בערשאד"):
"בוג טייך" (נהר), "בערשאד", "בערשאד טייך" (נהר), "פוטשנה", "אבאדובקה",... "דניאסטר" (טייך, נהר).
את איזורי הגטאות במפה שבציור צבעתי בצהוב, צהוב כצבע הטלאי שנאלצנו לענוד, אנו היהודים
מגטו מרקולשט (לא במפה), הרחוק רגלי מן נהר הדנייסטר, ועד לעיירה ברשאד,
דחפו אותנו במסע רגלי מתיש עד מוות, צעדה של מעל ל-250 ק"מ, בגשם, בבוץ, בכפור, בשלג וברעב.
ממרקולשט הגענו לשדות פלורשט ולסורוקה (לא במפה), ליער קוסאוץ (לא במפה) ולדנייסטר (ראה מפה).
אחרי חציית הנהר הגענו לטרנסניסטריה: הר ימפול (לא במפה), אובודובקה (ראה מפה), צ'יצ'לניק (לא במפה), ופוטשנה (ראה מפה).
מפוטשנה ברחנו והגענו ישר לגטו ברשאד (ראה מפה).
גטו ברשאד (geto Bershad) היה אחד הגטאות הגדולים בטרנסניסטריה.
בחורף 1942-1941 ניספו כ-30,000 מבוגרים וילדים במגיפת הטיפוס. מתינו היו ביניהם:
אבא, ר' יעקב בן חיים יצחק, אדם צעיר בן 41, חלה ראשון בטיפוס הבהרות.
נפטר בנר שלישי דחנוכה, בכ"ו כסלו תש"ב (1941).
אחותי הקטנה, אסתר, בת ה-6, חלתה בטיפוס הבטן. נפטרה בט"ו בטבת תש"ב (1942);
אחי הבכור, יוסל'ה, החלים מן הטיפוס, אבל קפא בלילה בכפור. בן 14 היה במותו.
נפטר בי"ז בשבט, תש"ב, בחודש ינואר 1942, אחר יום הולדתו.
בנר שלישי של חנוכה מת אבא במגיפת הטיפוס. לכן "חנוכיה".
בכפרו של אבא בבוקובינה נהגו להתקין נרות חנוכה מחצאי תפוחי-אדמה ממולאים שמן.
בחנוכה תש"ב בגטו, בעת פטירתו של אבא ז"ל, אפילו קליפות תפוחי-אדמה לא היו ברשותנו להתקנת נרות.
"סולם יעקב" לשמים עולה, כעילוי נשמה של ר' יעקב, אבי, והשמים מתבקעים מצער.
מתוך הברק הלוהט להבה נדלקת: נר נשמה. "נר נשמה" מוריד דמעה.
שלוש הנרות הדולקים בחנוכיה מסמלים נרות נשמה – לאבא, אחי ואחותי.
גם לשלוש הרבבות, לכ-30,000 היהודים המגורשים שנפטרו והושלכו לקברי אחים באיזור ברשאד בחורף תש"ב.
יהי זכרם ברוך.
במרכז הציור - שטח כהה. ימים חשוכים של אבל אשר חובר לעוד אבל ועוד אבל.
מעל - שטח אפור. הימים הפכו לאפורים וחסרי שמחה בחיי יתומה ואלמנה שכולה.
חלק עליון - שמים בהירים המגלמים תקווה חבויה, למרות שהעת ההיא כולה ישימון קפוא ורעב נורא.
חלק תחתון - טלית לבנה פרושה, טלית רחבה המכסה על שלושה קברי אחים שבברשאד.
לקורבנות אין קבר אישי ומצבה.

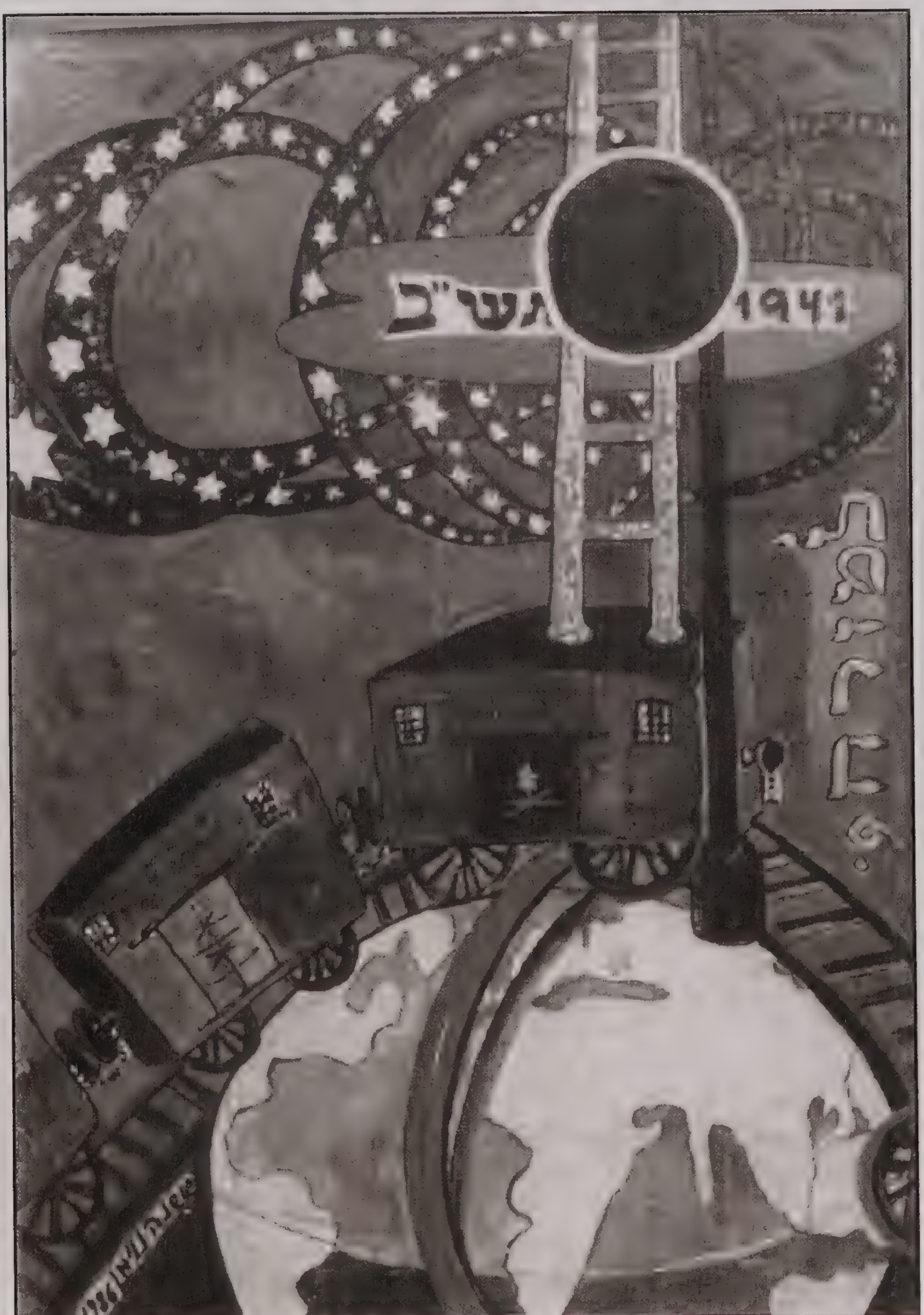
הציור "ברשאד" הוצג לראשונה ב-1984, בתערוכה "השואה באמנות" בבית שאגאל, חיפה.
תערוכה זו אורגנה במשותף על ידי מוזיאון "בית לוחמי הגטאות" ואגודת הציירים והפסלים בישראל, סניף חיפה.
התקבל לאחר תערוכה זו כתרומה למוזיאון "בית לוחמי הגטאות".
הציור הוצג בשנית בתערוכה הגדולה אשר ערך לי מוזיאון "בית לוחמי הגטאות"
(51 ציורים על פני קומה שלמה, במשך שישה חודשים, מ-9.10.1991 – 1.4.1992).
הדרכה לתערוכה למבקרי המוזיאון, ניתנה על ידי אוצר מיוחד מטעם מוזיאון "בית לוחמי הגיטאות".

GETO
BERSHAD
1941
תש״ב
בערשאד

ציור ב'

טרנסספר וטרנספורטרים ל"מזרח"- לטרנסניסטריה (ציור סמלי)

1941–תש"ב. ברוב ארצות אירופה הוטלה חובת טלאי צהוב על היהודים.
בקרונות רכבת משא - תחילת הטרנספר.
הרומנים מארגנים טרנספורטים של יהודים מגורשים למזרח (לאוקראינה/טרנסניסטריה),
לצורך טיהור בסרביה ובוקובינה מיהודים.
לאחר מסעות קצרים ברכבת התחילו "צעדות מוות" ארוכות אל ובתוך "ממלכת המוות", היא טרנסניסטריה.
התמרור, המתאר ליקוי-חמה, מסמל את התחנה הסופית והשחורה, את מאמצי הרומנים והגרמנים לטיהור השטח מיהודים. מאמצים אלה הסתיימו בהפיכת נשמות חיות של יהודים, עונדי טלאי-צהוב, לכוכבים צהובים בשמַים, תוך עילוי נשמה על סולם יעקב (סולם, לזכר אבי יעקב ז"ל)..

ציור ג'

בדרך לאבדון

(ציור סמלי)

פסי רכבת - לזכר תחילת הטרנספר, הטרנספורט לטרנסניסטריה.
עמודי טלגרף בלבד לכל אורך "מסעות המוות" הארוכים / "צעדות המוות" הארוכות.
עם הגיענו לגטו ברשאד אמר לי אבא (ביידיש): "הרגליים מובילות למקום שם עתיד הראש לנוח". ראה את הנולד.
"סולם יעקב"- לזכר אבי יעקב ז"ל, שעבר עילוי נשמה בשנת תש"ב (1941).
שלוש נרות נשמה לאבא, אח ואחות ז"ל ועוד שלוש רבבות שניספו בברשאד.
ב"רגליהם" הגיעו לקבר אחים.
שמים בוכים לוהטים, מזילים דמעה.

בשיחה עם י. בארכיון "יד ושם" נאמר לי:
"טרנסניסטריה היתה גן עדן לעומת אושוויץ. עוד שואה כאושוויץ השטן לא ברא".
אבל -
פנים רבות היו לטכניקת ההשמדה,

ככתוב בתפילת **"וּנְתַנֶּה תּוֹקֶף"**
(פיוט המיוחס לר' אמנון ממגנצא, שעונה ונקטעו ידייו ורגליו, על שסירב להמיר את דתו):

מִי יִחְיֶה, וּמִי יָמוּת, מִי בְקִצּוֹ, וּמִי לֹא בְקִצּוֹ.
מִי בַמַּיִם, וּמִי בָאֵשׁ, מִי בַחֶרֶב, וּמִי בַחַיָּה, מִי בָרָעָב, וּמִי בַצָּמָא... וּמִי בַמַּגֵּפָה.
מִי בַחֲנִיקָה, וּמִי בַסְּקִילָה... וּמִי יִתְיַסָּר... מִי יִשָּׁפֵל, וּמִי יָרוּם...

"מִי בַמַּיִם" - במי הנהר דנייסטר טובעו דוגי ורחל, אחיו הצעירים של אבא. את כל יהודי הכפר ואסילב שבבוקובינה הובילו קשורים שניים-שניים לאוקנה-בוקובינאי, ותוך יריות הטביעו את כולם בנהר (מפי שורצע כץ, קרובת משפחה, ופנקס הקהילות - רומניה).

"וּמִי בָאֵשׁ" - באש חיה של כדורים נורו למוות בסניאטין - אחותו הבכירה של אבא, רבקה, וילדיה אסתר, פריכה ואלתר.

"מִי בָרָעָב" - עבור אבי חולה הטיפוס, בכפור העז של חודש דצמבר 1941, מכרה לי גויה מחוץ לגטו, חצי צנון קפוא. לא פרוסת לחם, לא תפוח-אדמה. לאחותי, חולת טיפוס הבטן, השגתי קוביית שומן חזיר (מותר בעת סכנת נפשות). לראשונה אז, גם תפוח-אדמה אחד. אמא במעט השורשים שהבאתי בישלה את שניהם. חצי מבושל נטף שומן ניסתה אמא להאכיל את אסתי הקטנה. בטנה החולה והמורעבת לא עיכלה ודחתה דבר מגעיל כזה. אמא השיגה מחוץ לגטו קצת קמח שהתגלה כנבוט. הבצק יצא כמו גומי ולא היה ראוי למאכל. רק למצוץ ולא לבלוע. הריח של בצק אפוי זה היה מקסם שווא לנפש מורעבת. אחי יוסל'ה בכה שלושה ימים מרעב. "מאמע מאמע, איך וויל איין שניצל'ה וואס שמעקט אזוי שיין".

"מִי בַמַּגֵּפָה"- מגפת הטיפוס קטלה את מרבית הקורבנות בברשאד ובטרנסניסטריה. טיפוס הבהרות, טיפוס בטן, טיפוס ראש. בעיירה יידינץ היתה מגפת דיזנטריה. בגטו ברשאד – מלריה, כינמת, צהבת, שחפת, גזזת. ילדים התהלכו גלוחי ראש, מלאי פצעים, גרדת, פורונקלים, קרבונקלים. לא היה בנמצא כל סיוע רפואי וכסף לטפל כראוי בפגעים אלה בשנים הראשונות בגטו.

"וּמִי בַחַיָּה" - פרעושים, פשפשים, כינים, אכלו אותנו חיים. לא היו בידינו אמצעים לחסל מטרדים אלה.

"וּמִי יִתְיַסָּר"- סבל רב התייסרנו בהליכה על בוץ טובעני, ברוח הקרה, בכפור העז, בלינה על שלג בשדה פתוח. ייסורים של אימה ופחד חווינו כשהאוקראינים היו מריצים את סוסיהם על גבי וליד גופות יהודים ששכבו בלילה בקולחוזים. סוסים הדורכים על מגורשים חסרי בית זה להתייסר. מראה של שלדים חצי ערומים יחפים בשלג, ושל עקבות דם דבוקים על הקרח, גרם הרבה יסורי נפש. שמועה הגיעה לגטו כי ירו באישה שנתפסה בכפר מחוץ לגטו, למרות האיסור, וזאת בשעה שאמא עשתה את דרכה לשם לחפש מזון. זה יסורים יסורים.

"מִי יִשָּׁפֵל" - גרמני בגטו ברשאד משסע את כלבו ביהודי עם זקן. היהודי נופל ארצה, והכלב מגלגל ונושך אותו. זאת השפלה. כל הגירוש לטרנסניסטריה, תחת הבטחות שווא, זאת השפלה אחת גדולה.

"וּמִי יָרוּם" - זכו הניצולים, לאחר יסורים רבים, להגיע לארץ ישראל, לבנות ולהיבנות בה. השם ירום כבודו.

בָּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ, מִמְּקוֹמוֹ הוּא יִפֶן בְּרַחֲמָיו לְעַמּוֹ וְיָחוֹן עַם...
וְהוּא יוֹשִׁיעֵנוּ וְיִגְאָלֵנוּ שֵׁנִית, וְיַשְׁמִיעֵנוּ בְּרַחֲמָיו שֵׁנִית לְעֵינֵי כָּל חַי
לֵאמֹר, הֵן גָּאַלְתִּי אֶתְכֶם אַחֲרִית כְּרֵאשִׁית

החיים לפני השואה
בכפרים ורנצ'אנקה, ואסילב
וטאוטן / טאוטעריס (ביידיש בפי היהודים)

יהודים גרו דורות בכפרים בין הגויים. סבא רבא אברהם דוד אנגלברג, רב ודיין, הגיע מבצ'וץ, פולניה, לכפר ואסילב. הכפר ואסילב שבמחוז צ'רנוביץ היה הכפר של סבא וסבתא שלי מצד אבא, הכפר של אבא, אחותו הגדולה רבקה, אחיו הצעיר דוגי ואחותו הצעירה רחל. צירל, אשת סבי, הגיעה מסניאטין, פולניה.
סבא רבא, שמואל אהרון ברנר, ייסד עם סבתא גולדה, חמשת בניהם ובת אחת, את ההתיישבות היהודית החקלאית בכפר ורנצ'אנקה. במחוז סביב צ'רנוביץ היו הרבה כפרים המאוכלסים בחקלאים יהודיים. בעלי אחוזות יהודים אדוקים, בעלי חוות כמו סבי, גידלו גידולי שדה שונים ובעיקר גידל סבי סלק סוכר אשר נשלח בקרונות רכבת לתעשיה. מהיבול גם מילאו קרונות תפוחי-אדמה. לאבי סבי היו גם בריכות דגים, סיפרה לי אמא, וחמשת האחים של סבא שמרו בלילות עם נשק.
אמא, גוסטה (גיטל), גדלה בכפר ורנצ'אנקה, במחוז צ'רנוביץ, בוקובינה הצפונית שליד גבול פולניה (שלטון אוסטריה בזמן ילדותה). הם, הורי, התחתנו בכפר ורנצ'אנקה, מקום הולדתה של אמא, בתאריך 28.12.1926, ועברו לגור זמנית בשכירות בכפר ואסילב, כפרו של אבא.

סיפורה של אמא על אחד המורים הגויים בוורנצ'אנקה, הכפר שלה:
יהודי הכפר ידעו כי הגוי שויקובסקי מנע פרוגרום ביהודים. היה זה בתקופת מלחמת העולם הראשונה. הגויים התכוננו לטבח ביהודים. אבל המורה הגוי הזהיר אותם: "אם תכו ביהודים כאן – ישמעו על כך בווינה", "היזהרו לכם והניחו ליהודים". בווינה שלט הקיסר פרנץ-יוסף, שהיה אוסטרי אוהד יהודים.
שויקובסקי הגוי ואשתו היו מורים בכפר. באותה תקופה לא היתה להם עבודה כי בית הספר היה סגור. ואז סבא הרש סיפק לו כל יום שני ליטר חלב חינם וייתכן שגם מצרכי מזון אחרים.

אמא קיבלה נדוניה לחתונתה, כרבע מיליון ליי רומניים, נכון ליום 28.12.1926. לסבא מוניו מצד אבא נודע כי בכפר טאוטעריס שעל יד זסטבנה, מוכר יהודי את ביתו וחנותו במטרה לעבור לצ'רנוביץ. הוא החליט לקנות לזוג הצעיר, ב-40 אלף ליי רומניים מתוך הנדוניה, את הבית ואת חנות הדיסקיט, שסיפקה צורכי איכרים (כגון צבע לקירות, חוטים וחרוזים לרקמה ועוד). החנות הקטנה נבנתה קרוב לפתח הכניסה לבית.
הכפר ואסילב, כפרו של סבא מוניו ואבא, היה מאוכלס ביהודים רבים, שאת זמנם החופשי הקדישו ללימוד תורה. והם לא כל כך חשו בשנאת הגויים. סבא מוניו לא התייעץ לפני הקנייה באנשי כפרו, והשמועה על שנאת יהודים פעילה בכפר טאוטעריס לא הגיעה לאוזניו, וכך קנה הוא את הבית לזוג בלב שקט. אמא ניהלה את החנות, ואבא היה נוסע לזסטבנה להביא סחורה הן לחנות בטאוטן והן לחנותו של אביו בואסילב. מקור פרנסה נוסף היתה חלקת שדה בין ואסילב לטאוטן, בצינקי, שאבא קיבל בירושה, ובו הוא העסיק פועלים בכל העבודות החקלאיות. בשעות הבוקר המוקדמות השכים אבא והלך לבית המדרש ללמוד תורה.

יהודים באותם ימים, בעיקר בני-תורה, תלמידי חכמים, התפרנסו ממתן הלוואות כסף לגויים בכפר וקבלת ריבית יפה. חסרי נתינות רומנית גם לא קיבלו רשיונות לעסקים מסויימים. אבא היה חסר נתינות רומנית.
יום אחד יצאה גזירה לטובת הגויים, גזירת ה-Confetirungs-Gesetz. חוק שעל פיו אין הגויים שהילוו, חייבים להחזיר ליהודים את הכסף. ביטול פרעון חובות ליהודים. חגיגה לגויים, צער רב ליהודים. כך ירד לטמיון חלק גדול מכספי הנדוניה של אמא. חלק ממה שנותר מהנדוניה היו סטים של ביגוד יקר מבד אנגלי, ובדי משי וקטיפה, שכל בת קיבלה לחתונתה מסבא הרש ברנר שהיה יהודי אמיד, חרוץ ומכובד בכל המחוז. גם כאשר הפסידו את רוב כספם, היתה הופעתם של אבא ואמא אלגנטית ומהודרת.

רק לאחר קניית הבית בטאוטן / טאוטעריס והחיים שם, גילו אבא ואמא כי היהודי שמכר להם את הבית והחנות, ברח למעשה מהכפר מפני רשעותם של הגויים, שכניו לכפר. המוכר היהודי לא סיפר לסבא מוניו כי השכנים הגויים יורדים לחייו בהתנהגותם האנטישמית, וכי החיים בכפר זה קשים מאוד ליהודי. ולא סתם חיו מעט מאוד יהודים בכפר זה. היהודים ברחו בזה אחר זה מהכפר אל העיר הקרובה צ'רנוביץ. עם הגיעם של ההורים לכפר התחילו החיים הקשים. איומים והטרדות יום יום.
אמא היתה אומללה בכפר זה, בגלל שלא היו יהודים בסביבתה הקרובה, רק גויים, וכל יום היו בסכנת חיים. חיים עם ילד פעוט ותינוקת, שלא היה להם עם מי לשחק.
סבא מוניו זכה לקנות את הבית בזכות הצעה כספית אשר היתה גבוהה יותר מהצעתו של אחד הגויים המקומיים, שחמד את הבית הזה עבור בנו. שכן גוי זה לא השלים עם ההפסד ולכן התחיל להטריד ולהציק להורי. קיווה שבעקבות ההצקות וההטרדות יאלצו גם הם לעזוב את הכפר.

בחזית הבית הייתה גדר אבן יפה, ובסמיכות לה בתוך החצר עמדו שני עצי אקציה גדולים, עצים עם פריחה לבנה ריחנית. בחצר הגדולה שבין הגדר לבית שתלה אמא גינת ירק מכל טוב.
הגויות לא רצו למכור לאמא ירקות וביצים בכמות התואמת לצורכי המשפחה, וגם את שאר התוצרת החקלאית סירבו למכור לה בימי החורף. לכן השתמשה אמא בכישוריה כחקלאית מלידה. אמא הזמינה איכר גוי שיחרוש לה בתשלום את אדמת החצר הקדמית והיא גידלה שם ערוגות ערוגות של תירס, שעועית ירוקה מטפסת, אפונה ושאר ירקות. גם תרנגולות היו שם מלוא החצר וביצים בכל פינה.
לצד הבית היה מחסן קטן. להלן מילות שיר ביידיש ששרה לי אמא כאשר הייתי פעוטה בכפר טאוטן:
"פוקה, פוקה, העמרל (פוקה, פוקה, הפטיש), מאך מיר אויף דאס קעמרל (פתח לי המחסן הקטן), וויל איך דיר ווייזן (רוצה אני להראות לך), שיסאליך מיט אייזן (קעריות עם ברזלים), טעפאליך מיט פיטער (סירים מלאים חמאה)..."
מאחורי הבית היה גן נפלא של עצי פרי, בעיקר עצי אוכמניות, דובדבן ואגריסים. אחי בגיל שנתיים בקירוב כבר טיפס על עץ דובדבן, ואמא בכוחות עצמה לא ידעה כיצד להורידו משם.
האוכמניות היו טעימות מאוד ומתחתם היו ערוגות מלפפונים רעננים קטנים. אחי ואני, ילדים קטנים, שיחקנו בגינה זו. טעם נהדר היה לאוכמניות (וויינפרליך) ולאגריסים, וישבנו שעות תחת השיחים, קטפנו ואכלנו.
מאחורי הבית, בין עצי הפרי, השתוללו ה"שקוצים" הצעירים כבשלהם. אפילו הגויות היו יושבות להן שם, מציירות "פיסנקיס" (ביצי פסחא) ומרכלות.
בחצרות האיכרים האחרים היו דלועים עם עיניים, אף ופה חלולים. פרצופים. וכן כדי חלב לייבוש בשורה.
כל הכפר הזה התמלא בפריחה של עצי לילך ושושנים למאכל אשר מהם בישלו ריבה, והיה מוקף כל כולו בשדות ואחו ירוקים.
כל היופי הזה לא היה שלנו. הכפר היה של הגויים המקומיים, לא של היהודים. אנו היינו זרים בלתי רצויים. מעולם לא יצאנו אחי ואני מחוץ לגדר הבית שלנו. רק בראש השנה אחד, בבית הכנסת הקטן, ראיתי לתדהמתי כי יש עוד ילדות יהודיות פעוטות בעולם.
אחד השכנים, גוי בשם קובליוק, היה השבת-גוי של הורי. בשבתות הוא נכנס לביתנו לסדר את הפחמים והאש שבתנור, שסיפקו חום בכל השבת לתבשיל החמין. תמורת שירות זה היה מקבל חלה יפה.

מצידם השני של עצי האוכמניות התגורר גוי מרושע. הגוי השכן לא ראה בעין יפה את משחקנו, של אחי ושלי. שם שעות שיחקנו ואכלנו אוכמניות ומלפפונים קטנטנים רעננים. לכן היה משסע בנו, דרך פירצה בגדר, את כלבו השחור הגדול, שכולו מטיל אימה ופחד, ומניס אותנו בבהלה ובבכי הביתה. שנים רבות מאז פחדתי פחד מוות מכלבים. ואחי יוסל'ה, למרות חוויות אלה בכפר, דווקא אהב ושיחק עם כלבים ולא פחד כלל. הוא אהב ללטף ולשחק עם כל כלב שפגש, והגן עלי אחוזת הפחד.

ראה תמונה 1 – גוי שכן מרושע משסע בנו הילדים את כלבו הגדול

התחילה סידרה של אירועי טרור והפחדה.
ערב אחד חזר אבא מבית הכנסת אחרי תפילת ערבית. השלג היה גבוה ורק שביל יצרו למעבר אדם. בשביל המושלג פגש אבא גוי שבא מולו ובירך אותו. וללא כל סיבה נתן הגוי לאבא אגרוף בפנים, ונעקרו לאבא שני שיניים. זב דם חזר אבא לביתו.

בלילה אחד שקט פסטורלי של כפר נשמעה תנועה חשודה בחצר. פתאום הורגשה חבטה עזה ונוראה על הבית. גויים באו לחצר וניסרו את אחד משני עצי האקציה הגדולים שבחזית הבית והפילו אותו לכיוון הבית. ברעם אדיר נפל העץ והרעיד את מנוחת הלילה. מאוד הצטערנו על עץ האקציה היפה. התעוררנו בפחד נוראי בבית ואין מי שירגיע. כל השכנים גויים רעים.
ראה תמונה 2 – גויים בלילה ניסרו עץ אקציה, והוא הופל בחבטה עזה על ביתנו

דווקא בלילות, כדי להטריד ולהפחיד, באו קבוצות בריונים שקוצים באמתלות שונות.
לילה. קבוצת צעירים גויים עמדה על יד השער וברור היה שמטרתם להציק ולהרוג. אבל שייגץ אחד רצה לעשן סיגריה והיה זקוק לגפרורים. הוא דפק בדלת ודרש בתוקף מאמא שתיתן לו גפרורים, בלויית איום שבמידה ולא תפתח את הדלת הוא וחבריו יתקיפו כולם את הבית ויהרגו אותה. הוא הבטיח שאם יקבל ממנה את הגפרורים הוא יגן עליה מפני האחרים. אחרי שאמא סיפקה לו בפחד גפרורים, הוא גונן על אמא עד שסגרה היטב את הריגלים של דלת הכניסה, מפני התנפלות של שאר חבריו הבריונים.

ראה תמונה 3 – צעירים גויים דורשים גפרורים מאמא תחת האיום שאם תסרב יתקפו את הבית ויהרגו אותה

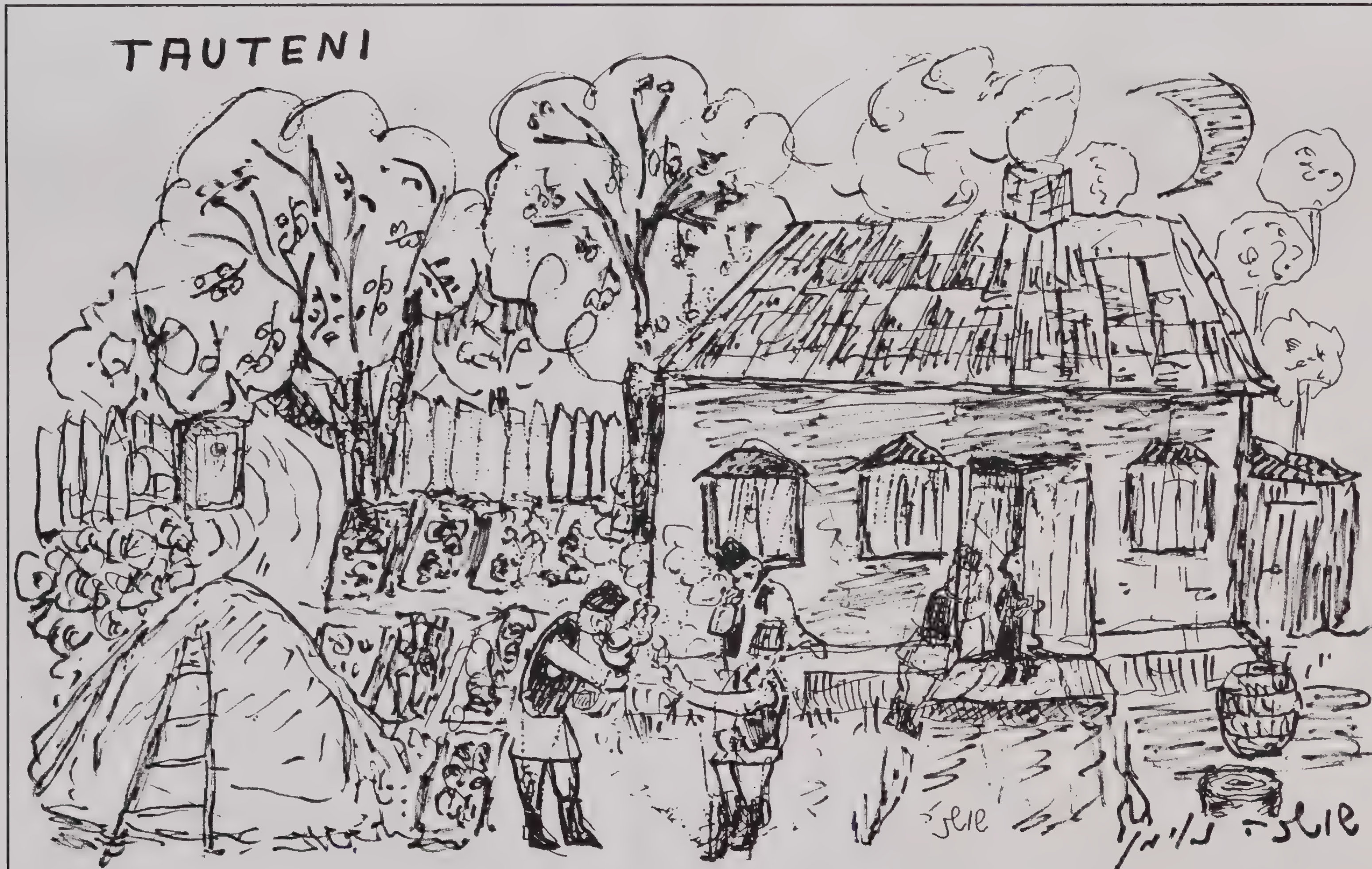
תמונה 1

גוי שכן מרושע משסע בנו הילדים את כלבו הגדול

תמונה 2

גויים בלילה ניסרו עץ אקציה, והוא הופל בחבטה עזה על ביתנו
כן זרקו אבנים על הגג

תמונה 3

צעירים גויים דורשים גפרורים מאמא בחצות הלילה
תחת האיום שאם תסרב יתקפו את הבית ויהרגו אותה

אבא יצא לסידורים לעיר זסטבנה הקרובה. ליתר ביטחון נעל את הדלת גם מבחוץ על-ידי מנעול גדול תלוי. בפנים אמא נהגה לנעול את הריגלים מברזל. כל ריגל במצולב בלולאה שממול. אבא איחר לחזור אותו ערב, סיפרה אמא, ובבית נעולים מבפנים ומבחוץ אמא לבדה עם ילד קטן ותינוקת, אחי הבכור ואני.

לאחר חיגגה של חתונה, התמלאה לפתע החצר הקדמית והרחוב בהמון איכרים צועקים, חמושים בגרזנים, מקלות, קלשונים, סכינים ועוד. הגויים השתויים החליטו כי הערב חייבים להרוג את הז'יד הזה ולהיפטר ממנו אחת ולתמיד. האיכרים ראו דרך התריסים אור של מנורת נפט דולקת בבית פנימה. זה הניע אותם לחשוד שאולי כן מצויים יהודים בבית, למרות שעל-פי המנעול התלוי אפשר היה לחשוב שהבית ריק מיושביו לרגל נסיעה.
הם ניערו בחוזקה את הדלתות כדי להקפיץ ממקומם את הריגלים הסוגרים מבפנים. אמא עמדה רועדת, קפואה מפחד, והחזיקה חזק בריגלים מברזל בכל כוחותיה כדי שלא יצאו מן הלולאות, שלא יתרוממו והדלתות ייפתחו.
אמא הסתירה אותנו הקטנים על הרצפה בפרוזדור החשוך, מאחורי גבה ממש, לפני דלת הכניסה. חששה כי נבכה ויגלו כי אנו בבית. הבנו כי יש סכנה ושתקנו. אחי ואני נצמדנו לאמא והיא סיפרה כי מרוב פחד לא הוצאנו הגה. ועלי אמרה כי התחבאתי מתחת לכותונת הלילה שלה.
אמא חששה כי עוד מעט לא יהיה לה עוד כוח ללחוץ על הריגלים, ובחוץ האיכרים מקללים, שואגים ומעודדים את הגוי המנופף את גרזנו לרצח. מבעד לסדקים בדלת הרגישה אמא אותו ממש קרוב וראתה את כל מחזה האימים. המנעול לא נפתח והם סוף כל סוף השתכנעו כי אין איש בבית. לאחר זמן שנמשך כנצח עזבו, תוך הבטחה: אין דבר. נחזור בפעם אחרת.
<u>ראה תמונה 4</u> – איכרים גויים שתויים לאחר חיגגה, חמושים בגרזנים ועוד,
מנסים לפתוח את מנעולי דלת הכניסה, ללא הצלחה, כדי להיכנס ולהרוג אותנו, היהודים שבבית

מלבד הניסיון לשבור את המנעול שבחזית הבית, גם חדר השינה היה על הכוונת. בריונים שקוצים השליכו אבנים על החלונות, על תריסי הבית ועל גג הבית אשר היו עשוי "דראניצעס", לוחות עץ אפורים (הגגות של בתי הגויים היו עשויים מקש). האבנים עשו חורים בגג ושברו כל מה שנקרה בדרכם.

<u>ראה תמונה 5</u> – בריונים גויים זורקים אבנים על חלונות הבית

לאחר אירוע זה, סיפרה אמא, לא המשכנו לישון בחדר השינה הגדול. מפחד האבנים שנזרקו על החלונות, רוקנו כל ערב ההורים את הארונות והעבירו את כל רכוש הנדוניה (בגדים, כלי מיטה, דברי ערך) למטבח. כל לילה נדדנו למטבח ושם ישנו כולם. לאחר ניסיון קשה זה, אותו ליל אימים שבו הנשמה פרחה לאמא ולנו, החליטה אמא כי יותר היא לא נשארת שם בכפר. השמועה על מעללי השכנים הגויים הגיעה לכל היהודים, ואיש מהם כבר לא רצה לקנות את הבית ואת החנות.

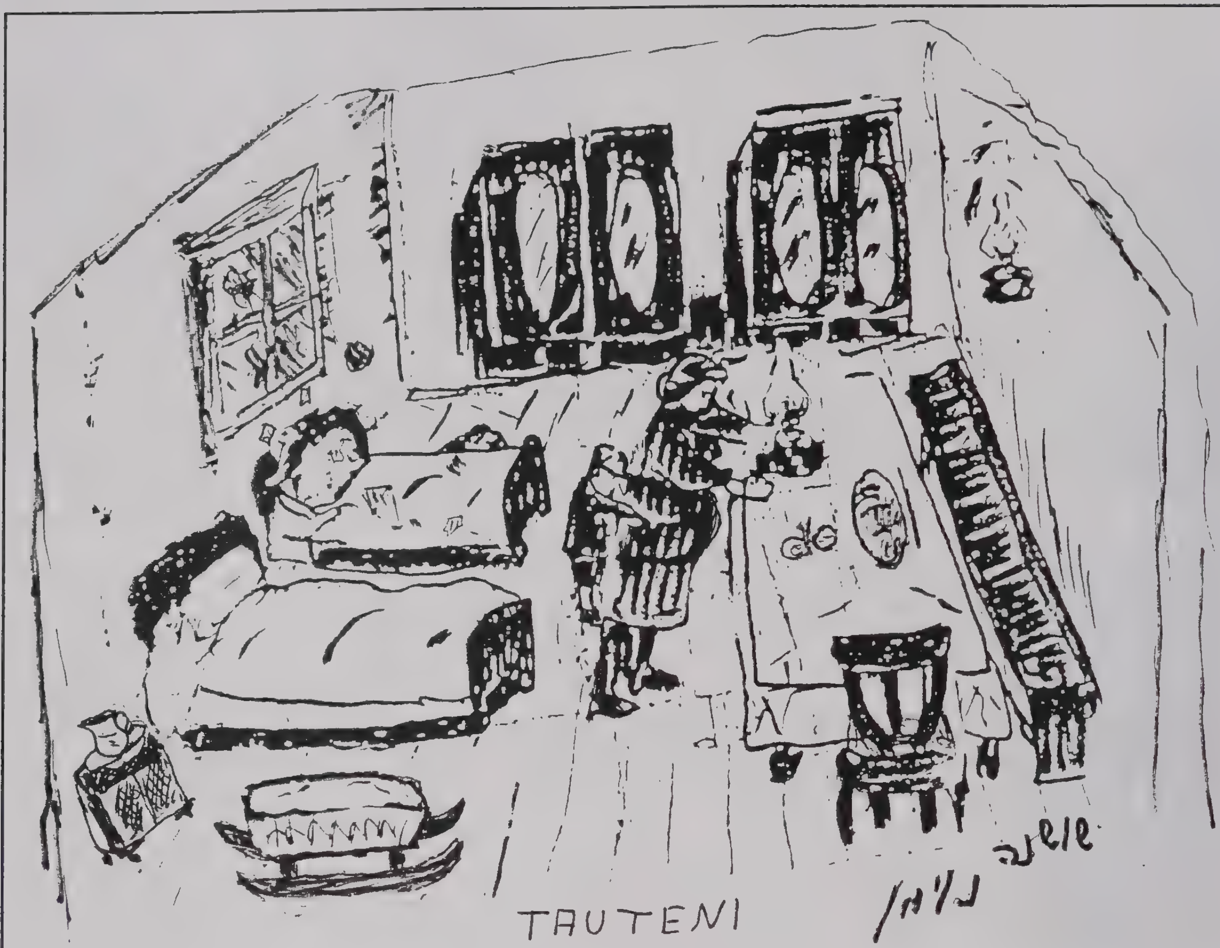
בכפר הזה, טאוטעריס, היה גר שוחט והיו בידיו ובידי כל בני משפחתו את כל הניירות הנחוצים לעליה לפלסטינה (ארץ ישראל). בשבת לפני הנסיעה, בדרכו הביתה מן הסעודה השלישית שבבית הכנסת הקטן, ארבו לו כמה שקוצים (גויים צעירים). הם הלמו בראשו בזוטל (אוכף לישיבה על סוס), פתחו לו את הראש והוא נהרג במקום. הגויים קיימו ביניהם קשר של שתיקה ולא סיפרו מי היה הרוצח.

לאחר אותה תקרית מכרו ההורים ברבע מחיר את הבית עם עצי הדובדבן לגוי הראשון שהציע בכלל מחיר כלשהו, ועקרו לעיר צ'רנוביץ. שם כבר גרו דודות של אבא ושתי אחיות נשואות של אמא. הם עזבו את הכפר בשתי עגלות עמוסות בלבד. את הריהוט החדש שניקנה בנדוניה נאלצו להשאיר מאחוריהם. האיכרים ליוו אותם בדרך בצעקות: "מַיש שְציַאסְטַע" - יש לכם מזל (באוקראינית רוטנית), יש לכם מזל שאתם בכלל יוצאים חיים.
זה התרחש כ-6 שנים לפני השואה. ואז בבוא הגרמנים עם הרומנים רצחו הגויים המקומיים את כל יהודי הכפר הזה, כפר טאוטעריס/טאוטן.
ועוד על גורל יהודי טאוטן/טאוטעריס ב-1941 – ראה נספח א'

תמונה 4

איכרים גויים שתויים לאחר חיגגה, חמושים בגרזנים ועוד
מנסים לפתוח את מנעולי דלת הכניסה, ללא הצלחה
כדי להיכנס ולהרוג אותנו, היהודים שבבית
אחרי אירוע זה ברחנו לעיר צ'רנוביץ

תמונה 5

בריונים גויים זורקים אבנים על חלונות הבית

סיפור המשפחה בצ'רנוביץ
בימים שלפני כיבוש הגרמנים

בהגיעם לצ'רנוביץ התפרנס אבא מעריכת טקסי אזכרה וקבורה בבית העלמין. כן הזמינו אותו לאמירת "משניות" בבתי אבלים. לאבא, כך סיפרו לי, היתה תעודת הסמכה לרב (תעודת 'הרמנס אוף רוב') והוא התפרנס כמורה לעברית בצ'רנוביץ. היה גאון בתלמוד, גאון בתורה. היה עילוי מילדותו בתחומים אלה, ואני גדלתי במשפחה חרדית. לא הלכתי לגן ילדים ממשלתי, אלא ל"בית-יעקב", ששם היה גן ילדים. בכיתה א' כבר נשלחתי ללמוד בבית ספר עממי רומני. ואני הייתי היחידה במשפחה, למעשה, שלמדתי את השפה הרומנית. אבא ואמא לא ידעו רומנית ואני כבר שימשתי עבורם המתרגמת לכל דבר ועניין. אחי למד בבית הספר היהודי בשפת היידיש. אחותי הקטנה עדיין לא למדה בבית-ספר. (זה היה באמת מאוד שימושי, בזמן שפרצה המלחמה, שידעתי רומנית).

בבית-הספר למדנו בשפה הרומנית, ואז היו לי טענות לאמא, על כי בכיתה א' ערכו הצגות ילדים, ואני לא יכולה הייתי להשתתף. וזאת מפני שלא ידעתי את הריקודים והשירים ששאר הילדות למדו עוד בגן הרומני, בזמן שבו אני למדתי ב'בית יעקב' שירים ביידיש ושירים עבריים. אחרי-הצהריים הלכתי ל'בית יעקב', שם למדנו על מצוות ומנהגים הקשורים בדת היהודית, והכל התנהל שם בשפת היידיש.

אני הייתי הילדה של אבא. הלכתי עם אבא לבית הכנסת, לתפילות מנחה ומעריב בימי חול, ולכל התפילות בשבת. ואני אהבתי את זה מאוד. ידעתי את כל הברכות. אמא אמרה לי שכשהיו עולים חתנים לתורה, אני ידעתי להגיד את הברכות (ה'אופרוף') יותר טוב מהם, שהרי בכל שבת ושבת שמעתי ברכות אלה. היו נותנים לי פרוסת עוגה אחרי שבחנו אותי וידעתי להגיד את הברכה בעל-פה.

הציפייה לשמחת תורה היתה משהו בלתי רגיל, שמחה יוצאת מן הכלל. אבא היה בעל תפילה בבית הכנסת בימים הנוראים ושמחת תורה. בחצר בית הכנסת שיחקתי עם חברותי כשכולי שמחה וגאווה. כשהייתי עולה לאמא, הייתי שומעת את הנשים כשהן מהללות את בעל התפילה, וכמובן שהן לא ידעו שזה אבא שלי, ואני הייתי מאוד גאה בזה.

גרנו בסביבה של ילדים יהודים חילונים, והייתי משחקת איתם את כל המשחקים בגרמנית (שפת הרחוב והבית היתה גרמנית, שריד מהשלטון האוסטרי, שאחר כך התחלף בשלטון רומני, ובעקבותיו בא השלטון הרוסי). אבל כאשר באה השעה ללכת ל"בית יעקב", אחר-הצהריים, רצתי לשם בשמחה עם הסידור.

להלן מילות שיר ביידיש על ארץ ישראל, ששרנו בגן "בית יעקב", בגיל 5:

"אויף די הויכע בערגער (על ההרים הגבוהים), כרמל, הר הזיתים, שפאצירן קינדער קליינע (מטיילים ילדים קטנים)...".

חייתי בשני העולמות. הייתי מאוד חרדית, פחדתי מכל עבירה, ובכיתה א', בשבת הראשונה בבית הספר, סרבתי לכתוב במחברת. המורה כעסה עלי, אבל הבאתי את אבא שלי – ואז יותר לא הכריחו אותי לכתוב בשבת, כי הבינו שאני מבית יהודי דתי.

בכיתה היינו חצי ילדות יהודיות וחצי - רומניות. בהתחלה לא הבנתי אף מילה ברומנית. כלום. לא ידעתי על מה המורה מדברת. הצטרכתי לעמוד בזמן התפילה הרומנית והילדות הרומניות הצטלבו. לא ידעתי מה זה, מה עושים עם זה. השארתי את העיפרון והמחברת בכיתה ורצתי הביתה. זה לא בשבילי, אני לא מבינה מה המורה מדברת. צחקו ממני אבל לאט לאט, עד סוף השנה, כבר דיברתי רומנית והייתי חברה עם ילדות בכיתה, שהיו אנטישמיות ואמרו לי: רומניה הארץ שלי ולא שלך.

מחוץ לכיתה, בסביבת הבית, שיחקתי רק עם יהודיות. אצלנו בשכונה בה גרתי היו יהודים בלבד. אני לא ראיתי רומנים. היתה משומדת אחת בבניין אצלנו, יהודייה שהתנצרה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה והיו לה שני בנים, שחזרו נאצים מגרמניה, בזמן המלחמה. אבל היא התייחסה אלינו כיהודייה.

היתה לי בת-דודה, רוזיקה, הבת של שיינדל, וגם היא היתה חברה שלי. הייתי הולכת אליה לקרוא את חוברות 'ויאצה קופיאילור', כתב-עת לילדים בשפה הרומנית. הלכתי פעמיים-שלוש בשבוע, כדי שנקרא ביחד את הז'ורנלים. אמא לא נהגה לקנות לי חוברות אלה. אצלנו בבית קראו סיפורים ביידיש. אבא היה קורא לי, לפני השינה, סיפורים על הבעל-שם-טוב.

כשנכנסו הרוסים אלינו, התמנה מנהל רוסי חדש לבית-הספר, והוא רצה שאהיה חברה של בתו. אני ידעתי שהיא שיקסלה, ולכן המצאתי כל מיני תירוצים מדוע אין לי אפשרות לשחק איתה. אחד התירוצים היה שבחצר הבית שיחקנו הילדים את כל המשחקים בגרמנית, ושפה זו לא היתה מוכרת לילדה.

בית-הספר היהודי אירגן קייטנה בתקופת הקיץ, שכונתה קייטנת שיפטר. להלן מילות השיר אשר ליוה את אחד מריקודי הילדים אותם רקדנו בקייטנת שיפטר:

Wir ritlen sich und schitlen sich, Sie wirft die beine unter sich, Wir klatchen mit der hand,
Wir beide sind verwandt.

(תרגום: אנו קופצים, אנו זזים, היא מעיפה רגליה תחתיה, עכשיו אנו מוחאים כפיים, אנו שנינו קרובי משפחה).

כשנכנסו הרוסים הכל השתנה. עמדו ללכת לרשום אותי לקייטנה, אבל כל הזמן זה נדחה, שכן היו שמועות שהרוסים עומדים להיכנס לעיר. ואמנם, כפי שחששו מראש, מייד עם בוא הרוסים הם אסרו לעסוק בפעילויות הקשורות בדת, ולכן הטילו איסור על פעילויות 'בית יעקב, קייטנת שיפטר ותנועות ציוניות.
בקייטנה שהתקיימה טרום בוא הרוסים, למדנו לשיר בעברית את 'התקווה', ורקדנו ריקודים ולמדנו שירים בשפה הגרמנית, שירים שמתורגמים מעברית: "בין הרים ובין גבעות, טסה הרכבת". אנחנו שרנו את זה בגרמנית. השירים, הרחובות, הכל היה עדיין בגרמנית, למרות ששמות רומניים רשמיים כבר ניתנו לרחובות. אף אחד לא טרח להשתמש בהם. כולם הקריאו את השמות ואת כל המקומות רק בגרמנית. אז בתוך הבית דיברו ביניהם ההורים ביידיש. אבל בגללנו, הילדים, כדי שנוכל לשחק עם הילדים בחוץ, אמא כבר דיברה איתנו בגרמנית. אמא למדה גרמנית בזמן השלטון האוסטרי, וגם כתבה אותיות בגרמנית-גותית.

<u>**סיפור החגים בבית**</u> - אמא שלי באה מהכפר, אז באופן טבעי גם בעיר המשיכה עם מנהגי החגים, כפי שחגגו בכפר בתקופת ילדותה. בכל הקשור במנהג לא היתה אמא מושפעת ממנהגי החגים בעיר.
בפורים היה משלוח מנות והיינו מתחפשים. אני הייתי ביישנית, אבל אחי היה מתחפש והולך מבית לבית ושר את השירים כפי שנהוג היה.
אמא היתה מספרת לי בדיוק איך היה זה בכפר, ואני, בהתאם, לאחר שנים רבות בישראל, ציירתי על-פי זכרונותיה מהכפר, לא על-פי מה שנהוג היה בעיר.

בקרוב אוציא לאור - <u>זכרונות מחגי ישראל בגולה</u> (מנהגים, מאכלים), בלווית ציורים

בשמחת-תורה היו מכינים את הדגלונים הצבעוניים הקלועים, עם התפוח והנר הדולק. ואני, כבת של בעל התפילה, הייתי יושבת על הספסל שמאחורי השולחן ליד ספר התורה, עם אחותי הקטנה, והיינו גאות והשמחה היתה מאוד גדולה. אני זוכרת את הציפייה הגדולה, תוך ספירת ימים, לבוא שמחת-תורה. שמחת תורה זו שמחה.

בפסח היו אצלנו אורחים בבית-הכנסת - חיילים יהודיים, והקהילה היהודית ערכה להם סדר-פסח. בצבא הרומני שירתו חיילים יהודים לפני המלחמה, ואז, לאותם אלה שהיו רחוקים מהבית, היה בית-הכנסת עורך סדר פסח, בתוך אולם בית-הכנסת. אמא שלחה אותי עם אבא לבית הכנסת, כדי שתוכל לעבוד בבית ללא הפרעות של ילדים. אבל בבית הכנסת זכינו בפרס – ראינו את כל ההכנות לסדר החיילים. זו היתה חוויה בלתי רגילה.
זכור לי סדר-פסח אחד כזה מלפני המלחמה. משמאל לארון הקודש סודרו שולחנות ארוכים ועליהם מכל טוב, וסביבם ישבו החיילים, 20-25 חיילים בקירוב, כולם במדים. זה היה מרשים ומרגש.
פעם אחת, אני זוכרת, אבא לקח אותי לסעודה השלישית, שנערכה בחדר אחורי בבית-הכנסת. קודם אכלו המשתתפים מהמאכלים המיוחדים שהוכנו (פול, הרינג וחלות) ואחר-כך רקדו כולם, כמו חסידים, מסביב לשולחן. גם אבא רקד עם כולם. זה הרשים אותי מאוד לראות את אבא רוקד עם הגברים סביב השולחן. השתדלתי להתלוות לאבא לכל אירוע, אבל הוא לא תמיד רצה לקחת אותי. פעם רצתי אחריו, הייתי בת חמש בקירוב, ורק באמצע הדרך הוא שם לב לפתע שאני בעקבותיו. אז כבר לא היתה לו ברירה, הוא היה צריך לקחת אותי. הייתי קטנה מכדי לחזור הביתה לבד. אני נורא נורא אהבתי ללכת עם אבא שלי.
אני זוכרת את סדר הפסח בבית כאירוע נפלא ומרגש. אבא היה עטוף ב'קיטל' לבן ואמא שלי, בהיותה כפרייה במקור, היתה מכינה מאכלים מהסוג שהעירוניות היו מתעצלות להכין. וכך השולחן היה ערוך עם כל טוב.
סדר הפסח נמשך שעות, והיין היה תוצרת בית. כבר בחנוכה בקירוב היו מתסיסים את הענבים, והיה מתקבל יין חמוץ. לא הכי טעים ולא מתוק, אבל שתינו את כל ארבעה הכוסיות, והסדר היה דבר נפלא.
בשנת 1941 ערכנו את הסדר-פסח האחרון בצ'רנוביץ, אבל השוני היה מורגש. אז תחת שלטון הרוסים לא איפשרו פרנסה משירותים דתיים, ואבא היה חייב ללכת לעבוד בבית-חרושת כשומר לילה. אבא חיפש אז עבודה שתאפשר לו לא לעבוד בשבת, ואז שכן מצא לו עבודה כשומר לילה בבית חרושת לתמרוקים. כך עבד במוצאי-שבת והיתה לו אפשרות לשמור שבת כהלכתה, ויכול היה ללכת בבוקר לבית הכנסת. והנה הגיע ליל הסדר, לילה שבו חייב היה לצאת לעבודה. הסכימו לתת לו מהעבודה חופש למשך שעתיים בלבד, ואז, שלא כהרגלנו, הכל היה צריך להתנהל בחיפזון. לא היה אותו טעם לסדר פסח זה, זה היה כעין חצי סדר מבחינתנו.
אבל היה זה הסדר האחרון בחייו.

ועוד זכרונות מחג החנוכה שנחגג טרום שנות השואה.
בנות הסמינר למורות 'בית-יעקב' ערכו איתנו חזרות לקראת הצגה רבת משתתפים. זה היה עבורנו חידוש מרגש להשתתף בהצגה שהוצגה בפני קהל באולם בעיר. ההצגה נערכה בצ'רנוביץ, ברח' Dreifaltigungs Strasse, באולם שהיה קרוי Der Bauwergersal.
באותה הצגת חנוכה האחרונה לפני השואה, הדליקו על הבמה נרות חנוכה ואני פתחתי את החגיגה. הייתי ה"ח" של אותיות החנוכה. תפקיד מרגש אשר הזין את זכרונותי זמן רב לאחר מכן. גם בחגיגה זו הוצגו לפי סדר כל החגים והשבת, וכל הילדות קיבלו מספר תפקידים במשך ההצגה. הוריי ואחיי באו עם כרטיסי הזמנה להצגה וזה היה בשבילי מאורע בלתי רגיל. אחד ואחרון בחנוכה ת"ש (1939).

בחנוכה תש"ב (1941) כבר שהינו זה שלוש שבועות של נצח בגטו ברשאד בשיא הטרגדיה. רעב כבד, קור עז, ומגיפת הטיפוס. אבא גסס ונפטר בבר שלישי.

על ידנו היה ממוקם מבנה ה"טוינבע-האלע", מבנה רב-תכליתי יפה בעל שלוש קשתות, שפעלו בו הן בית-כנסת והן תיאטרון יהודי. אבא הלך תמיד לבית-כנסת אחר, מרוחק מהבית.

יום שישי אחד, בליל שבת, אבא לא יכול היה ללכת לבית הכנסת שלו, כיוון שהיה שבר ענן וגשם עז ופתאומי ניתך ארצה, מעין תחושה שהעולם מתהפך, ממש מבול. אז אבא לראשונה, בלית ברירה, לקח אותי לבית הכנסת הזה שליד הבית. היה זה בית-כנסת מפואר, אך חופשי מדי עבור אבא (רק לפני מספר שנים בארץ, שמעתי כי היה זה בית-כנסת רפורמי). יצאנו מהבית שלנו ונכנסנו לבית הכנסת הזה. בגלל האווירה הקשה ששררה בחוץ, העננים הכבדים, הגשמים העזים, הייתי מאוד עצובה ובא לי לבכות. מזג האוויר המאיים הציף את ראשי במחשבות עצובות ובכיתי פתאום בליבי.

אז נזכרתי שאמא ילדה תינוקת פגית בחודש החמישי, ואמא סיפרה לי שיכולה היתה להיות לי אחות בלונדינית, שכבר בחודש החמישי ברחם היה על ראשה שיער בלונד. פתאום נזכרתי שיכולה היתה להיות לי אחות קטנה נוספת. בכיתי בליבי: מדוע נולדה אותה אחות קטנה טרם זמנה ומתה. ישבתי בבית הכנסת ובכיתי קשות על אובדנה. היתה תחושה של משהו בלתי רגיל באוויר, ואז פתאום נזכרתי לבכות. לא ידעתי מה מתרחש.

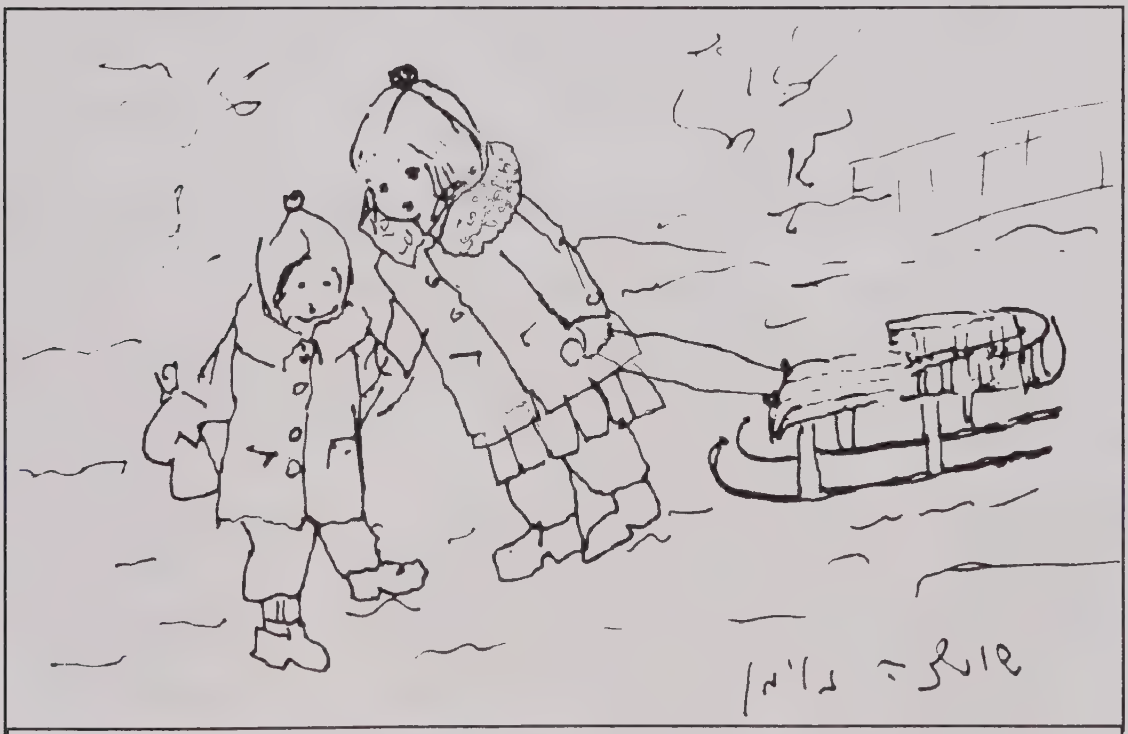
לא ידעתי אז שכעבור כמה חודשים, גם האח והאחות שכן היו לי, לא יהיו איתי יותר.

מפי אמא ידעתי שעברה, לצערה, הפלה טבעית, פעמיים באותו כפר. פעם בן בחודש השלישי, ופעם בת בעלת שיער בלונד בחודש החמישי. תמיד בילדותי הצטערתי מאוד על כך, ומצטערת אני על כך עד היום הזה. כבר אז חשבתי איזו חברה טובה בחיים יכלה להיות לי, אחות הקטנה אך בשנה ממני, וגם אח הגדול ממני אך בשנה. וכל זאת בנוסף על האח יוסף הגדול ואסתי הקטנטנה.

והנה פתאום כאן בבית הכנסת שוב הציפו אותי הזכרונות הכואבים האלה בעוצמה רבה.

לא ידעתי אז כי ימותו אבא, אחי-חברי יוס'לה ואחותי אסתר, אהובת נפשי. יהי זכרם ברוך.

וראוי לומר, שממש כאן במבנה זה של ה"טוינבע-האלע" התחילו כעבור זמן קצר, להיות מורגשים היטב סימני המלחמה הממשמשת ובאה, ומתקרבת לפתחנו, מלחמה שהסתיימה בבריחת הרוסים, בהשתלטות הגרמנים וגירוש היהודים מצ'רנוביץ, ובסופו של דבר הסתיימה גם באובדנם בברשאד של אבא ושל אחותי ואחי, שלא היה לי אח/אחות נוספים מלבדם.

תמונה 6

אחותי הקטנה אסתי ואני ליד מזחלת השלג בצ'רנוביץ

תמונה 7

כך אני זוכרת את עצמי, בחורף עם מזחלת

זמן קצר לאחר מה שתואר לעיל, התחילו הרוסים ששלטו בבוקובינה, לגייס עוד ועוד חיילים לצבא האדום שעתיד היה להגן מפני התקפת גרמניה על שטחים שבשלטון רוסיה. בחצר בניין ה"טוינבע-האלע" ובחצר של בניין הקופת-חולים, רוכזו כל החיילים שזה עתה גויסו לצבא האדום (רעקרוטן), ביניהם בנים יהודיים ובעלים אשר משפחותיהם ישבו איתם שעות בבכייה, עד אשר נשלחו מכאן לחזית. גם לאורך כל הרחוב הסמוך רבצו על הארץ מגוייסים, כשלצידם קרובי משפחתם, אבות, אימהות ונשים. הוצאנו את כל הכיסאות מביתנו והנחנו אותם על המדרכה, כדי שיוכלו לשבת על יד בניהם או בעליהם. סצינות הפרידה היו קורעות לב. חששנו גם כי הגרמנים יפציצו את ביתנו בגלל הקירבה למקום ריכוז זה של הצבא האדום. אמא הגישה כל הזמן כוסות מים לאותן אימהות. הדירה שלנו היתה בקומת הקרקע, ושירתה את כל האימהות. על ידנו היה גשר, והיתה גבעה, שגם עליה, מתחת לגשר, ישבו חיילים, המגוייסים החדשים.

סיפור המשפחה בצ'רנוביץ וסביבתה
עם כניסת הגרמנים ביולי 1941

ב-22 ביוני 1941 כבר היה מתח רב וצער ברחובותינו. גרמניה הכריזה מלחמה על ברית המועצות, במסגרת מלחמת העולם ה-II. החלה מנוסת הרוסים מהעיר, תוך השארה של גשרים הרוסים מאחוריהם. ה-22 ביוני 1941 היה יום הולדתי. את המתנה קיבלתי מאבא כבר בערב, מבעוד יום, וציפיתי בשמחה ליום המחרת – ליום ההולדת. אבל איזו אכזבה. כבר בבוקר נשמעה אזעקה והשתררה פאניקה נוראה. שמענו רעש ברחובות והבנו כי המלחמה הגיעה אל מקומנו לצ'רנוביץ.
אבא היה מאוד מודאג ובטרם צאתו את הבית ביקש מאיתנו הילדים שלא נתפזר אלא נשחק אך ורק בבית. נזכרתי כי אחותי הקטנה אסתר כבר הספיקה ללכת לבית שממול לשחק עם חברתה. כולנו היינו אחוזי פחד מן העתיד לבוא. פתאום שמענו רעש מטוסים מעלינו, ויריות מכל עבר. פחד תקף אותנו. אמא המבוהלת שלחה אותי מייד להביא הביתה את אחותי. נכנסתי לבית שממול אך לא ידעתי בדיוק אצל מי היא נמצאת. כל רגע היה יקר לי ולכן צעקתי בחדר המדרגות, אבל אף אחד לא ענה לי. נכנסתי לחצר הפנימית של אותו בניין וגם משם התחלתי לקרוא "אסתי, אסתי" ושוב לא ענו לי. גם אמא יצאה לחפש אחריה וגם אחי יצא בהול לחפש אותה בחצרות השכנים. המטוסים הקימו רעש אדיר. פחד היה להימצא ברחוב אבל עדיין לא מצאנו את אחותי. עד היום אני מרגישה את אותו הפחד, החרדה והבהלה שעטפו אותי בחיפושי אחרי אחותי הקטנה. רציתי כבר כל כך למצוא אותה, אך מפאת הרעש לא שמעו בתוככי הבית את קריאותי מבחוץ. לאחר זמן היא סוף סוף יצאה מחברתה ופגשתי אותה. שמחה גדולה תקפה אותי כשהחזקתי אותה בידי. לא היה לנו דבר יקר יותר.

עם תחילת המלחמה החלה מייד התרוצצות לאגירת מזון. בהתחלה היו שולחים אותי ביחד עם אחי בן ה-13. אחר כך ראו שזה לא רצוי, שכן מפאת גובהו, היתה סכנה שיחטפו אותו ויגייסו אותו כחייל. ואז לכל מקום הלכנו אמא ואני. התרוצצנו מחנות לחנות להשיג לחם, לצורך אגירה. במשך מספר ימים השגתי כ-8 לחמים.
בעומדי בתור ללחם הרעישו מטוסים בשמיים ופחדתי פחד מוות.
זה היה בעיצומו של החופש הגדול, ואני כבר הכנתי את כל הציוד הדרוש לתחילת שנת הלימודים הבאה...

אמא ואני, במהלך ההתרוצצות לאגירת מזון, נקלענו במקרה לרחוב הראשי הסמוך לביתנו, והנה מול עינינו מצעד חיילים גרמנים במסגרת תהלוכה המציינת את כניסת הגרמנים לצ'רנוביץ. אמא נחרדה למראה הנורא הזה. חיילים גרמניים, במרש אדיר עם דגלים גבוהים, שרו במלוא גרונם שירי תהילה. מסביב עמדו כל הנוצרים שבעיר והריעו בשמחה רבה. נוצריה שכנה אמרה לאמא שרצוי שנסתלק בשקט מן המקום. היה זה בחודש יולי 1941.

חובת הטלאי הצהוב. ב-30 ביולי 1941 (על-פי מידע ב"יד ושם") הוצא הצו לענוד את הטלאי הצהוב, וגם הוגבלה תנועה חופשית של יהודים בעיר.
אמא ישבה וגזרה פיסות נייר בצורת מגיני-דוד, בגודל שנדרש בצו: 6x6 סמ"ר. כל אדם חוייב בנשיאת שני מגיני דוד צהובים – האחד בצד ימין מקדימה, והשני – בצד שמאל מאחורה, על הגב.
מכיוון שהייתי אמורה לסייע בקניות שונות בין הגויים, במקומות שנאסרו לכניסה ליהודים, סוכם שאני כבר מלכתחילה אסתיר את המגן-דוד, מאחורי דש המעיל. אם הייתי הולכת אפילו פעם אחת עם המגן-דוד, היו כבר ברחוב מזהים אותי כיהודייה, גם אם לאחר מכן הייתי מסתירה אותו. תמיד הלכתי עם הטלאי הצהוב, אם כי מוסתר. שכן בשעת מצוקה, אם יתעורר חשד לגבי, אהיה חייבת להראות אותו, ואוכל לעשות זאת מיידית באמצעות הפיכת הדש.
כאמצעי נוסף, מלבד הסתרת המגן-דוד, לעורר רושם של ילדה גויה, עטפה אמא את צווארי בצעיף משי ורוד יפה, צבע שנחשב היה כצבע גויי. למזלי היה לי בילדותי שיער בלונדי, קלוע לצמות, וכך נראיתי כילדה גויה.

בימים הראשונים לבוא הגרמנים לעיר התפשטה אווירה של טבח. ברחובות העיר התחתית בצ'רנוביץ נשמעו יריות מכל עבר. יריות גם ברח' טירקען-גאסע מעל למאפיית "האלם". טבח היה גם ברח' ברייהופס-גאסע. אמא נקלעה לשוק שברחוב זה, ופתאום התחילו לירות על ציבור היהודים. אמא הסתתרה מהר מאחורי קיר בית וצפתה מבוהלת על המתרחש. לאחר מכן ראתה שם משאית שעברה בכביש, כשהיא מלאה בארונות קבורה, אותם הכינו הגרמנים עבור הקורבנות אשר נורו על ידם בהיכל התרבות. שם בהיכל התרבות בצ'רנוביץ ריכזו הגרמנים כ-1,000 גברים והם הוצאו להורג. במסגרת עבודות הכפייה על היהודים היה להכין ארונות קבורה מראש עבור הנטבחים.

ראה תמונה 8

תמונה 8

אמא מסתתרת מאחורי קיר בית כשהחלו לירות על ציבור היהודים בשוק
ומרחוק רואה משאית מלאה ארונות קבורה
שהוכנו עבור יהודים שנטבחו על ידי הגרמנים בהיכל התרבות בצ'רנוביץ

עבודת כפייה במחוז צ'רנוביץ עם בשורות איוב

באחד הימים, כשבועיים ימים לאחר כניסת הגרמנים לעיר צ'רנוביץ, לא שב אבא הביתה. לא נפוצה שמועה כי נורה. חיכו, חיכו, ולא ידעו לאן נעלם. שאר הגברים שנתפסו לעבודות כפייה היו חוזרים בלילות לבתיהם, אבל אבא נעדר מהבית במשך 4 ימים. דאגנו מאוד. רק בתום 4 ימים חזר אבא עם הגרמנים לצ'רנוביץ, וסיפר בצער רב על השמועות הנוראיות בדבר גורלם של בני משפחתו.

אבא נלקח לעבודת כפייה על ידי הגרמנים. הגרמנים אספו אותו על משאית ולקחו אותו איתם. היות ודיבר גרמנית טובה וגם רוטנית, שפת הכפריים, הם השתמשו בו כמתורגמן ונסעו איתו מכפר לכפר כדי לאסוף רכוש מבתי היהודים שנרצחו על ידי הכפריים. אין לשכוח שהגרמנים בכניסתם לאיזור בחודש יולי 1941, נתנו יד חופשית לאיכרים להרוג את היהודים בכפריהם.

אבא הגיע במשאית עם הגרמנים לואסילב, הכפר בו גדל. הוא היה צריך לתרגם לגרמנים את דיווחי הכפריים על התעללותם ביהודים. ובכן מפי הגויים הללו נודע לו על גורלם המר של בני משפחתו, ואבלו היה כבד

כך נודע לאבא כי אחיו האהוב דוגי בן ה-20, אחותו הצעירה מדוגי, רחל, אולי בת 18 ואמו החורגת של אבא, צירל, כבר אינם. אבא אהב את אחיו ואחותו הקטנים כאילו היו ילדיו. בן 5 בקירוב היה האח בעת נישואי אבא. "כמה טוב היה לי", סיפרה פעם אמא, "אני, את הגיסים שלי יכולתי לפייס בסוכריה". והנה הם אינם. יהי זכרם ברוך. ה' ייקום דמם.

השמועות סיפרו כי חלק מן היהודים, המבוגרים שביניהם, נרצחו; הנערות נאנסו ואת הצעירים העבירו לצידו השני של הנהר לפולניה ומסרום לגרמנים. שם נרצחו או נשלחו למחנה ריכוז. בכל אופן הם נעלמו מעל פני האדמה.

שמועות אחרות סיפרו שאחיו הצעיר של אבא, דוגי (20), בחור כפרי חסון וגבוה, ואחותו של אבא, רחל (18), שחורת שיער ויפת עיניים שחורות, גורשו מואסילב, ביחד עם עוד יהודים, בקיץ יולי 1941, עם כניסת הגרמנים לבוקובינה, לאוקנה-בוקובינה / ויקנה. משם הם הובלו לכיוון הנהר דנייסטר ושם טיבעו אותם. סיפרו כי הגויים לעגו בשמחה: "מובילים את הברווזים לטבילה". הם קשרו את היהודים שניים שניים והובילו אותם לנהר. היו ששילחו אותם חיים לתוך הנהר ותוך שהם שחו במים ירו עליהם. אלה שלא ידעו לשחות טבעו מייד. איש לא ניצל.

השמועה אמרה כי רק איש אחד ניצל מטביעה. את בנו הוא הרכיב על גבו בהיכנסו למים, אך הפורעים ירו בבנו אשר נפל למים, והאב עצמו הצליח להתחמק מעיני היורים. הוא ברח והגיע לעיירה זסטבנה והסתתר אצל יהודים. כל דרך בריחתו עקב אחריו ז'נדרם ממשתפי הפעולה, השיג אותו בזסטבנה והוא גורש עם כולם לטרנסניסטריה. (בסופו של דבר הוא ניצל והגיע ארצה).

מפי שורצע כץ (קרובת משפחה של אבא, מהכפר ואסילב, שגורשה מצ'רנוביץ למוגילב):

"מען האט זיי זעטריבן קיין ויקנה. און דארט האט מען זיי אריסגעשאסן און דערטראנקן אין ניאסטר. קיינער איז נישט געבליבן לייבן. נור אייך מענטש און דער ווינט אין טשערנאוויץ"

(תרגום: גרשו אותם לויקנה. ושם ירו בהם, והטביעו אותם בנהר הדנייסטר. אף אחד לא נשאר חי. רק איש אחד שגר בצ'רנוביץ)".

ראה תמונות 9-13 **על-פי סיפורו של אבא** **המחשת ההטבעה בנהר הדנייסטר של יהודים מואסילב** **כולל בני משפחתו**

עם הגרמנים האלה הגיע אבא גם לכפר ורנצ'אנקה, הכפר של אמא. שם פגש אבא את אחיה של אמא, לוזר ברנר. הוא השתומם לראות את אבא וסיפר כי עם כניסת הגרמנים אספו את כל הגברים לסילירדה (המועצה). הנשים ציפו לפוגרום וברחו כולן עם ילדיהן לביתן להסתתר. אחיה של אמא קיווה כי לביתו לא יגיעו הפורעים היות וכולם עבדו באמנות בשדותיו וקיבלו שכר הוגן. פתאום נשמעה דפיקה בדלת. בעלת הבית, דודתי, הלכה לפתוח. בפתח עמד המשרת הצעיר שלהם. הוא הלם בגרזן על ראש גבירתו והרגה. אישה בת 28 היתה מינה, אם לשני ילדים. שאר הנשים נבהלו וברחו דרך החלון לחצר האחורית. מאוחר יותר הן נתפסו ונשלחו לאחד המחנות בטרנסניסטריה.

חלק מיהודי הכפר ורנצ'אנקה גורשו תחילה מעבר לגבול לסניאטין, מקום מגוריה של אחותו של אבא. שם בקיץ, חודש יולי 1941, עדיין ראו בחיים את אחותו של אבא, רבקה לסטר ושלושת ילדיה: אסתר, פריבה ואלטר, שהיו עדיין בביתם. גם הם נעלמו מעל פני האדמה יחד עם אחות סבי, מרים לסטר, ולא נודע מה עלה בגורלם.

את היהודים אשר גורשו לסניאטין החזירו לאחר זמן מה לוורנצ'אנקה, ומשם למחנה בטרנסניסטריה.

בכפר טאוטן, שם גרו אבא ואמא מספר שנים לפני שעברו לצ'רנוביץ, נודע לאבא, כי הרגו את כל היהודים. טבח חופשי היה בכל הכפרים בסביבת צ'רנוביץ.

כשחזר אבא עם הגרמנים לצ'רנוביץ, סיפר בצער רב על השמועות הנוראיות בדבר גורלם של בני משפחתו.

תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים

הדרך הרומנית לפתרון "הבעיה היהודית" בבסרביה ובבוקובינה,

יוני-יולי 1941

(539) ברומניה החל רצח היהודים בשל היותם יהודים... ניתנו הוראות מדויקות להפעלתה של מדיניות רומנית ברורה להשמדה. מדיניות זאת נקבעה, כאמור, בהשפעתם של הנאצים, כנראה בחודשים מרס-אפריל 1941; ככל הנראה לאחר ביקורה של המשלחת "מטעמם של ממשלת הרייך ושל הימלר"... לאחר ביקור זה הגיע כאמור מיהאי אנטונסקו ל"הבנות" עם ה-SS, בעצם עם המשרד הראשי לביטחון הרייך RSHA...

(540-539) בהיותם משוכנעים בניצחונה של גרמניה, הודיעו מנהיגי רומניה... על תוכניותיהם באשר לאוכלוסייה היהודית בשני האיזורים שכונו "המחוזות האבודים". הם לא השאירו כל מקום לטעות בעניין "טיהור השטח". ב-3 ביולי נשא מיהאי אנטונסקו נאום במשרד הפנים, ונאום זה הודפס והופץ כחוברת... תחת הכותרת "הוראות והנחיות למפקחים... הנשלחים לבסרביה ולבוקובינה". בהוראה מספר 10 ברורות הכוונות לגבי האוכלוסיה היהודית, ואנו מביאים אותה כאן כמעט בשלמותה:

"**אנו נמצאים עתה בעיצומה של תקופה המתאימה לשחרור אתני,** להתחדשות לאומית ו**לטיהור אומתנו מכל אותם יסודות הזרים לנשמתה,** אשר גדלו פרא ומטילים צל על עתידה. כדי ששעת כושר זו לא תחמוק מידינו עלינו להיות חסרי רחמים. בל נלך שולל אחר מראית-עין של פילוסופיה הומניטרית, שהרי למדנו מניסיון העבר הטרגי, כי זו מסווה את האינטרסים המובהקים של גזע השואף לשלוט בכול. [גזע זה] העמיד לשירותו עקרונות מופשטים, שמאחוריהם עומדת דת המנצלת אומה שהייסורים מכריעים אותה ארצה".

באותו עניין הוסיף מיהאי אנטונסקו הבהרות... ב-8 ביולי הוא פנה אל השרים במלים אלה:

"**אני מבקש מכם, היו חסרי רחמים. אין כאן מקום להומניטריות מתקתקה** וחסרת שחר. ...**אני מצדד בהגירה כפויה של כל היסוד היהודי מבסרביה ומבוקובינה;** יש לגרש אותו אל מעבר לגבול... איני יודע מתי עוד... תיהנה האומה הרומנית מחופש פעולה מוחלט שכזה, ומהאפשרות לטיהור אתני... זוהי השעה שבה אנו הננו האדונים על אדמתנו. עלינו לנצלה! אינני חושש שמא תשפוט אותנו ההיסטוריה כברברים... **אם יש צורך בכך, השתמשו במכונות ירייה**...".

(541) את ההוראה להשמיד חלק מיהודי בסרביה ובוקובינה נתן יון אנטונסקו... לגנרל... מפקד יחידות הז'נדרמריה בשטחים המשוחררים, ניתנו הוראות מפורשות בעניין הטיפול ביהודים... שנמצאו בשטחים הרומניים: "... וכל בני המיעוטים [... לשון נקייה לציון יהודים] שבאותה קטגוריה יחוסלו".

(544-543) נוסף לכך קיבלו הפרפקטים הוראות מפורשות משר הפנים להנהיג מדיניות של השמדה במקומות שמצאו בהם יהודים... הם נצטוו "לירות, להעביד בפרך ולהרעיב את התושבים היהודים בכל שטחן של בסרביה ובוקובינה". ההוראה להרוג את היהודים הפכה בתוך זמן קצר לסוד גלוי, וכל נוצרי בבסרביה ובבוקובינה ידע, כי גורלם של היהודים הוא למות או להישלח אל מותם.

כיבוש בסרביה וצפון בוקובינה - שלבי ההשמדה

(548-547) ראש המטה הכללי של הצבא הרומני... הורה... להפעיל תוכנית "לסילוק היסוד היהודי... על ידי אירגון צוותים שיקדימו את הכוחות הרומניים"... "משימתם של הצוותים האלה היא ליצור בכפרים אווירה עוינת ליסודות היהודיים, כך שהאוכלוסייה עצמה תיזום הרחקתם בכל האמצעים שתמצא כנכונים וכמתאימים לנסיבות. בבוא הכוחות הרומניים הם צריכים [להיווכח] שהאווירה המבוקשת קיימת בשטח, ושכבר נעשו מעשים"...

הצוותים... שיצאו להסית את האיכרים נגד היהודים ולעודד אותם לשדוד, לאנוס ולהרוג, יצאו בתשעה מסלולים מקבילים... חברי הצוותים צוידו בכסף ונצטוו "להפיץ באמצעות קרובי משפחה, מכרים ויסודות אנטי קומוניסטיים, את "רעיון ההגנה המשותפת מפני הסכנה היהודית". צוותים אלה ששלח המטכ"ל הרומני הצליחו אומנם לקומם את האיכרים הרומנים, כפי שמציינים ניצולים רבים בעדויותיהם; אלה לא הבינו איך שכנים וידידים משכבר הימים שינו את פרצופם בין לילה ובאו בהמוניהם לשדוד, לאנוס, להכות ואף להרוג יהודים בעיירות...

(553) ליגיונות הז'נדרמריה,... כונסו... לפני ה-21 ביוני 1941... [גנרל] וסיליו הצהיר... כי "הצעדים הראשונים שיינקטו יהיו אלה הנוגעים ל'טיהור השטח' על ידי כוחות הז'נדרמריה". "טיהור השטח" היה הביטוי הרומני שהורה על חיסול היהודים וגירושם למחנות. ביטוי זה דומה ל"פתרון הסופי" הנאצי בכך, שגם הוא הורה על השמדה של היהודים; השוני הוא בכך, ש"טיהור השטח" סימל את הגשמת החלום הרומני האנטישמי בטריטוריה מוגבלת – בסרביה ובוקובינה. הקונספציה הרומנית ל"טיהור השטח",... כללה שלושה חלקים; ואפשר להוכיח, כי היא הושפעה חלקית מהקווים המנחים... של הנאצים: "חיסול במקום של כל היהודים שבאזורים הכפריים; סגירתם של יהודי היישובים העירוניים בגטאות; מאסרם של כל החשודים...".

(554) ההוראות לא פירטו, אילו מרכזי אוכלוסייה יוגדרו כערים ואילו יוגדרו ככפרים... רוב האוכלוסייה היהודית חיה בעיירות שכמעט לא נבדלו מן הכפרים הרומניים והאוקראיניים הגדולים. גם פרברי הערים דמו לכפרים, ואף נחשבו ככפרים... מפקדי הז'נדרמריה... פירשו את ההוראה הקשורה בקטגוריה ["היהודים באזורים כפריים"] כגזר דין מוות לרוב יהודי בסרביה וצפון בוקובינה.

(555-554) עוד היבט יש להדגיש כאן: מפקדי הז'נדרמריה הרומנית, שלא כעמיתיהם הנאצים, לא הרגישו שהם עומדים לבצע את אחד הפשעים הגדולים בהיסטוריה, ולפיכך לא טרחו להסתיר את ההוראה "לטהר את השטח"... ... מפקדם... אמר בגלוי כי הם "הולכים... לשטח שיש לטהרו לחלוטין מיהודים".

(560-559) באזורים הכפריים היו הז'נדרמים מבצעיה העיקריים של הוראת "טיהור השטח"... רוב הז'נדרמים שירתו באותם מקומות עוד לפני שנת 1940, והכרת השטח, והיהודים שבו, עזרה להם למלא את משימתם... לא חזרו גם מתנדבים, רובם אנטישמים, שהצטרפו לז'נדרמריה... היו גם המתנדבים המקומיים, בעלי רצון ויכולת לעזור בזיהוי, במאסר וברצח של יהודים. היהודי נלכד ברשת קטלנית, וסיכוייו להיחלץ ממנה היו קטנים מאוד.

בשנת 1950 ציין בית הדין בבוקרשט: "... נהנים מיד חופשית, לא הגבילו את עצמם... למילוי ההוראות שניתנו להם. רובם גילו חריצות במידה כזו, שלא נשאר יהודי שהצליח לחמוק מעיניהם. כמה מהם אף פיתחו אמצעי רצח חדשים לספק בהם את נטיותיהם הסדיסטיות".

(565-564) **קבורה -** הבעיה הקשה ביותר של הז'נדרמים מבצעי הוראות הרצח הייתה קבורתם של הקורבנות, ולא מלאכת הרצח. הרצח נחשב עבודה "נקייה"; לא כן הקבורה. לבושים במדים נקיים בלא רבב, מקושטים בפתילים צחורים ונעולים מגפיים גבוהים ומצוחצחים עד ברק, עשו הז'נדרמים כל מאמץ להימנע מללכלך את ידיהם, את מדיהם ואת מגפיהם... בדרך כלל משאירים הרומנים את גוויות הנרצחים במקום שבו נורו מבלי לקבור אותן... את השיטה לאלץ את היהודים לחפור את קבריהם בעצמם לא אימצו הכול... אולם לעיתים קרובות השתמשו הז'נדרמים בתעלות (נגד טנקים ו...) שנחפרו עוד בימי השלטון הסובייטי. כשנפלו הקורבנות שנורו לתעלות היו הז'נדרמים מכריחים תושבים מקומיים לכסות את הגוויות בעפר, ואז הובאה עוד קבוצה של קורבנות.

לעיתים קרובות נורו היהודים בתוך כרמים (שבסרביה משופעת בהם), וגוויותיהם הושארו שם; המרצחים הניחו, שבעלי הכרמים יקברו את הנרצחים.

(566-565) אשר להטבעה, הנהרות פרוט וראוט, ובייחוד הדניסטר, היו אתרים מועדפים של הוצאה להורג וקבורה בקרב הז'נדרמים וגם בקרב צבאות רומניה וגרמניה. 300 הקורבנות היהודים הראשונים בסטורוז'ינץ נדחפו בידי הז'נדרמים למי הדניסטר, ונורו. שישים אחרים הצליחו לשחות אל הגדה הנגדית, וכך הצילו את נפשם (הערת שוליים 118 – שיטת הרצח המקובלת הייתה דחיפת היהודים אל הנהר וירי בכל מי שניסה להגיע אל הגדה הנגדית בשחייה; רוב הנשים והילדים, שלא ידעו לשחות, טבעו מיד). ב-6 באוגוסט ירו ז'נדרמים מן הפלוגה ה-23 של המשטרה במאתיים יהודים והשליכו את גוויותיהם אל הדניסטר... היהודים שהגיעו לדניסטר ב-6 באוגוסט ראו את גוויותיהם של הקורבנות האחרונים צפות על פני הנהר. הז'נדרמים שפעלו בצפון בוקובינה בתחילתו של חודש יולי השליכו יהודים למי הפרוט וירו בהם, או, לחילופין, ירו תחילה ואחר כך השליכו את הגוויות.

... גם הז'נדרמים שהוצבו לאורך הדניסטר אימצו בדרך כלל את שיטת ההטבעה. .. הריגת יהודי במי הנהר סימלה בעיניהם את חיסול השלטון הזר; היה בזה משום טיהור פיזי של הארץ מן היסודות הזרים שבתוכה. אין סטטיסטיקה מדוייקת של היהודים שהוטבעו במי הדניסטר, אך ברור כי מספרם עלה על 20,000.

<u>תיאודור לביא (עורך), פנקס הקהילות - רומניה, יד ושם</u>

"**ואסילאו [=ואסילב]** כפר על גבול פולין, מחוז טשערנוביץ [=צ'רנוביץ]. 8 קילומעטער מזסטבנה ו-30 קילומעטער מטשערנוביץ. כיום בתחומי ברית המועצות.

יהודי ואסילאו היו מסונפים לקהילת זסטבנה. ברשותם היה בית כנסת מלבנים בו התפללו גם היהודים מכפרי הסביבה: צינקאו, טאוטען ועוד. בבית הכנסת היו 6 ספרי תורה. כן פעלו במקום חדר ומקווה טהרה. המתים הובאו לקבורה בבית העולמין בזסטבנה.

בימי מלחמת העולם ה-I נאלצו יהודי המקום לעזוב... בתקופה שבין שתי המלחמות פעלו במקום תנועת הנוער "המזרחי" וכן חווה חקלאית להכשרה של "הפועל המזרחי". לאחר פינוי הרוסים ב-1941 נמצאו ברשימת המועצה רשימה של 32 משפחות ציוניות.

כ-3 ימים לאחר צאת הרוסים מואסילב הגיעו הרומנים לכפר. בימים אלו התחילו רדיפות: נשים נאנסו, גברים הוכו ועונו בידי התושבים הנוצרים.

כאשר ימים מספר הועברו כל יהודי הכפר ל-אוקנה–בוקובינעי, במרחק 20 ק"מ משם, גם היא על הגבול. שם רוכזו גם יהודי הכפרים הסמוכים: צינקאו, טאוטען, ועוד שני כפרים. הנשים וכן חלק מן הגברים הועברו לצידו השני של הדינאסטר ושם נמסרו לידי הגרמנים.

הנשארים נכבלו שניים-שניים יחד ונדחפו לדנייסטר. תוך כדי יריות. רובם טבעו, ורק אחדים הצליחו להיאחז בגדת הנהר ואחר כך ניצלו בידי איכרים, שהסתירו אותם. הז'נדרמים עקבו אחריהם, והניצולים נמלטו לזסטבנה, משם גורשו לטרנסניסטריה".

ועוד על גורל יהודי ואסילב – ראה נספח א'

תמונה 9

היהודים מובלים קשורים שניים-שניים לנהר
תוך לעג ושמחת הגויים "מובילים את הברווזים לטבילה"
ליד ובתוך הנהר נורים היהודים ומי הנהר מאדימים מדם

תמונה 10

פרט מוגדל – זוג צעיר עם ילדיו מובל קשור לנהר הדנייסטר

תמונה 11

החיילים הרומנים יורים ביהודי ואסילב שהושלכו למי הנהר

תמונה 12 – חלק עליון

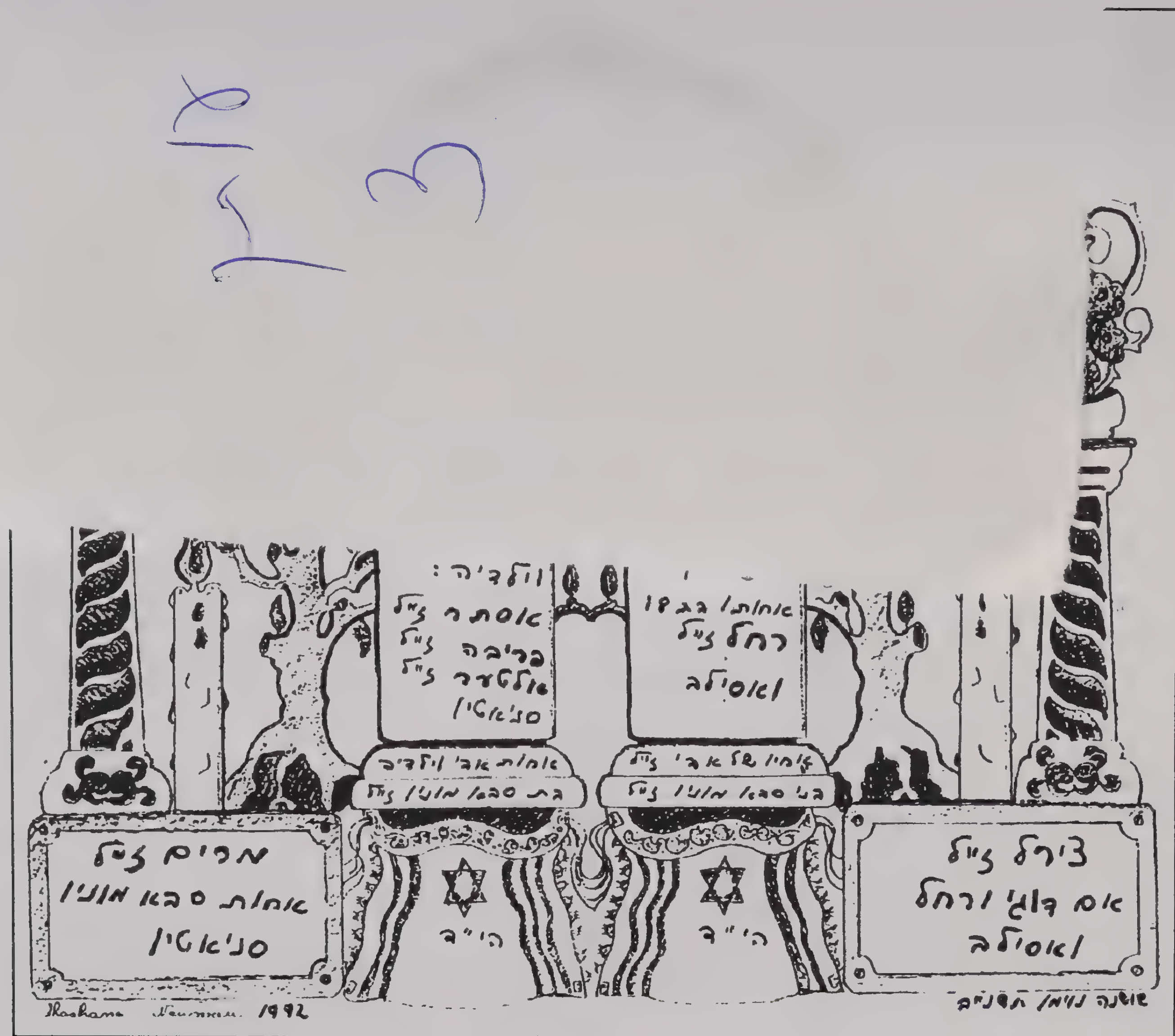
נשים צעירות הועברו לצידו האחר של הנהר, ושם נאנסו

תמונה 13

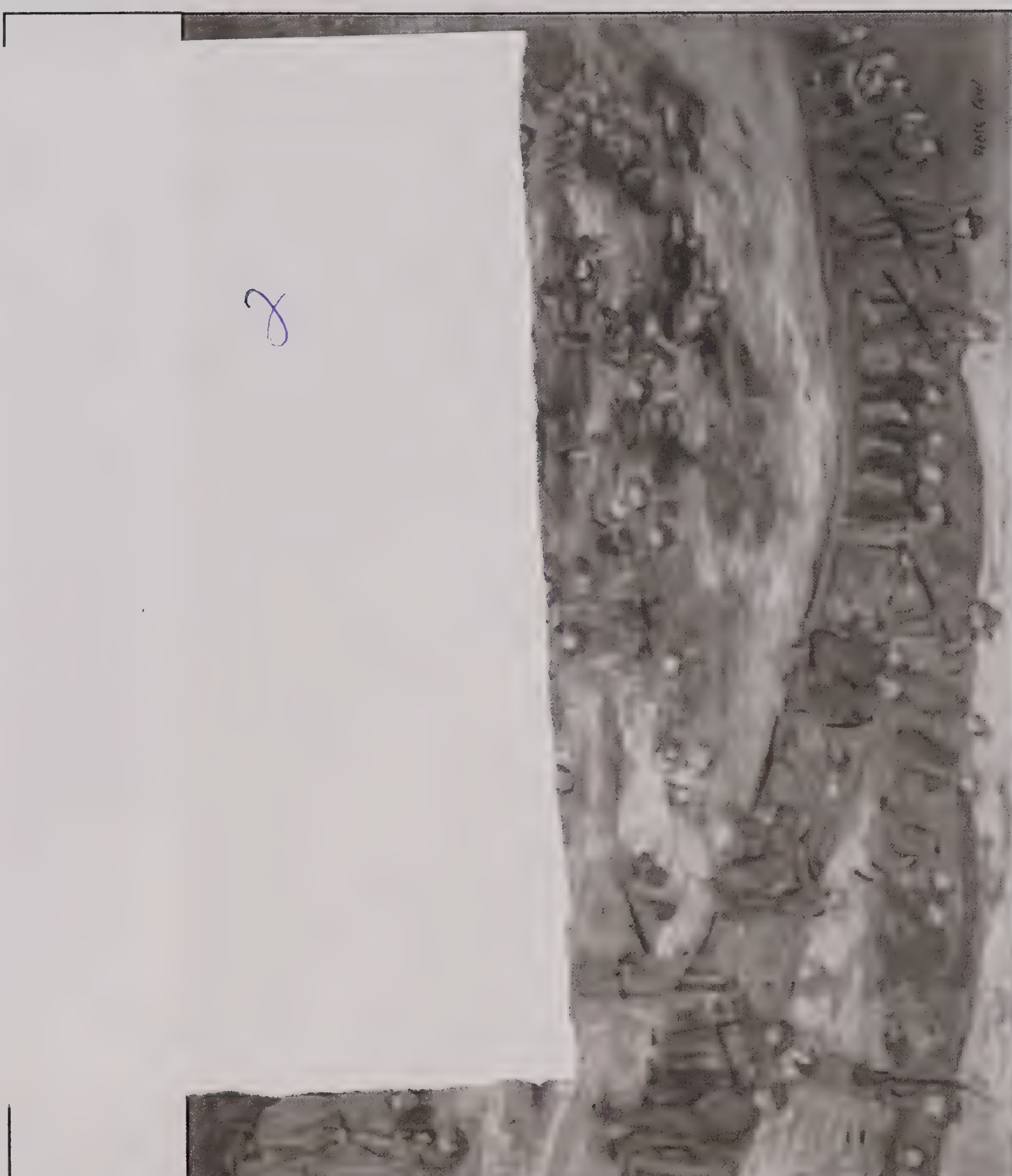
ליד ובתוך הנהר נורים היהודים ומי הנהר מאדימים מדם
ניצל רק אדם אחד שהרכיב את בנו על גבו
הבן נורה ונפל למים, ואביו חמק וברח לזסטבנה

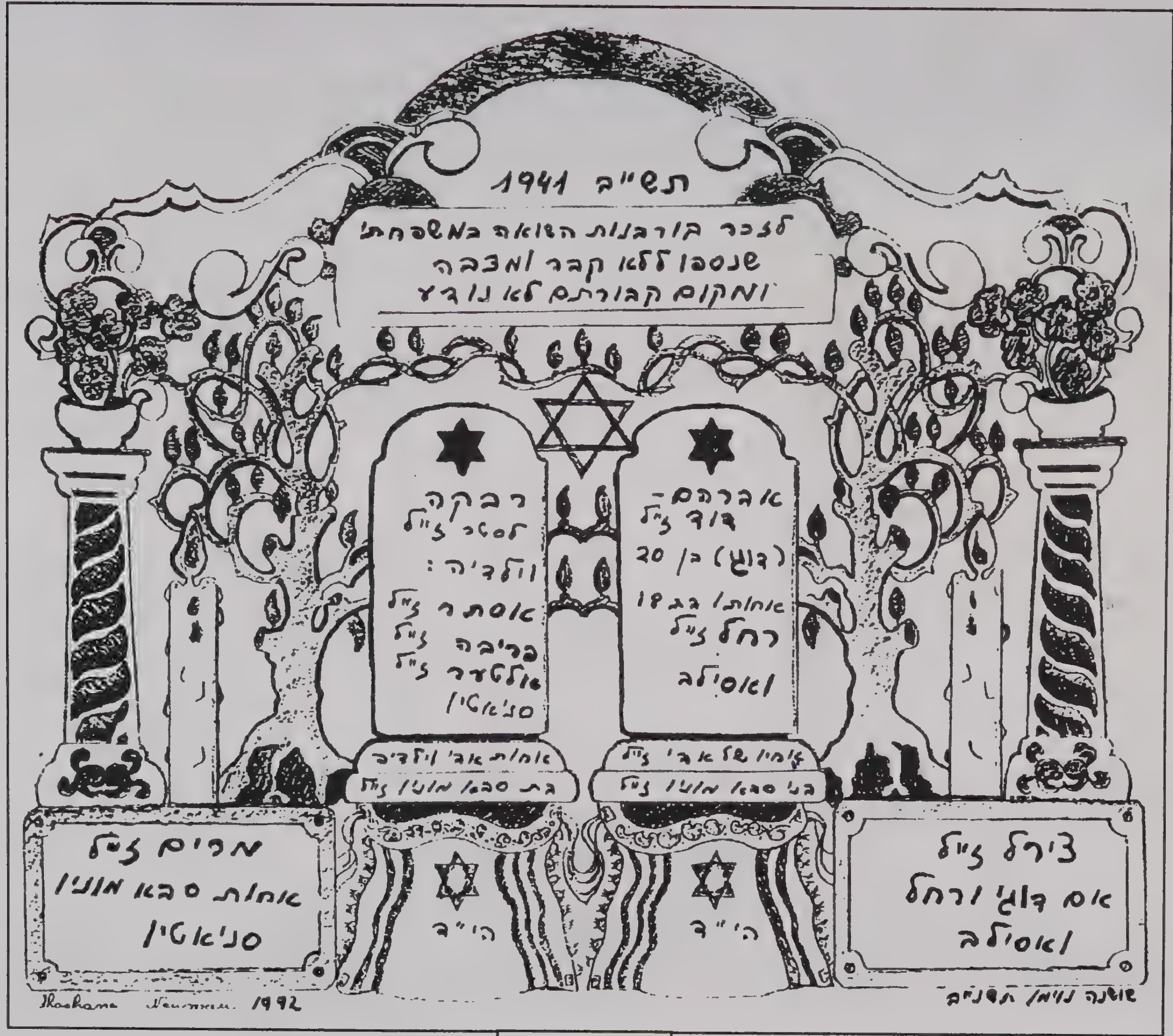
פרק 3

צירל ז"ל
אם דוג'י ורחל
ואסילבה
אחיו של אבי ז"ל
בן סבא מונין ז"ל
אחותי בגיל 18
רחל ז"ל
ואסילב
הי"ד
אחות אבי וילדיה
בת סבא מונין ז"ל
וילדיה:
אסתר ז"ל
בריבה ז"ל
אלכסנדר ז"ל
סניאטין
הי"ד
מרים ז"ל
אחות סבא מונין
סניאטין
שושנה נוימן תפניב
Shoshana Neumann 1992

ציור ד'

תש"ב 1941
לזכר קורבנות השואה במשפחתי
שנספו ללא קבר ומצבה
ומקום קבורתם לא נודע
אברהם-
דוד ז"ל
(דוגי) בן 20
אחותו בת 19
רחל ז"ל
ואסילב
רבקה
לסטר ז"ל
וילדיה:
אסתר ז"ל
בריבה ז"ל
אלכסנדר ז"ל
סניאטין
אחיו של אבי ז"ל
בני סבא מוניו ז"ל
אחות אבי וילדיה
בת סבא מוניו ז"ל
הי"ד
הי"ד
צירל ז"ל
אם דוגי ורחל
ואסילב
מרים ז"ל
אחות סבא מוניו
סניאטין
Shoshana Neumann 1992
שושנה נוימן תשנ"ב

ציור ד'

יום אחד ראיתי, במורד הרחוב בד"ר רייס גאסע, יהודי הולך (עורך-דין במקצועו), כשלפתע ניגש אליו גרמני וביקש ממנו סיגריה. האיש הושיט את ידו האוחזת בסיגריה והגרמני ירה באקדח ישר לתוך כף ידו. היהודי הלך משם עם יד זבה דם, כשהגרמנים שמסביב צוחקים כולם להנאתם.

תמונה 14
יהודי נורה בכף ידו המושיטה סיגריה לחייל גרמני

כילדה בלונדינית עם צמות וללא טלאי צהוב, מחופשת לשיקסה, שוטטתי בכל רחוב בחיפוש אחר מזון. יום אחד עברתי ברחוב הרן גאסע פינת ד"ר רוט גאסע, ושם עמדה אישה יהודיה על מרפסת. אישה זו יצאה מדעתה וצעקה ללא הפסק. איני זוכרת במדוייק את תוכן מילותיה שהובעו בצעקנות. הרבה אנשים עמדו ברחוב והביטו עליה. מעל קפה Europa זה היה. והנה חייל גרמני ירה אליה והרג אותה. זה היה לי נורא. הנה אדם חי ובן רגע איננו.

תמונה 15
חייל גרמני יורה באישה יהודייה העומדת על מרפסת וצועקת

<u>תולדות השואה – רומניה, ז׳אן אנצ׳ל (2002), יד ושם, ירושלים</u>

<u>צ׳רנוביץ</u> .... <u>גטו צ׳רנוביץ</u>

(654-653) ערב הפלישה הרומנית-גרמנית היה בצ׳רנוביץ היישוב היהודי הגדול ביותר ברומניה פרט לבוקרשט... בצירופם של יהודי המחוז שברחו או הועברו לצ׳רנוביץ היו בעיר ערב תחילת הגירושים באוקטובר 1941 51,681 יהודים... עם חידוש השלטון הרומני בעיר הם מנו... 58.1% מכלל תושביה, בעוד שחלקם של הרומנים עצמם... הסתכם ב-23.6% בלבד. מבחינתה של ״המדינה האתנית״ הרומנית היה מצב זה בלתי נסבל.

(655) בבוקרו של ה-6 ביולי נכנסו לעיר יחידות סדירות של צבאות רומניה וגרמניה. ליהודים נודע עוד קודם לכן מפי איכרים שבאו לעיר, כי בכל הכפרים והעיירות שמסביב לצ׳רנוביץ נערך טבח ביהודים, ולכן הסתתרו בבתיהם.

כל היהודים שניצלו מעידים, כי לצבאות הפולשים ניתנה יד חופשית להרוג, לשדוד ולאנוס בשלושת הימים הראשונים לכיבוש. יהודים נורו בבתים, במרתפים, בעליות גג, בגינות, ברחובות ובכל מקום שניסו לברוח אליו. ולאחר שהחיילים שדדו את דברי הערך מבתי היהודים, באו השכנים הלא-יהודים ונטלו מה שמצאו. החיילים הרומנים והגרמנים עצרו יהודים בלי הבחנה והעבירום לנקודות ריכוז שנקבעו מראש, כגון חצר העירייה, חצר ליגיון הז׳נדרמים... בכמה רחובות עשו החיילים הרומנים טבח המוני וטוטלי של היהודים שנמצאו בהם...

(658) צעדיו הראשונים של המושל... היו איסור על היהודים לנוע ברחובות בשעות מסויימות, הגבלת השעות שבהן מותר היה להם לקנות בשווקים, סגירת כל עסקי היהודים, חובת ענידת הטלאי הצהוב ועוד...

(660) **<u>יישום המדיניות האנטישמית</u>**: מראשית חידוש השלטון הרומני בעיר הוכרחו יהודי צ׳רנוביץ לבצע עבודות למען הצבאות הרומני והגרמני... נוסף להעסקתם בכפייה של

יהודים שהוחזקו במעצר, נהגה המשטרה להתפרץ לבתי היהודים בשעות הבוקר המוקדמות ולהוציא לעבודה גברים נשים ונוער בלא קשר לעיסוק, לגיל ולמין. הם הועסקו בפינוי ההריסות במרכז העיר, בשיקום תחנת הרכבת שהופצצה קשות, בהריסת הבניינים הרעועים, בבנייה מחדש של גשרי הברזל לרכבות שעל הפרוט, בעבודות סבלות בתחנת הרכבת, בהעמסת פחם, בניקוי הרחובות בקיץ ובפינוי השלג בחורף, וגם בעבודות ניקיון אצל אנשי השלטון הרומני והפקידות הבכירה.
נשים יהודיות נשלחו לנקות בתי-חולים-שדה של הצבאות הרומני והגרמני, לכבס את בגדיהם של החיילים, לעבוד במחסנים... עבודתן נעשתה חינם, בלי שעות עבודה מסודרות ותוך התעללות שכללה מכות ואף מעשי אונס...
(663-664) יון אנטונסקו הודיע כבר באוגוסט 1941... כי בכוונתו לגרש את היהודים לטרנסניסטריה... בראשית אוגוסט קרא המושל... לראש העיר... ודרש ממנו "לתחום פרבר בעיר" שישמש כגטו... ההכנות להקמת הגטו נמשכו כלל חודש ספטמבר. לבקשת המושל הכין... תוכנית של הגטו... בלי לדעת כי הגטו ישמש מבוא לגירוש...
(665) ב-9 באוקטובר התפשטה בעיר שמועה, כי כל הניצולים היהודים בצפון בוקובינה נדחפו בקרונות סגורים ופנו לכיוון הדניסטר... ב-10 באוקטובר נודע בעיר כי גורל דומה פוקד את היהודים בדרום בוקובינה... החרדה בקרב יהודי צ'רנוביץ הגיעה לשיאה, מה עוד שנודע להם כי הגירוש הוא כללי. ההוראות להכנת הגירושים יצאו מבוקרשט כבר בתחילת חודש אוקטובר. אנטונסקו עצמו הורה ב-4 באוקטובר... להעביר... את כל יהודי בוקובינה לגדה המזרחית של הדניסטר...
(666, 668-669) פעולת הריכוז בגטו לקראת הגירוש החלה ב-11 באוקטובר, ומאותה שעה הפך כל הרכוש שבידי היהודים לרכוש המדינה... נשלחו שוטרים להודיע ליהודים על הקמת הגטו ולהורות להם לעבור לשטח שנקבע עד השעה 18 באותו יום, ולהזהירם כי מי שייתפס מחוץ לשטח הגטו לאחר שעה זו יוצא להורג... הודעה נמסרה... בנוגע לגבולות הגטו ולחפצים שמותר להם להוציא מבתיהם וליטול עימם. כל משפחה נדרשה להכין אינוונטר של החפצים והמיטלטלים שהשאירה מאחוריה... לנעול את הבית... ולקחת את הרשימה ואת המפתח לגטו. לגטו הועברו גם כל החולים היהודים שהיו בבתי החולים בעיר. האוכלוסייה היהודית... עדיין לא ידעה כי הגטו הוא רק מבוא לגירוש...
(669) המקום שנבחר היה צר מלהכיל 50,000 איש, ויכול היה בקושי לאכסן עשירית מן המספר הזה... מרוב היהודים נמנע בכוח לקחת עימם לגטו יותר ממה שהיו יכולים לשאת בעצמם. מפקד משטרת הרובע... צעק... : "אל תיתנו ליהודים להוציא יותר מדי מהבתים. מינעו מהם לשכור עגלות להובלת חפצים, אל תאפשרו להם לנוע יותר מפעם אחת בין הבתים לבין הגטו. מי שעזב את ביתו אסור שיחזור".
מאות ואולי אלפי יהודים לא מצאו שום מקלט, ושוטטו ברחובות... עבודות הגידור נמשכו בשעות הלילה ונעשו בידי פועלים מקומיים וחיילים...
(670) לאחר הקמת הגטו... כל היהודים אולצו להמיר בהם את הכסף הרומני שברשותם לרובלים... הרובלים שנמסרו ליהודים היו חסרי ערך בשטחה של רומניה, ואילו בטרנסניסטריה הונהג אז המרק המיוחד לשטחי הכיבוש, והמגורשים בהגיעם לשם נאלצו להחליף שוב את הרובלים למרקים בשער בלתי מציאותי... פירושו המעשי של הצעד הזה היה החרמת המזומנים שבידי היהודים, שוד בידי הבנק הלאומי הרומני בפקודת המדינה.
(671) ליהודים לא ניתנו תלושי מזון... הרעב החל להציק ורבים נאלצו למכור במחירים מגוחכים כל דבר שניתן היה להחליף במזון...
(672) הצפיפות ששררה בגטו, עשרים עד שלושים איש בחדר(!)... העיד גם פופוביץ, כי "ריח של זיעה חמוצה, שתן וצואה, של רטיבות טחובה, השתלט על הרובע [הגטו] להבדיל מיתר [חלקי] העיר".

המשך - טקסט ותמונות מאת שושנה נוימן

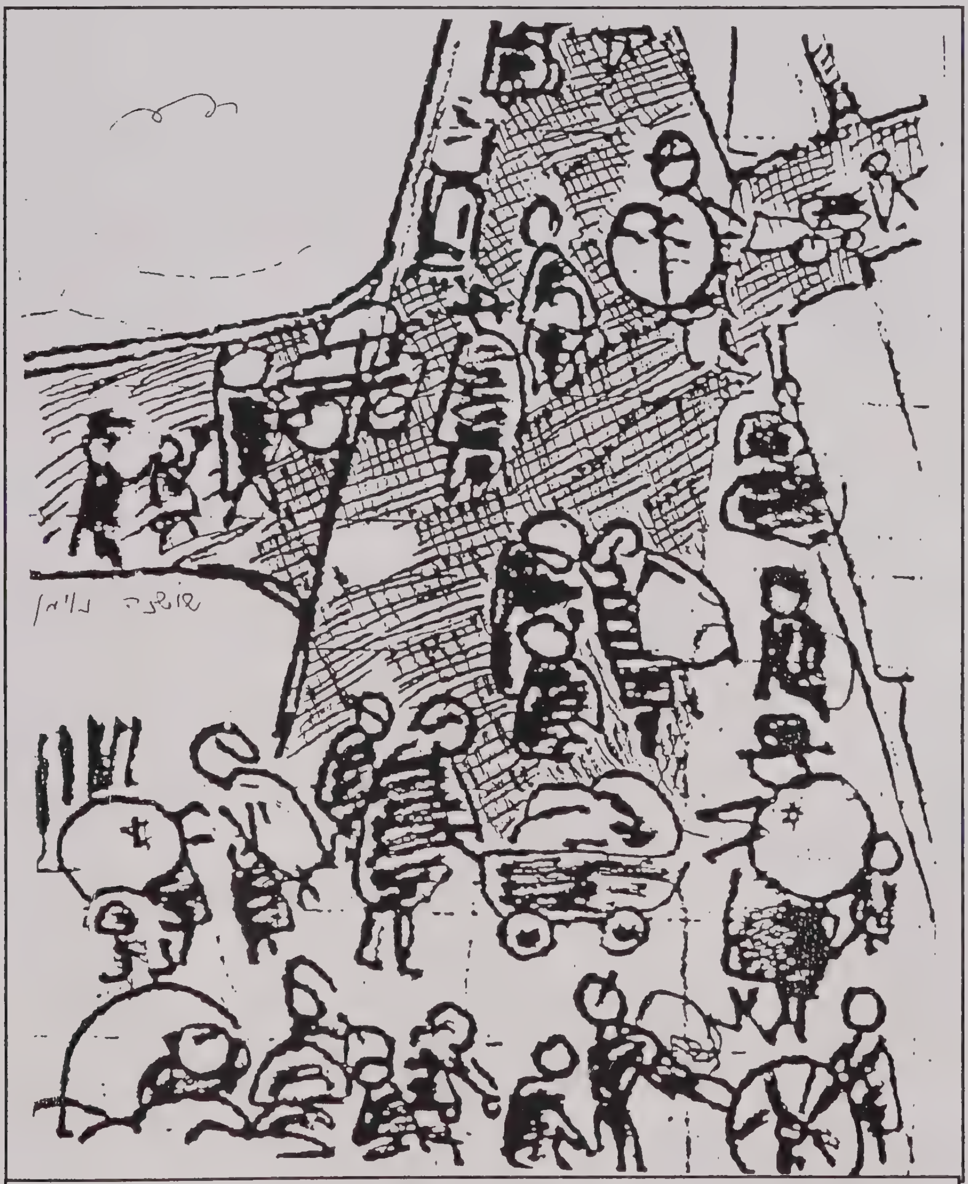
גטו צ'רנוביץ

לאחר טבח יהודי הפריפריה בכל מחוז צ'רנוביץ, הוכרז הגטו בצ'רנוביץ, בתאריך 10.10.1941 (בחול-המועד סוכות, תש"ב). במספר רחובות מועט דחסו את כל יהודי העיר, כ-50,000 במספר. בקצה הרחוב שלנו, ברחוב טירקן גאסה מס' 1, עבר גבול הגטו - קרשים גבוהים חסמו את המעבר וסימנו את תחום הגטו. כל יהודי העיר חייבים היו לעזוב את בתיהם עד השעה 6 בערב ולעבור לגטו. הבניין שלנו, ברח' טירקן גאסה מס' 8א, היה בתחום הגטו, ולכן רוב קרובי המשפחה שלנו עברו לשהות בדירתנו.
פתאום הופיעה בביתנו אחות של אמא, הדודה שינדל, כולה מבוהלת ומתחננת כי ניתן לה ולמשפחתה לבוא לביתנו. מה קרה, שאלנו. והיא סיפרה לנו כי הכריזו על גטו, וכל היהודים צריכים להצטופף ברחובות אלו ואלו, כולל הרחוב שלנו. כמובן שהורי הסכימו לשכן אותם בביתנו.
כולנו נרתמנו לעזור להם בהעברת חפצים חיוניים שעוד אפשר היה להציל מהבית הקודם. עגלות ילדים היו כלי התחבורה הכי חשוב באותו יום. מהבוקר עד הערב עזרנו אבא ואני לשינדל להעביר חבילות. אבל לא רק על העגלה העמיסו חבילות אלא גם על גבי, למרות היותי ילדה בלבד. אני זוכרת שסחבתי חבילות כבדות של שיינדל מעבר לכוחותי, וכל גופי ממש כאב. המאמץ היה רב מדי עבורי. אני זוכרת כי עצרנו בדרך על יד גדר ברזל ברחוב

הראשי, למנוחה על המעקה, כי כבר לא יכולתי להמשיך ללכת. המשקל שעל גבי הכביד ומצאתי את עצמי נופלת אחורנית בחוסר כוח. ולא רק על גבי, אלא גם בידי סחבתי חבילות. ידיי כאבו וגרמו לי סבל רב.

ראה תמונה 16 – עגלות ילדים היו כלי ה"תחבורה" היחיד המותר בהעברת חבילות אל תחום הגטו
ראה תמונה 17 – קטנים כגדולים עם חבילות ענק על גבם בגירוש אל הגטו. כולי מכאוב.

פתאום ברגע האחרון הופיעה עוד אחות אחרת של אמא, דודה חיה, מודאגת ומיואשת. היא שכחה דבר חשוב בביתה, אותו נאלצה לנטוש כי היה מחוץ לגבולות הגטו, ובנוסף שכחה לנעול את הדלת.
השעה היתה כבר לאחר השעה 6, מועד סגירת הגטו, שלאחריו אסור היה ליהודים לשהות מחוץ לגבלות הגטו. ולמרות זאת, למרות סכנת הנפשות, שלחו אותי עם עגלת ילדים, כדי שבהזדמנות זאת של נעילת הבית, אוציא מתוכו עוד מספר חפצים החשובים לדודתי חיה.
חייל רומני, שהיה מופקד על הפינוי, תופס אותי ברחוב הראשי Rathausgasse, לאחר השעה 6, כשהייתי בדרכי חזרה לגטו. למרות שהתחזיתי לנוצריה, חשד בי החייל ורצה לעצור אותי, בצעקו לעברי: "כבר אסור היה לך להימצא כאן מחוץ לגטו בשעה זו". כל כך פחדתי שנשמתי פרחה לי. רומנית דיברתי היטב ולכן הסברתי לו כי שמחתי כנוצריה ללכת לערוך ביזה בבית נטוש של יהודים שנשאר פתוח. ההסבר שלי שיכנע אותו, והוא נתן לי להמשיך בדרכי, ישר לתוך הגטו.
ראה תמונה 18 – אחרי השעה 6 נתפסתי מחוץ לגטו, התחזיתי לנוצריה ושוחררתי
ראה תמונה 19 – בקצה הרחוב שלנו עבר גבול הגטו

תמונה 16
עגלות ילדים היו כלי ה"תחבורה" היחיד
המותר בהעברת חבילות אל תחום הגטו

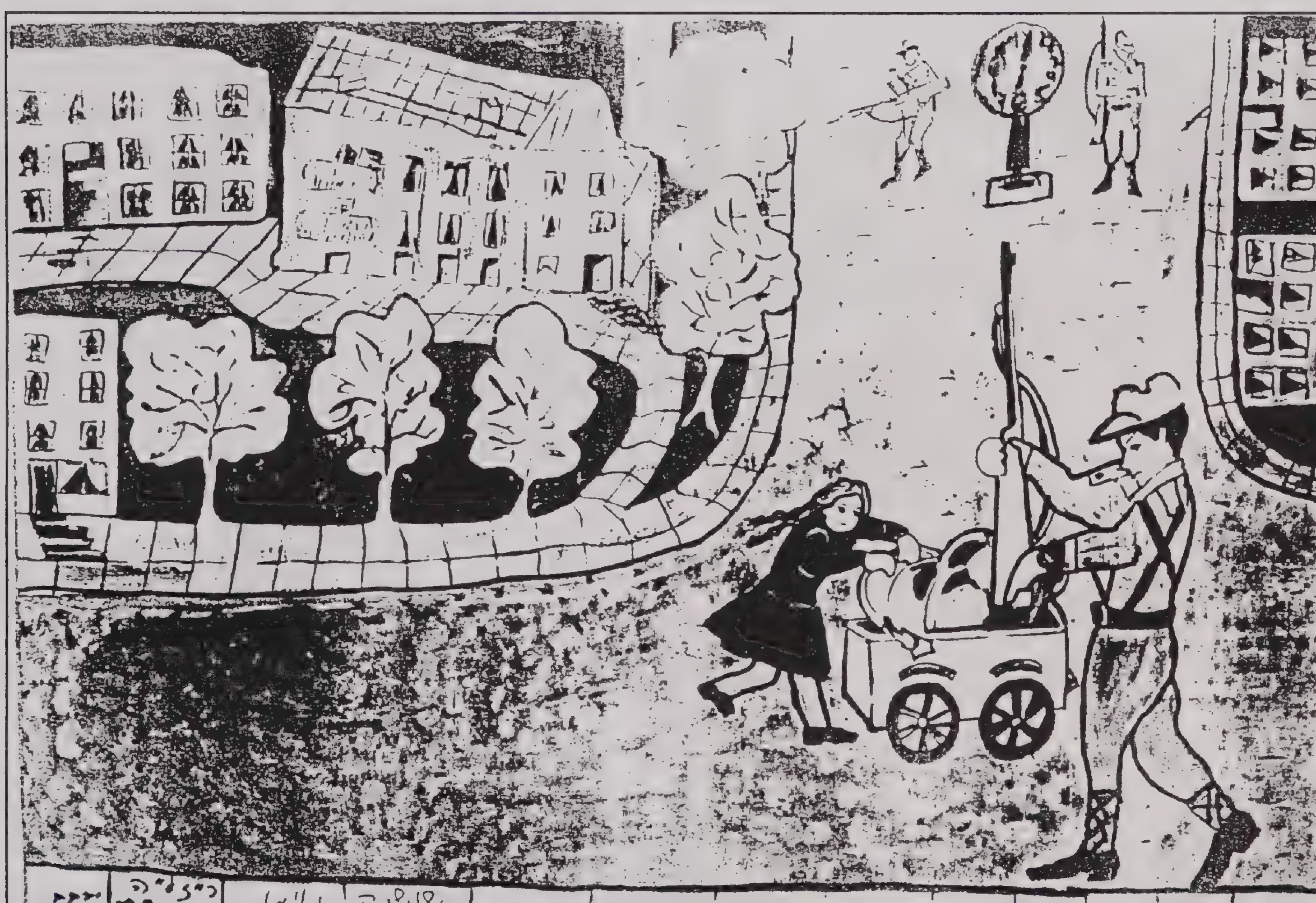

תמונה 17

קטנים כגדולים עם חבילות ענק על גבם

בגירוש אל הגטו

כולי מכאוב בסחיבת חבילות של דודתי

תמונה 18

אחרי השעה 6 נתפסתי עם עגלה וחבילות מחוץ לגטו
התחזיתי לנוצריה ששמחה ללכת ולערוך ביזה בבית נטוש של יהודים
ושוחררתי לדרכי

תמונה 19

בקצה הרחוב שלנו עבר גבול הגטו
קרשים גבוהים חסמו את המעבר
וסימנו את התחום הצר של הגטו בו נדחסו כ-50,000 יהודים

רוב קרובי המשפחה, מצד אבא ומצד אמא, היו אצלנו בדירה. פינינו את המיטות עבור האורחים, ולכן נאלצתי לישון על שק קמח קר ולא שטוח, ולא קל היה לי. הגברים סודרו באחד החדרים עם מזרונים על הרצפה, ואבא נהג בערבים ללמד אותם תורה. אני זוכרת ששכבתי על שק הקמח בחדר השני, והאזנתי.
הדירה היתה בת שני חדרים, אבל החדרים היו גדולים. גם המטבח היה גדול, והיה בו מקום הן למיטה גדולה והן לשולחן גדול, שסביבו ישבו ואכלו כל בני המשפחה. כעת הפך המטבח לחדר שינה. על השולחן, על הספסל שמאחורי השולחן ועל המיטה שבמטבח ישנו מספר קרובות משפחה.

ממשפחה בת 5 נפשות בדירה, הפכה הדירה שלנו למקום משכן ל-17 איש. הצטרפו לדירה המשפחות הבאות: משפחת שרף בת 3 הנפשות (אחות של אמא - שיינדל, בעלה ובתה), משפחת אופלגר בת 4 הנפשות (דודה של אבא - פייגה, אחות סבתי, בעלה ושתי בנות צעירות), משפחת גולדקלנג בת 2 הנפשות (בת-דודה של אבא ובעלה), משפחת ברכר בת 3 הנפשות (דודה של אבא, בעלה ובתה).
אחות נוספת של אמא (דודה חיה) ושלושת ילדיה (ביניהם רוזה נויברגר) התארחו בגטו אצל מכרים אחרים, מחוסר מקום אצלנו. אבל את חפציהם כן הניחו בביתנו, כדי להבטיח שם מקום לעצמם, במידה ולא יוכלו להתארח במקום אחר. אותה דודה שכחה לנעול את הבית הנטוש ושלחו אותי לסגור אותו.
כל בני משפחה זו, להוציא הבת רוזה, ניספו בגטו אובודובקה. תאריך פטירתו של אבי המשפחה זהה לתאריך פטירתו של אבי ז"ל. אחד האחים נפטר בתאריך בו נפטר גם אחי ז"ל. בסך הכל מתו 4 מבני משפחה זו. לנו נפטרו בגטו ברשאד 3 בני משפחה, לשינדל - בת משפחה אחת, למשפחת ברכר – בן משפחה אחד. משפחת אופלגר קיבלה רישיון והם נשארו בגטו בבית שלנו עד שהורשו לחזור לביתם.
האחיות והאח של סבתי (מלי, פייגה, אלטר) מתו בשיבה טובה בישראל בשנים 1973 ו-1974.
הם גידלו את אבי בילדותו, כאשר התייתם מאימו. הם טיפלו בו בבית אביו. סבא נישא שנית ואז נולדו דוד-דוגי ורחל. דודותיו של אבא קיוו כי אבא יאמר אחריהן קדיש. הוא היה הקדיש שלהן. לכולם, כולל לדוד אלתר, היו רק בנות. אבל אבא מת צעיר בגטו, והם האריכו ימים עד גיל 90 שנה.
הצפיפות היתה קשה מנשוא. בימי גטו צ'רנוביץ כבר לא התאפשר לאמא לרחוץ אותנו. לפי תור מילאו האנשים מים חמים בגיגית, ורחצו חצי גוף במטבח.

קרובי המשפחה שבאו ללון בביתנו, הביאו איתם את המזון שהיה ברשותם. לאחת מהם היה שק עם לחם יבש, כולל פירות יבשים, שהשאירו להם הדיירים הרוסים שברחו לרוסיה עם בוא הגרמנים. את הלחם היבש הזה צריך היה להשרות במים, מרק או תה.

הבניין בו גרנו היה בן שלוש קומות. חדר המדרגות עד הקומה העליונה היה כולו מלא יהודים זרים. לא לכל היהודים בצ'רנוביץ היו קרובי משפחה שאצלם יכלו היו להתארח. וחדרי המדרגות היוו מקום מקלט עבורם.
בבניין זה, בקומת הקרקע, היה חדר שירותים, ליד משכנה של ה'האוז-מייסטר' (השוערת). חדר שירותים זה שימש את כל דיירי חדר המדרגות. אני חושבת שגם אלינו היינו מרשים להם להיכנס, וגם מים היינו נוהגים לתת להם.
האנשים בחדר המדרגות ישבו כשלצידם כל הפקלעך שלהם, וכשהייתי יוצאת הייתי צריכה לדלג ביניהם עד היציאה. צנצנות קונפטורה ודברי מזון היו לצידם על המדרגות.

לפני שהוגבלו היהודים לשהייה באיזור הגטו בלבד, היה השוק פתוח לכולם, יהודים וגויים כאחד, בכל שעה ושעה. אולם לאחר יצירת הגטו, נאסר על היהודים להיכנס אל השוק לפני השעה 11 בבוקר. הגבלה זו יצרה בעיה בהשגת מצרכים. חלק מהם אזלו עד שעה זו, ולא נשאר מהם למכירה ליהודים. הבעיה הגדולה ביותר נוצרה בהשגת לחם, שהיה נחוץ מדי יום ביומו. רק כמות קטנה יחסית נשארה לחלוקה ליהודים בשעה זו, ותמיד קרה שלא רק לאחרונים בתור של היהודים לא נשאר לחם לחלוקה, אלא גם לאנשים שהיו קרובים יותר יחסית לתחילת התור.
כדי לפתור בעיה זו התחפשתי לשיקסלה, ילדה נוצריה, גויה (בגד ללא טלאי צהוב גלוי, צעיף בצבע גויי), ובלוויית צמותי בצבע הבלונד, לא עוררתי כל חשד כיהודייה. והלכתי לעמוד בתור ללחם בצד הנוצרים.
רק צריף אחד היה בשוק שבו מכרו לחם – לחם קטן תמורת עשרים ליי. באותו האשנב עצמו, בצד אחד היה התור של היהודים, ובצד האחר, התור של הגויים. בתור של היהודים היו עומדים מאות רבות של אנשים, ואילו בתור של הגויים היו עומדים תמיד רק כ-10-8, מקסימום 15 איש. לא נוצר מחסור בצד של הגויים – מתי שבאו, קיבלו לחם.
הגענו לשוק בשעה 11 בבוקר, ואמא היתה הולכת לעמוד בתור של היהודים. אבל, כפי שכבר הסברתי, מעולם לא השיגה לחם. הוא נגמר לפני שהגיעה תורה. אני, לעומת זאת, בתחפושת השיקסלה, הייתי עומדת בתור של הנוצרים. ברגע שאמא היתה רואה שהשגתי לחם, היא היתה עוזבת את תורה והולכת לשוק.

יש שגם אמא היתה באה איתי לשוק בשעות הבוקר המוקדמות, אבל היא לא נכנסה ממש לשוק אלא הסתתרה וחיכתה לי מאחורי השוק, שם היו בתים של יהודים. אני הייתי נכנסת לשוק עם סל קטן קל ועורכת קניות. לאחר כל קנייה הייתי יוצאת מהשוק וחוזרת לאמא, שחיכתה לי. וכך הלוך ושוב: שוק > אמא > שוק > אמא. אני הרי ילדה. לא יכולתי לסחוב לבדי הביתה מספר גדול של סלים כבדים.

לא לבד הייתי עומדת בתורים של הנוצרים בשוק או נכנסת לחנויות של נוצרים, אלא תמיד יחד עם חברתי האהובה שרה אונגר. הלכנו ביחד לקניות של שמן, מלח, לחם, קמח ועוד.
ידידת נפש שלי שרה אונגר. היא היתה ילידת בוקרשט שברומניה, אשר משפחתה בחרה להגיע לצ'רנוביץ, עם כניסת הרוסים. וזאת בדומה ליהודים רבים אחרים, אשר באו בשמחה לחיות תחת השלטון הקומוניסטי. משפחתה שכרה דירה לא רחוק מאיתנו, דירה שהיתה מוקפת חצר ובו גן עצי פרי ונדבדה. הם היו 6 ילדים קטנים.
לקחתי ילדה פליטה זו תחת חסותי ויחד למדנו, טיילנו, שיחקנו ובילינו שנת אושר יפה של ילדות, עד שהכל נקטע עם בוא הגרמנים. היא היתה לי חברה טובה ונהדרת. מגינתה קיבלתי את זר הירק לחג השבועות האחרון שחגגנו בצ'רנוביץ לפני המלחמה והשואה. לעולם איני שוכחת את האיריסים הכחולים אותם נתנה לי.
עם כניסת הגרמנים נעשינו הדואגות העיקריות לכלכלת המשפחה, ואנו רק ילדות.
יחד הלכנו בזהות של נוצריות, והסתרנו תחת דשי מעילינו את הטלאי הצהוב. יחד נכנסנו לחנויות מזון של הנוצרים ברחוב הראשי, גם כאשר שלט איים: numai pentru Romani - רק עבור רומנים. שרה דיברה רומנית טובה כמובן, רומנית של בוקרשט, רומנית הרבה יותר טובה מזו בה דיברתי אני. יחדיו, בתמיכה ההדדית שהענקנו אחת לשניה, אזרנו אומץ להיכנס בשעות הבוקר, בשעות שאינן מיועדות ליהודים.
יהי זכרה וזכר משפחתה ברוך. היא ומשפחתה לא שרדו את תלאות ברשאד. ועל כך עוד בהמשך.

תור הנוצריות היה מתחיל להיווצר רק עם פתיחת אשנב הלחם בשעה 8 בבוקר, ושרה אונגר ואני עמדנו ביניהן. הנשים הנוצריות שעמדו בתור שמרו בלי הרף לבל יסתננו יהודיות ביניהן. שמענו אותן מדברות על הדרך בה ניתן לזהות יהודיות.
פעם תפסו הנוצריות בשוק את אחת הבבות שהיכרתי, ביחד עם אמא שלה. הן זוהו כיהודיות שנכנסו לשוק בשעה אסורה, ועל כך זכו לקבלת מכות רצח. אני עמדתי לא רחוק מהן. פחדתי שמא הילדה הזאת תלשין עלי. וכך מדי יום ביומו ראיתי כיצד מכים ומורטים את שערותיהן של יהודיות אשר הסתננו לשוק בשעות האסורות. היה כל כך קשה להשיג לחם בשעות המאוחרות בתור של היהודים, עד שלא היתה ברירה אלא לנסות להשיג זאת בדרך המסוכנת, העלולה להסתיים במכות רצח, או בעונש מוות, שזה היה העונש ליהודי שמעז להלך ללא ענידה בגלוי של המגן-דוד הצהוב (הטלאי הצהוב).
יום אחד עברו בשוק מספר ילדות יהודיות שהכירו אותי, והבחינו שאני עומדת בתור של הנוצריות. באופן טבעי הכריזה אחת הבבות, מלאת השתוממות, כך (בשפה הגרמנית): "רוזה, וואס מאכסט דו היר?"- 'רוזה, מה את עושה כאן בתור הזה?'. ואני, רוחי קפאה בקרבי, ומייד הפניתי את ראשי לקיר, כאילו לא אלי דיברה. מאז באופן קבוע הייתי עומדת עם הראש לקיר. הגויות לא הכירו אותי מכיוון שלא היו מהרחוב שלי, אבל הפחד האמיתי, ממש פחד מוות, היה מפני בנות יהודיות שעברו שם, ובדברן אלי עלולות היו להסגיר אותי כיהודיה.

כך הייתי קונה לחם אחד בשבילנו ועוד לחם אחד בשביל משפחה של רב, שהיה גר לא רחוק מאיתנו. להם לא היה את מי לשלוח לשוק בשעות האסורות, שכן כל הבנים היו עם פיאות, והגברים עם זקן, ובקלות היו מזוהים כיהודים. בכלל יהודים בעלי זקן הסתכנו בעצם צאתם לרחוב.
אז לאחר שהייתי זורקת באשנב את העשרים ליי, ומלמעלה מקבלת את הלחם, הייתי נותנת לשתיים, שלוש גויות לעבור, ושוב הייתי זורקת עשרים ליי, ומקבלת עוד לחם. כך היו לי שני כיכרות לחם שהכנסתי לתיק בד, והייתי עוברת ליד החלון של אותו רבי, נותנת להם את הלחם, מקבלת את התשלום והולכת הביתה. כך סיפקתי לחם לשתי משפחות, לנו ולאותו רב.

בתקופת הרומנים עוד נהגו לבשל על עצים, ונשאר לנו מחסן עצים מאז. אולם מתקופת הרוסים ואילך כבר נהגו כולם לבשל על פתיליות שלצורך הדלקתם היה דרוש נפט. היתה תחנת דלק במרכז העיר שסיפקה דלק למכוניות, אבל גם מכרה נפט לבישול. כאן מעולם לא היה תור ארוך של יותר מחמישה-שישה נוצרים שבאו והלכו.
יום אחד עמדתי בתור ביניהם, כשאני מסתירה תחת דש מעילי את הטלאי הצהוב. החייל הרומני, השומר לבל יסתננו יהודים, נעצר לידי ושאל לזהותי. נשימתי נעצרה. על כל אויבנו ושונאינו לראות את המוות ככה מול העיניים.
בכל כוחותי הסתרתי את הטלאי הצהוב. הייתי בדילמה נוראית. כיהודיה הוא יכול היה רק להכות אותי, אמנם מכות רצח, על כך שאינני עונדת את הטלאי הצהוב, ולגרש אותי מן התור הזה, שכן אסור היה לי לקנות נפט כאן. מצד שני ידעתי שאני חייבת לשמור על זהותי כנוצריה בעיני הסביבה, שכן אם לא, לא אוכל בעתיד להשיג מזון למשפחתי בחנויות ובשוק בתורים המיועדים לנוצרים בלבד. לא שכחתי לרגע שבתור היהודי ללחם בשוק, היה כל יום נחש של כאלף איש, ולא הספיק הלחם לכולם. לחייל בתור לנפט אמרתי: "Cristina", וליבי קפא מפחד. כל הזמן חג החייל סביבי. יותר לא חזרתי לשם.

אבל היתה גם תחנת חלוקה אחרת לנפט, למטה בעיר, distributia, לשם באו משאיות הנפט. גם התור לנפט היה כפול, תור ליהודים ותור לנוצרים. וכמו בתור ללחם שבשוק, גם כאן בתור של היהודים עמדו מאות אנשים, ואילו התור של הנוצרים היה קצר.

אני הייתי מתגנבת למקום דרך השער שדרכו נכנסו המשאיות. כשראיתי שמשאית נפט נכנסת למקום החלוקה, הייתי מתפלחת כמעט מתחת למשאית, בזמן ששתי דלתות השער הגדולות היו פתוחות לרווחה. וכשהיו סוגרים אותן כבר הייתי בפנים, ומשם הייתי רצה לתור של הגויים.
היה לנו פח יותר קטן של חמישה ליטר ופח יותר גדול של עשרה ליטר. אמא ואחי הגדול היו מסתתרים במקום כלשהו ליד תחנת החלוקה, ומחכים לי שם עם הפח הגדול. בדרך כלל הייתי הולכת רק עם הכד הקטן, ממלאה אותו בנפט, וחוזרת לאמא שהייתה מעבירה את הנפט מהפח הקטן לפח הגדול, ואני הייתי חוזרת לתור הנוצרים כדי למלא מחדש את הפח הקטן. בגלל גילי, לא היה בי את הכוח לסחוב פח גדול המלא בעשרה ליטר.
יום אחד באתי ובידי היו שני פחים ריקים, הן פח גדול מרובע והן פח קטן שצורתו קונוס. רציתי למסור למלא הנפט רק את הפח הקטן אבל הוא התעקש למלא לי דווקא את הפח הגדול עד תומו. הפח היה כבד, כמו שולחן מאבן, ואני לא יכולתי להוריד אותו משם, אבל היה זה אוצר שלא יאומן. עזרו לי להוריד אותו מאשנב החלוקה, ומשם גררתי אותו בשארית כוחותי עד למקום המחבוא של אמא ואחי, ליד השער שדרכו נכנסתי. ברגע שמבטינו נפגשו מרחוק עזבתי את פח הנפט על הקרקע ונעלמתי. אסור היה אפילו לנפש חיה אחת לקשר ביני לבין אמא ואחי, כדי שלא ידעו שאני יהודייה.
גם הנפט לא נועד לצורכי משפחתנו בלבד. לאמא היתה בצ'רנוביץ חברה מהכפר שלה, מוורצ'אנקה, הבת של השוחט. היו לה שישה בנים, שבגלל פאותיהם לא יכלו היו להשתלב בתורים של הנוצרים. להם עזרנו הן במתן עצים שהיו לנו במחסן, והן בקניית נפט.
בעלה וארבעה מילדיה מתו באחד הגטאות בטרנסניסטריה. והיא עם שני פעוטים, שרדו וחזרו לצ'רנוביץ.

סיפרו לי שבתקופת הגטו בא "אייכמן" (השמועה דיברה על "אייכמן", כנראה נציג כלשהו של הגרמנים הכובשים). לצ'רנוביץ ובנאומו הבטיח: "האיכרים האוקראינים ברחו לרוסיה. קחו את רכושכם לטרנסניסטריה ותקבלו שם בתים ומשקים נטושים ושדות לעיבוד". הוא הסביר בנאומו שיש בכך יתרון ליהודים, שכן שם הם יהיו חופשיים, ולא ישבו כלואים בגטו באפס מעשה. שם בעורף, כך טען, יהיו היהודים רחוקים מהחזית, ויוכלו לחיות בשקט עד גמר המלחמה. כן טען "אייכמן" שהיהודים יוכלו להתפרנס מעיבוד האדמה, שכן הצבא הגרמני זקוק למזון. הוסבר לנו שאפשר יהיה לקחת מהבית את הכל, את מה שניתן לארוז בחבילות, ויביאו אותנו ברכבות למחוז חפצנו.
התחילו להסתובב שמועות שכבר יוצאים משפחות לטרנסניסטריה.

החיים בגטו נעשו יותר ויותר קשים. לא הייתה עבודה והיה גם רעב, כי לא לכל אחד כבר היה במה לקנות אוכל. אבא עבד בתקופת הרוסים בבית חרושת לתמרוקים, ומדי חודש היה מקבל כשלוש קוביות סבון טואלט ריחני, ועוד שלוש קוביות ורודות של סבון מסוג אחר (קוביות גדולות, כמו של סבון כביסה). זה היה הפרס שהם היו מקבלים מדי חודש. וכך היה לנו במחסן ארגז עם קוביות גדולות של סבון טואלט. ובתקופת הגרמנים והגטו, כשהעבודה לא היתה בנמצא, אז תמורת קוביות הסבון, שזו היתה סחורה מאוד מבוקשת, קיבלנו כסף רומני. כך שהיה לנו כעשרת אלפים ליי, אני לא זוכרת בדיוק.

עוד הבאנו איתנו כסף רומני לברשאד, אבל האיכרים האוקראינים לא רצו לקחת את הליי הרומני, כי הם לא ידעו אם הרומנים כן/לא יעזבו בעקבות פלישת הגרמנים. אבל גם רובלים רוסיים שהיו ברשותנו, לא רצו הם לקבל אחרי בריחת הרוסים מהאיזור. המטבע בטרנסניסטריה היה מארק גרמני (מיוחד). מעולם לא השגנו מארקים כאלה.

בקומה השניה גרה הגב' סובקוביץ, מורה בדימוס, יהודיה לשעבר, משומדת, אלמנת לויטנט גרמני אשר נפל במלחמת העולם הראשונה. היו לה שני בנים אשר למדו בגרמניה ובכל קיץ היו באים הביתה לאימם. לגב' סובקוביץ האלמנה הגלמודה הייתה אחיינית יהודייה, רווקה כבת 25-30 אשר גרה ברח' שולגסה, לא רחוק מאיתנו. יום יום היתה באה לדודתה, כי, אם איני טועה, יתומה היתה. הגב' סובקוביץ, למרות היותה משומדת, לא נתנה לעוזרת שלה לכבס כביסה בשבילה ביום הכיפורים, וגם היתה יוצאת מן הבית לכל היום. יש שאמרו כי היתה הולכת להתפלל בבית כנסת ברח' בריהופס גאסע, רחוק רחוק מהשכונה, כדי שלא יכירו אותה. והנה פרצה המלחמה ובניה השניים הופיעו בגאווה במדי צבא גרמניים, כשני קציני ס.ס., קצינים נאצים. האם אסרה על אחייניתה לבקר יותר בביתה, מחשש הבנים.
מפי בניה ידעה כי יתחילו לאסוף יהודים לעבודות כפייה ולהרג. מפי בניה שמעה על תוכניות ההשמדה. היא ירדה ערב אחד אלינו, כי היא מאוד כיבדה את אבא שלי האדוק, וגם דיברה תמיד עם אמא בחדר המדרגות. אנו הילדות היינו מברכות אותה ב-"קיס די הנד פרוי סובקוביץ" ועושים קניקסל (כיפוף ברכיים לכבוד). יום אחד היא אפילו נתנה לנו "כנפיים של מלאך" לתחפושת, לחגיגה כלשהי.
ובכן היא באה אלינו וסיפרה בסוד כמוס שרצוי שאבא לא יצא יותר לרחוב כי עתידים לתפוס יהודים לעבודות כפייה קשות. כן היא המליצה שנעשה איפול בחלון ובדלת הפונים למדרכה, כדי שלא ידעו שמישהו גר שם.
חייל רומני היה מסתובב על יד החלון הזה הלוך ושוב, היות ובסמוך לבית היה ריכוז של צבא בבית הכנסת הרפורמי ה-Toinbehalle.
והנה בלילות התחלנו לשמוע דפיקות על כל דלתות הכניסה לדירות שבבניין שלנו, והחיילים הוציאו את הגברים לעבודות כפייה. רק אלינו, בגלל מיקום הדירה, לא באו ואת אבא לא לקחו.

הדירה שלנו היתה בקומת קרקע, אבל לא היתה צמודה ומחוברת ישירות לחדר המדרגות, אלא אלינו ירדו חצי קומה, כאילו לדלת הזכוכית היפה אשר פנתה לחצר. כך שזרים, דוגמת חיילים, לא יכלו לדעת כי גם שם מצויה כניסה לעוד דירת מגורים, שאפשר למצוא בה יהודים.
קבוצה אחת עסקה בחפירת קבר אחים ענק. עובדי הכפייה נצטוו לכרות בורות גדולים ולא ידעו כי אלו ישמשו בעתיד כקבר אחים, לאחר הפרעות ביהודים בימים שלאחר כניסת הגרמנים.

בתקופה שבין כניסת הגרמנים להכרזת הגטו, הצליח אבא להסתתר. אבל עם הכרזת הגטו התמלא חדר המדרגות בבניין שלנו ביהודים והתנאים השתנו. הצפיפות הגדולה מאוד בחדר המדרגות, שהיה מלא בפליטים יהודים, אילצה אותנו לפתוח את הכניסה האחרת שעמדה לרשותנו – את הכניסה בחזית, הפונה למדרכה, לרחוב. היו שם חלון ראווה ודלת, כמו לחנות שבקומת קרקע. אם היינו ממשיכים לאטום באופן מוחלט את הכניסה הזאת, בחומרי איפול (נייר כחול כהה דהוי), היה מתעורר הרושם שהמקום איננו בשימוש, אז הז'נדרמים הרומנים או החיילים הגרמנים שהסתובבו בחוץ לא היו חושדים כלל שאנשים גרים שם ולא היו אפילו מנסים להיכנס משם. הם היו פונים לכניסה הראשית.
אבל, לאור הנאמר, נאלצנו לפתוח את הדלת הפונה למדרכה, ודרכה נכנסו החיילים וסחבו את אבא לעבודות כפייה. לקחו אותו לבנות את גשר העץ להולכי רגל שמעל נהר הפרוט. הרוסים פוצצו את הגשרים לפני עזיבתם והיה צורך לבנותם מחדש. העבודה הייתה קשה מנשוא. כל גבר צריך היה לסחוב קרש ארוך כבד ומי שכשל בכך ולא יכול היה להמשיך, נורה. כך סיפר אבא מדי יום.
היו אימהות לתינוקות שברחו יום יום מרחוב אחד למשנהו, וזאת כדי להינצל מהגירוש - אבל אנחנו לאן נברח? כולם הרי ברחו אלינו, מילאו לנו את הדירה. אם לא היו ממלאים לנו את הדירה, ואם חדר המדרגות לא היה מתמלא ביהודים, יכולנו היינו להתחבא בדירה שלנו. אבל, כפי שכבר הסברתי, הצפיפות הרבה לא איפשרה לנו לנצל את הדירה כמקום מחבוא ומסתור.
לבסוף, אחרי המלחמה, כשחזרנו לדירה זו שלנו שבצ'רנוביץ, סיפרו לנו שארבעים יהודים התחבאו בדירה שלנו, לא אנחנו. יהודים אחרים גילו את הפוטנציאל הטמון בדירה הזו, שאיפשר להתחבא בה, וניצלו זאת.
אמא בחוזרה מצאה רק קירות. כל הריהוט נשדד.
בעלי מקצועות נדרשים, כגון בעלי מלאכה, סנדלרים, מכונאים, מסגרים, חייטים, תופרות וכד', קיבלו אוטוריזציה – אישור, רשיון להישאר בצ'רנוביץ עם משפחותיהם, ולא גורשו ממנה.
אנשים עשירים זכו ברשיון להישאר בצ'רנוביץ עם משפחותיהם, תמורת תשלום כסף רב, 100,000 ליי.
רוב קרובי המשפחה של אבא השיגו לעצמם רשיונות בכסף.
אבל לאחד מדודים אלה של אבא נמאסה השהות בגטו. מצד אחד היה ברשותו רשיון לשהות בעיר, אבל מצד שני היה מדובר בשהייה שם ללא כל אפשרות להתפרנס, ללא כל תעסוקה, ממש לא היה מה לעשות בגטו. דוד זה היה בצ'רנוביץ בעל תחנת דלק, אבל הוא גורש ממנה. במחשבה שניה החליט גם הוא לעזוב עם משפחתו, בטרנספורט הבא בקיץ, לטרנסניסטריה. הוא זכר את הבטחתו של "אייכמן" בנוגע למשקים העזובים שבטרנסניסטריה, שניתן לעבד בהם את האדמה ולהתפרנס בכבוד.
מלא תקווה הוא הגיע בטרנספורט למוגילב, ומייד קלט עד כמה הוא טעה. האכזבה הקשה היכתה בו והוא מייד מת. אשתו ובתו נותרו בחיים.
ואבא? אבא היה תלמיד חכם, מורה לעברית ותנ"ך, וזה כמובן שלא היה מקצוע נדרש, שניתן עבורו רשיון. גם כסף רב שנדרש היה לקניית רשיון, לא היה ברשותנו.
אבא נלקח אומנם לעבודות כפייה, כמו בניית הגשר, אבל לאחר תום בניית הגשר לא היה בו עוד צורך לגרמנים. אנשים שעסקו בעבודות כפייה בלתי מיומנות, לא זכו לרישיון. השתמשו בהם ככוח-אדם תקופה קצרה ואחר כך הם גורשו לטרנסניסטריה.

עוד קבוצה קטנה של יהודים סידרה לעצמה מקום בבית החולים היהודי. שיחדו רופאים לקבלת אישור מחלה. וזאת מכיוון שחולים מאושפזים ובני משפחותיהם לא גורשו, וכן לא גורשו נשים אשר עמדו ללדת, והם קיבלו רשות להישאר בצ'רנוביץ. גם ילדים ששהו בבית היתומים לא גורשו. עשו את עצמם הומניים. אבל כל אלה נשלחו מאוחר יותר, בחודש מאי 1942, אל מעבר לבוג בטרנסניסטריה. שם שלטו הגרמנים בלבד והם הושמדו ברובם.
כמה קינאתי באותן ילדות יהודיות בנות כיתתי אשר נשארו בבית בצ'רנוביץ, ולא גורשו לטרנסניסטריה. פגשתי אותן שוב לאחר השואה ב-1945, כאשר חזרתי עם אמא לדירתנו שבצ'רנוביץ. הן לא חוו על בשרן, לא את מסע המוות מצ'רנוביץ לברשאד, ולא את חוויות השואה בגטו ברשאד עצמו. הניכור ביני לבינן היה רב, והן, שכנותי היהודיות לשעבר, לא יצרו שום קשר איתי, ואני הייתי בודדה עד דמעות.

גם בזמן הגטו דאג אבא שאני אלמד. אבא שלח אותי עם חברה ללמוד אצל לוטי, בת גדולה של דודתו. למדנו איתה חשבון וקריאה. חשוב היה לאבא שלא נהיה בטלים מלימודים.
לפרנסתו בצ'רנוביץ למד אבא בעצמו עברית ולימד תלמידים בביתנו עברית, תנ"ך ומוסר. סביב שולחן קיבלו קבוצת תלמידים שיעורים פרטיים. גם סטודנטים. בבית הכנסת לימד אבא תלמוד למבוגרים. סיפרו בני כפרו כי אבא היה גדול בתלמוד. אדם אשר השכים ב-4 בבוקר לבית מדרשו.

אבא היה בעל קורא קבוע בבית הכנסת "מחזיקי שבת" בצ'רנוביץ, וגם אצל השוצר רבי בבית הכנסת בדרייפלטיגונג שטראסע בעיר, בעל תפילה בימים הנוראים.

כל מתפללי בית הכנסת "מחזיקי שבת" ובני משפחותיהם ניספו בגטאות ובמחנות טרנסניסטריה. רבים מהם בגטו ברשאד. ראיתי שם בצער שני אחים קטנים של חברתי טויבל'ה אשר נהגתי לשחק איתם בחצר בית הכנסת. אחד האחים התהלך כשלד חי. בסוף הוא מת ונותר רק אח אחד לזיכרון.

וממה התפרנס אבא בזמן הגטו? אבא חיפש את תלמידיו בין דיירי הגטו, ולימד אותם עברית תמורת מעט קמח או דבר מזון אחר.

ט"ז אלול תשנ"א 26.8.91

אחרי מות אמא בחיפה, באו אלי לניחום אבלים, שורצ'ה (קרובת משפחה של אבא, מהכפר ואסילב, שגורשה מצ'רנוביץ למוגילב), בתה שושנה, ובעלה אברהם הוניגסברג. וכך סיפרה לי שורצ'ה:

סבא של אבא ז"ל, אברהם דוד (דוגי), היה רב ודיין בעיר בוצ'ץ שבפולניה. הוא גייר במקום כהונתו כפר שלם והפך אותם ליהודים. מגיל 8 היה למדן גדול בתורה. לעת זיקנה היתה ראייתו לקויה, אבל עדיין היה פעיל מאוד ועזר לכולם כדיין. אבא שלי היה יושב לצידו ומקריא לו מספרי הקודש.

ביום שני זה, בבוקר, צלצלה אלי רחל, אחותה של שורצ'ה. גם היא כבר היתה מבוגרת, מעל גיל 80, אבל זכרה די יפה דברים מילדותה.

היא סיפרה כי אבא שלי נחשב היה כילד פלא בילדותו. כבר בגיל 3 ראו בבית כי אבא מסתכל בעיון בחומש. כולם התפלאו על כך, שכן לא חשבו שילד כה קטן יכול כבר לקרוא בתורה. התברר כי אבא ידע כבר כ-80 פסוקים בעל-פה. ידע על כל פסוק באיזה אות הוא מתחיל ובאיזה אות הוא מסתיים. גם ידע לשעשוע לומר כל פסוק מן ההתחלה לסוף ומן הסוף להתחלה. גם ידע איזה פסוק מסתיים בסימן פרשה פתוחה ואיזה פסוק מסתיים בסימן פרשה סגורה.

בגיל 8 אבא כבר כתב לוח עברי להרבה שנים. היא סיפרה לי כי אבא היה ידוע בכל האיזור כגאון, וחבל שלא נשלח לישיבה בויזניץ ללמוד. לאבא היתה גם הסמכה לרב. בגיל מבוגר, כך סיפרה, אבא כתב לוח שנה עברי לתקופה של 100 שנה, ושלח לוח זה לארה"ב, לתחרות מיוחדת, בשנת 1939-1938. בגלל עיכובים בדואר הרומני איחר הלוח להגיע לתחרות ביומיים והוא לא התקבל לתחרות. אבא שלח גם לוח ל-50 שנה קדימה, לדודה שלו, רייזל פלם, שגרה בפילדלפיה שבארה"ב. גם הלוח לתקופה של 100 שנה, היה צריך להיות, בסופו של דבר, מועבר למשפחת פלם. אבל עם הזמן אבדו עקבותיהם של שני לוחות אלה שנשלחו לארה"ב.

ואחזור לזכרונות האחרונים מצ'רנוביץ.

עוד בטרם פלשו הגרמנים לצ'רנוביץ עמדנו שנינו, אבא ואני, ליד חלון בחדר. השמש זרחה ואורה חדר לפנים הבית. צבעה של השמש היה מעט שונה מהרגיל, ואבא התבונן ואמר לי: בקרוב תפרוץ מלחמה.

ראש-השנה תש"ב. אבא ישב, שקוע בתלמודו, כשלפניו על השולחן מפוזרים ספרי קודש שונים. אבא הושיב אותי על ידו והקריא לי פסוקים מתוך ספרי הקודש של התנ"ך. צרף שורה מספר אחד אל שורה מספר אחר, וחיבר אותיות למספרים בעזרת גימטריה, וכך צפה על-פי כתבי הקודש את השואה שעתידה להתרחש ואת זמנה. אבא הקריא לי מן הכתובים את העתיד לקרות בשנת תש"ב, אבל נבואות שבספרי הקודש הם "רק כתובים" ואיש לא האמין.

אבא הראה לי בספרים שבהתקרב שנת תש"ב יסבול העם היהודי. אמר לי אבא כי יבוא יום ויהיו תנאים קשים כמו בימי חורבן הבית. העם היהודי, כך אמר, הוזהר לשמור על לימוד תורה ומידות טובות ומכיוון שסטה מדרך הישר - עתידים היהודים לחוות גירוש מבתיהם. כן יישרף ביתם ורכושם יאבד את כל ערכו. הכל זבל יהיה כי לא ניתן לאכול כסף וזהב. אבא אמר כי יבוא יום ולא רק מזון לא יהיה אלא גם כלים וסירים במה לבשל לא יהיו לנו. אפילו לא כלי חרס. זאת אני זוכרת בפירוש שאמר לי, וכל זאת התגשם במדויק.

את זה חווינו בגטו ברשאד. את הכלים אשר סחבנו על גבינו בקושי רב – סירי בישול, סכו"ם, סיר לילה - גנבו לנו בדרכים ולא היה כבר במה לבשל דבר מזון כלשהו. את סיר אמאיל התכלת היחיד שנשאר לנו, נאלצנו להפוך לסיר לילה. לחולים בטיפוס כמונו, החלושים מכדי לצאת בכפור אל מחוץ לבית, היה סיר הלילה ציוד חיוני מאוד. כדי לבשל מעט מזון נאלצנו לבקש סיר בהשאלה, ולא תמיד הסכימו להשאיל לנו.

המחסור במזון שאבא חזה מכתבי הקודש, בא כבר לידי ביטוי בגטו צ'רנוביץ. הימים היו ימי מלחמה וקיים היה מחסור במצרכי מזון בסיסיים.

שלחו אותי לקנות קמח חיטה לבן. אבל קמח לבן לא היה בנמצא והציעו לי קמח שעורה. כילדה לא ידעתי אם מותר לי לקנות קמח שעורה ללא רשותה של אמא, ולכן חזרתי אליה. בלית ברירה הורתה לי אמא לקנות את קמח השעורה. חזרתי לחנות, אבל קמח זה אזל. בסופו של דבר חזרתי הביתה עם קמח תירס.

הלכתי לקנות שעועית יבשה לבנה, אבל זו לא היתה בנמצא. לא היתה אלא שעועית צעירה בלי תרמילים. אמא הצטערה מאוד, שכן בימי המחסור במזון יש יותר תועלת בשעועית לבנה התופחת ומשקלה גדל עם הבישול, כשלעומתה השעועית הצעירה, המאוד טעימה למאכל, אינה תופחת ומפיקים ממנה הרבה פחות חומר מזין.

בחול-המועד סוכות (תש"ב, 1941) ישבה אמא ותפרה בביתנו תרמילי ענק ממפות שולחן כבדות וכיסויי מיטה פרחוניים, תרמיל לכל אחד מחמשת בני-המשפחה. כל המשפחות היהודיות ישבו כל ימי הסוכות ותפרו תרמילים גדולים להכניס בהם חפצי-בית, מצעים, סדינים ושמיכות לכולם, בגדים לכולם, כלי בישול ורכוש נייד. כל מה שהיה חשוב ויקר. אני מאוד התפלאתי על כך כי לא נהגו אצלנו לתפור בחול-המועד. בנוסף לתרמילים הגדולים תפרה אמא תרמיל אישי קטן יותר ובו בגדים אישיים לכל אחד מאיתנו. בכל תרמיל אישי הכניסה אמא ציפית אחת ובה עוגיות חמאה יבשות אותם הכינה למאכל בדרך. אמא קנתה חמאה וקמח ואפתה במשך כמה ימים עוגיות קטנות על טהרת החמאה (למניעת עובש עם הזמן), עוגיות שאינן מתקלקלות מהר ומחזיקות מעמד זמן רב. הרי איש לא ידע במדויק מה צפוי לנו.

<u>ראה תמונה 20</u> – אמא תופרת תרמילים למסע הגירוש

בית הכנסת כבר התחיל להתרוקן. בהקפות של שמחת-תורה השתתפו הרבה פחות אנשים מאשר בשנים הקודמות. הם התחילו לגרש את היהודים מהאיזור התחתון של הגטו, ואנחנו היינו ברחוב העליון ביותר של הגטו. כל יום יצאה הרכבת עם טרנספורט אחד. מחזה מפחיד. שיירות שיירות סחבו היהודים חבילות והכל יורדים דרומה לתחנת הרכבת. בטרם הגיעו לרחוב שלנו הייתי יוצאת ונעמדת על יד הגשר בקרבת ביתנו, לראות בפחד כיצד דוחפים את האנשים אשר קשה היה להם לסחוב את החבילות הכבדות.
יום חמישי הגיע, ואיימו עלינו שיותר לא יהיו קרונות, ומי שלא יצא באותו יום חמישי, יצטרך כבר ללכת ברגל. אחרי התלבטות הוחלט במשפחה לא לצאת. ביום שישי אמא בישלה לשבת את כל האוכל ופתאום בבוקר פרצו הז'נדרמים (החיילים הרומנים) לבניין, ובצעקות ודחיפות וכידונים התחילו לגרש את כולם החוצה. אמא ארזה בחופזה את כל הסירים על תכולת המזון שבהם, ויצאנו עם כל החבילות..
מחוץ לבית התארגנה משפחתנו בת חמשת הנפשות עם משפחת קאופמן (משפחה לא מוכרת לנו שגרה בבית השכן), ועם משפחתה של שינדל (אחותה של אמא), ויחד שכרנו עגלת סוס אחת. על העגלה העמסנו את כל החבילות הגדולות והכבדות, ועלינו כולנו עליה בדרכנו אל תחנת הרכבת. איתה הגענו לרציף דחוס חבילות ענק. ומשם דחפו אותנו לקרונות של בהמות. אנחנו נכללנו בטרנספורט האחרון לשנת 1941 (אמצע אוקטובר).

<u>ראה תמונה 21</u> – כך זה התחיל, בעגלות... עגלות וסוסים חיכו ל"לקוחות" אומללים שגורשו מצ'רנוביץ

<u>תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים</u>

(672) **<u>הגירוש</u>**: ב-13 באוקטובר 1941 בשעות הבוקר התפרצו לגטו ז'נדרמים והתפרסו בכמה רחובות, בעוד שחיילים הקימו מחסומים בתוך הגטו כדי למנוע מעבר מבתים ומרחובות מסוימים אל חלקי הגטו האחרים. רוב היהודים כבר ידעו כי צפוי גירוש, וכל אחד המתין צמוד לחבילותיו. שוכני הרחוב שנבחר לגירוש הוצאו מהבתים תוך צעקות, קללות ומכות בלא הבחנה. בימים... באוקטובר יצאו בכל בוקר משער הגטו לתחנת הרכבת הסמוכה משלוחים של כאלפיים יהודים כל אחד.
(673) כל המשלוחים יצאו לעבר **מרקולשטי**. הנסיעה ארכה בין יומיים לשלושה. לאחר המתנה של כמה ימים נוראים במחנה מרקולשטי הוצעדו הנשארים בחיים לכיוון סורוקה, ומי שניצל גם מיער קוסאוץ חצה את הגשר על הדניסטר לימפול שבטרנסניסטריה.
הגירושים לא הקלו על הצפיפות בגטו, מפני שכל רחוב או חלק מרחוב שרוקן מיהודים הוצא מתחום הגטו, ושטח הגטו הצטמצם בהתאם. בימים הראשונים לא מנעו השלטונות מן היהודים לשכור עגלות של איכרים שהתקבצו מהסביבה להסעת חפציהם עד לתחנת הרכבת.
היהודים הועלו לקרונות ברציף להטענת סחורות. היו אלה קרונות משא בלא חלונות, או עם פתחים סגורים בקרשים. לכל קרון הוכנסו 80-50 איש, וכל רכבת מנתה כחמישים קרונות. הדלתות נסגרו במוטות עץ שקובעו במסמרים כאשר הקרון התמלא, ונפתחו רק באטקי או במרקולשטי.
בקרונות לא היו סידורים סניטריים, והמגורשים עשו את הצרכים במקום. לפני הנסיעה ובמהלכה לא ניתנו למגורשים מזון או מים, והצמא פגע בכולם, ובעיקר בילדים ובתינוקות.

תמונה 20

אמא תופרת תרמילים למסע הגירוש לטרנסניסטריה ממפות פרחוניות כבדות וכיסויי מיטה

תמונה 21

כך זה התחיל, בעגלות...

עגלות וסוסים חיכו ל"לקוחות" אומללים ברחובות המיועדים לגירוש שמהם נזרקו יהודים בכפייה

תמונות 22-23

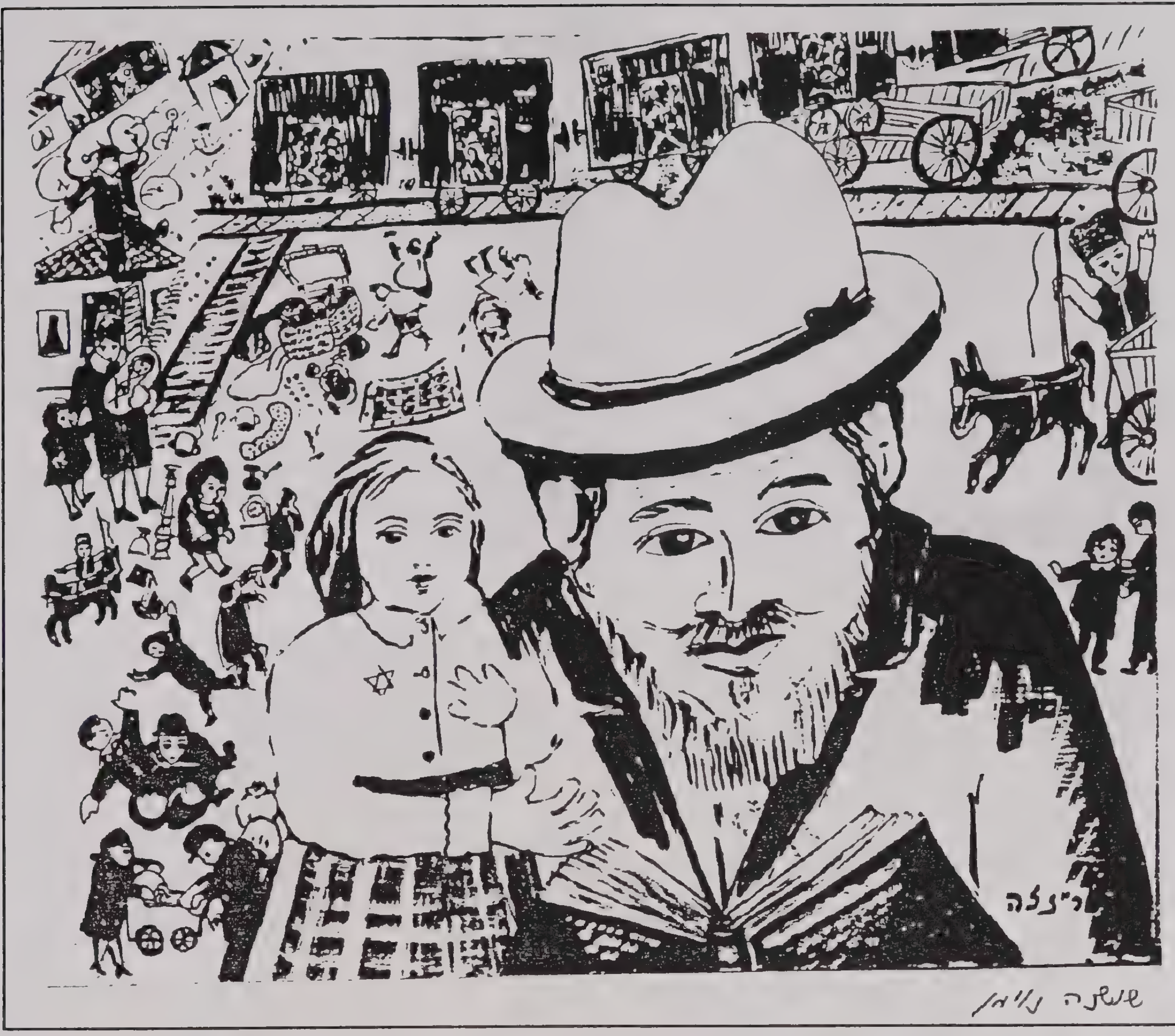
אבא הקריא לי מכתבי הקודש את העתיד לקרות בשנת תש"ב

אבא אמר: "יבוא יום והעם היהודי יסבול כמו בימי חורבן הבית,
יבוא יום ולא רק מזון לא יהיה, אלא גם כלים לבישול לא יהיו"
וכך היה

תמונה 22

תמונה 23

תמונות 22-23
חלק עליון
קרונות רכבת משא שלתוכם נדחסו
יהודי צ'רנוביץ המגורשים,
בשלב הקודם לתחילת "מסע המוות" / "צעדת המוות"

"מסעות המוות" / "צעדות המוות"
של שיירות המגורשים לטרנסניסטריה

תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים

(יב) **רומניה הצטרפה למלחמה שהכריזה גרמניה הנאצית על העם היהודי ופתחה במסעי חיסול וגירוש המוניים** ב"שטחים המשוחררים" – בסרביה וצפון בוקובינה. **ממשל אנטונסקו ביקש להגשים... את מה שהגדרתי כ"חלום האנטישמי הרומני", ועיקרו השאיפה להיפטר מהיהודים...** האידיאולוגיה האנטישמית של ממשל אנטונסקו, ...הובילה להחלטה להשתתף בניסיון להכחיד את העם היהודי... **מחנות המוות והגטאות בטרנסניסטריה הוקמו כתחנת מעבר לקראת העברתם של המגורשים לשטח הכיבוש הגרמני לשם חיסול.**

(757) **טרנסניסטריה: מבצעי ההשמדה הגדולים של הרומנים 1941-1942**

השם טרנסניסטריה ניתן לאותו חלק משטחה של אוקראינה שהיטלר העניקו לאנטונסקו כפרס על השתתפותה של רומניה במלחמה נגד ברית המועצות. שטח זה... תחום בין הנהרות דניסטר ממערב ובוג מצפון-מזרח, הים השחור בדרום...

טרנסניסטריה נותרה שטח כיבוש שהרומנים התחלקו בו עם הגרמנים.

(785) רצח היהודים המקומיים בטרנסניסטריה בוצע בשלב הראשון... ברצח השתתפו גם חיילים גרמנים ורומנים... לא הצליחו להרוג את כל היהודים המקומיים בטרנסניסטריה, בגלל השטח העצום... כאשר הגיעו המגורשים הראשונים מרומניה לטרנסניסטריה הראו להם יהודי המקום קברי אחים שבהם נטמנו עשרות-אלפי יהודים...

(786) עם שוך גל הטבח הראשון... חזרו שרידי היהודים המקומיים, שהסתתרו... לבתיהם השדודים והחרבים.

(786) פקודה שהודבקה ברחובות ברומנית, בגרמנית וברוסית קבעה בכל הקשור ליהודים: "היהודים יגורו בגטאות, ב"קולוניות", במחנות עבודה... אסור ליהודים לעזוב את הגטאות, את מחנות העבודה ואת השיירות בלי אישור השלטונות. מפרי הפקודה ייענשו במוות...".

(787) הז'נדרמים יצאו למשימותיהם בכפרי טרנסניסטריה... נצטוו "[לבדוק את] מספר היהודונים בכל ישוב, להקים גטאות. להכניס את היהודונים הנתפסים בשטח לגטאות שבערים".

(572, 574) היוזמה וההוראה להקמת המחנות והגטאות – וכן, מאוחר יותר, ההוראה לגירוש כל היהודים לטרנסניסטריה – היתה רומנית, ... **המדיניות הרומנית... בתקופה זו תאמה לגמרי את המדיניות הגרמנית כלפי היהודים... בלי כל תיאום עם הגרמנים – בהסתמך רק על השיחה בין היטלר לבין אנטונסקו במינכן ב-12 ביוני – החל הצבא הרומני לגרש אל מעבר לדניסטר רבבות יהודים** שתפס בעיירות ובדרכים.

(579) הלהיטות של מפקדי הז'נדרמריה בבוקובינה ובצפון בסרביה להיפטר מיהודים וליצור ניקוי אתני... יצרה אזור כמעט נקי מיהודים בכל צפון בוקובינה... ובה בשעה הוצעדו שיירות של יהודים לעבר הדניסטר.

(789) **שיירות המגורשים**

מסוף יולי 1941 ועד לאביב 1943 הוזזו כ-300,000 אלף יהודים אזרחי רומניה ויהודים מקומיים ממקום למקום בשיירות שנעו בכל רחבי טרנסניסטריה.

אנטונסקו הציג מדיניות זו ב-11 באוקטובר 1941...: "רבותיי, הינכם יודעים שאחד המאבקים שהתחייבתי לנהל הוא לשינוי העם הזה. אהפוך את האומה הרומנית לגוף הומוגני. כל מה שזר צריך לאט לאט לעזוב. התחלתי בהגשמת משאלה זו עם הרחקת היהודים... התחלתי עם בסרביה. בבסרביה לא תישאר אף רגל של יהודי. בוקובינה תטוהר אף היא מ-80 אחוזים מהיהודים הנמצאים שם. כל היסוד המפוקפק היהודי, כל הקומוניסטים היהודים, יועדו ללכת אל המקום שממנו באו. אני דוחף אותם אל הבוג, ומשם הם יעברו הלאה...".

המטרה הסופית היתה להעביר את היהודים שנותרו בחיים לאחר גל הרציחות הראשון גם בשטח הרומני וגם בטרנסניסטריה למחנות מאולתרים... בקירבת נהר הבוג, עד שיווצרו התנאים המתאימים לדחוף אותם אל מעבר לבוג כדי לטהר גם את טרנסניסטריה מיהודים.

(579-580) שיירות של כמה מאות עד כמה אלפים... החיילים שליוו שיירות אלה... ניסו לפעמים להיפטר מחלק מהיהודים או מכולם, ובהזדמנות זאת לזכות גם בשארית רכושם, על ידי הטבעתם בדניסטר... אלפי יהודים נורו ליד גדות הנהר וגופותיהם נזרקו למימיו, שהוכרחו להיכנס לתוכו ואחר כך נורו... הז'נדרמים נטלו לעצמם את חפצי הערך והכסף מהיהודים שרצחו...

(580) אלפי גוויות של יהודים היו מוטלות בכל מקום. גוויות אלה סימנו את דרכי הנדודים של היהודים ומשכו את תשומת ליבם של האיכרים האוקראינים והרומנים. הללו עטו עליהן כדי להפשיטן מבגדים או לעקור שיני זהב, אם מצאו כאלה.

(792) בשום מקום לא חיכה למגורשים מזון ואפילו לא קורת גג בגשם הבלתי פוסק שירד בסתיו 1941 על מרחבי אוקראינה ובשלג, שהחל לרדת מוקדם מן הרגיל באותה שנה. שום רשות רומנית לא סיפקה מזון למגורשים... ניצולים העידו כי היו ראשי כפרים ומנהלי קולחוזים שהשתדלו לספק מעט מזון, בעיקר ירקות. אבל אפילו הרצון הטוב ביותר לא יכול היה להפוך את הקולחוזים והכפרים לתחנות הזנה לעשרות אלפי מגורשים שבאו גלים גלים. האפשרות היחידה להספקת מזון היתה סחר חליפין עם האיכרים האוקראינים כל עוד היה ליהודים מה להציע וכל עוד הז׳נדרמים איפשרו זאת...
(794) השיירות נעו בדרכים בלתי סלולות, או בדרכים שנעלמו עם הגשם הראשון...
(792) הדרכים אכן היו כמעט בלתי עבירות, והז׳נדרמים ירו למוות בלי רחם בכל מי שפיגר, הותירו שובלים של גוויות בדרך אל הבוג... בחיפוש אחר מעבר על גשרון שנעלם בשטפונות או על נהר שהפך למשטח החלקה, הובילו הז׳נדרמים סחור סחור שיירות בנות אלפי יהודים מורעבים ועייפים, שרבים מהם הגיעו לנקודת שבירה והתמוטטו מתוך ידיעה שזה קיצם... יהודים רבים, בייחוד קשישים, לא יכלו פשוטו כמשמעו להוציא את הרגליים מן הבוץ העמוק בגלל אפיסת כוחות, ונשארו במקום עד שהז׳נדרמים האחרונים בשיירה ירו בהם. כל שיירה נשדדה קודם בידי הז׳נדרמים... ואחר כך בידי המלווים האוקראינים ותושבים אוקראינים. בכל שיירה היו מעשי אונס של נשים צעירות בידי ז׳נדרמים...
(580) כאשר הוקמו המחנות כבר היו רבים מהיהודים שהגיעו לשם תשושים, חולים ועל סף טירוף... "שיטת ההזזה האין-סופית של... היהודים היתה האסון הגדול ביותר של הזמנים ההם", אמר... שיטה זו הומצאה ברומניה, וקדמה בכמה שנים למצעדי המוות של הנאצים. מספר היהודים שניספו במצעדי המוות של הרומנים מוערך בכמה עשרות-אלפים.
(580) לסיכום, המחנות והגטאות הוקמו... היה זה פיתרון זמני... ונבע מהצורך לעצור במקום כלשהו את השיירות של עשרות-אלפי יהודים שהוצעדו בשדות ובמקביל לכבישים הראשיים.
(606) **המגורשים מבוקובינה כינו כבר אז את ההליכה אל הדניסטר "צעדת המוות" (Todesmarsch). וכך תיאר את הצעדה אחד המגורשים: "המסלולים מכוסים בגוויות של יהודים מטרנספורטים קודמים...** עורבים ניקרו להם העיניים".

<u>**תולדות השואה – רומניה, ז׳אן אנצ׳ל (2002), יד ושם, ירושלים**</u>

<u>**מחנה מרקולשטי**</u>

(601-599) אמת-המידה לבחירת האתר... יישוב יהודי בלי יהודים. מרקולשטי היהודית... היתה מרוחקת כקילומטר וחצי מהכפר הרומני מרקולשטי. הכפר שכן ליד הדניסטר...
ב-7 ביולי, לפני כניסת הצבא הרומני, התנפלו על היישוב מאות איכרים רומנים והחלו לבזוז את רכוש היהודים. הם לא הסתפקו בביזה, אלא רצחו עשרות יהודים ואנסו נשים.
עם כניסת הצבא הרומני למרקולשטי, ב-8 ביולי... כל יהודי מרקולשטי נצטוו להתרכז בקצה העיירה,... לפני שנורו למוות נצטוו להתפשט מבגדיהם, והועמדו בקבוצות של עשרה מול החפירות. קודם נורו הגברים, ואחר כך הנשים והילדים. שום יהודי מאלה שנשארו במרקולשטי לא ניצל מהטבח, ולכן ידוע על האירועים רק ממסמכים רומניים רשמיים. בעיירה ובקרבתה נרצחו למעלה מאלף יהודים. מאות גוויות נותרו פזורות בתעלות, ברחובות, במרתפים, בעליות הגג ובגינות.
(599) מחנה מרקולשטי הוקם בידי הז׳נדרמריה הרומנית עבור... ושימש גם מחנה-מעבר לשיירות היהודים שהובאו בידי הז׳נדרמים מצפון בוקובינה לפני העברתם לטרנסניסטריה. במשך הזמן עברו דרך המחנה למעלה מעשרת אלפים יהודים שגורשו מצ׳רנוביץ ומהסביבה, והובלו לשם ברכבות וגם בהליכה.
(602) יהודי צ׳רנוביץ ודרום בוקובינה הגיעו למרקולשטי בקרונות סגורים, שישים-שבעים איש דחוסים בכל קרון, לאחר נסיעה של יומיים עד ארבעה ימים. בצ׳רנוביץ הותר להם בדרך כלל לקחת עימם חבילות בגדים, חפצי בית ומצרכים לדרך, והיו מקרים שאף עודדו אותם לכך. משהגיעו למרקולשטי היו הז׳נדרמים מתנפלים על היהודים המבולבלים, מזרזים אותם לרדת במכות ומאלצים אותם להשאיר ברכבת או לידם את החבילות. במקרים אחרים איפשרו לבאים לקחת רק כמה שביכולתם לסחוב, והיתר הושאר במקום. זה היה השלב הראשון של השוד.
... מיהרו החיילים מלווי המשלוח לערוך חיפוש ולשדוד כסף ותכשיטים. הז׳נדרמים שקיבלו את המגורשים בתחנת מרקולשטי הירשו לעיתים לאיכרים מהכפר מרקולשטי להתנפל על היהודים ולשדוד אותם בתחנה, שלא היתה אלא נקודה בשדה הפתוח. במקרים אחרים נעשתה ההתנפלות בעת שהריצו אותם במכות למחנה.
(603) התמונה הראשונה שראו המגורשים לפני הכנסתם למחנה... במקרים אחרים הועמדו היהודים בשורות, ובמרכז הונחה קערה גדולה, והם נצטוו לצעוד לפני התור ולהשליך לתוכה את כל דברי הערך תוך הזהרה, שמי שיסתירו דבר-מה או לא ימסור אותו מרצונות החופשי יוצא להורג. עם סיום המבצע היה שליח הבנק הלאומי הרומני עורך בדיקה חוזרת, וזו היתה מסתיימת בהרוגים ופצועים. עגילים שלא נמסרו הוא תלש בכוח מאוזני הנשים.
העניין שגילו מפקדי המחנה ברכושם של המגורשים גדל ממשלוח למשלוח. הם לא הסתפקו עוד בכסף ותכשיטים, והחלו להחרים גם "דברי לבוש, סבון, סוליות עור, שמיכות, חולצות,

סדינים, גרביים, ציפיות, תרופות וכל מה שיכול היה לשמש למחייתם של המגורשים". מיהאיסקו ועוזריו דחפו לכיסיהם חפצי זהב, כסף רומני ומטבע זר, וגם סתם חפצים שחשקו בהם. כל מי שהעז למחות "הוכה בלי רחם במוט על הגב".

לאחר "קבלת הפנים" בתחנת הרכבת היו הז'ינדרמים של המחנה מסדרים את היהודים בשורות ומובילים אותם בריצה, תחת מכות, אל המחנה, מרחק של ארבעה קילומטרים... "... הדרך היתה בוצית, ובמקומות מסויימים היינו מבוססים בבוץ עד הברכיים".

לאחר בדיקה... הוכנסו המגורשים למחנה, שהיה מוקף גדר תיל. הניצולים השאירו לנו תיאור מהימן של המקום: "העיירה היהודית מרקולשטי היתה ריקה מאדם. דם בבתים ועל הקירות וריח של גוויות מתפרקות נתנו לנו להבין, שהיהודים [שם] נרצחו עם כניסתן של היחידות הרומניות". במחנה לא הוכן ולא סופק שום מזון, וגם שרר מחסור במי שתייה... פרט למזון שהביאו איתם המגורשים מצ'רנוביץ ניתן היה להחליף חפצים תמורת לחם, ירקות או מים ליד גדר המחנה. אך הדבר היה מותנה ברצונם הטוב של הז'ינדרמים, והללו לא היו מהססים להכות גם את האיכרים.

(602) מספר היהודים שנרצחו בתוך המחנה הסתכם באלפים רבים...

"מסע המוות" / "צעדת המוות"
ממחנה מרקולשט לגטו ברשאד
של שיירת מגורשים מצ'רנוביץ לטרנסניסטריה

טקסט ותמונות - שושנה נוימן

עד מרקולשט (בסרביה, מחנה הסגר ראשון, ליהודים) נסענו ברכבת-משא, בצפיפות, ובלי כל אפשרות לשנות תנוחת רגליים. כל הקרון היה מלא חבילות עד התקרה. הרגליים כאבו, ואי אפשר היה ליישר אותם.

יאוש ראשון. בני אדם זקוקים גם לשירותים. מצ'רנוביץ (התחנה הראשונה) ועד מרקולשט (התחנה האחרונה) עצרו לנו רק פעם אחת ביום את הרכבת. תחת שמירה קפדנית של החיילים הרומנים החמושים הירשו לנו לרדת ולעשות את צרכינו בשדה בקרבת הקרונות. איזה מעשה מביש. לראשונה השכל לא תופס, לעשות צרכים בנוכחותם של כל כך הרבה אנשים. אבידה ראשונה - טבעת זהב, אותה קיבלתי מאבי, נשמטה לי מהאצבע בבלגן הזה (היא היתה גדולה עלי) ומאוד הצטערתי ובכיתי.

לא נתנו לנו להתרחק. אם מישהו ניסה לברוח, אזי החזירו אותו מיד לקרונות.

עם הגיענו למרקולשט התחילו החיילים עם הכידונים להכות אותנו: לרדת, לרדת. לא הבנו למה צריך להכות אותנו, הרי באנו לאוקראינה כדי לקבל בתים וחלקות אדמה. אז למה צריך היה להכות אותנו כדי לרדת. כאן התחילה להתברר התרמית. היכו בנו כבאנשים חסרי ערך, שמובלים לאבדון.

ראה תמונה 24 – ברכבת-משא עד מחנה מרקולשט

הגענו ברכבת המשא לעיר מרקולשט שבבסרביה. כאן ציפו לנו חיילים רומניים וציוו עלינו לרדת מן הקרונות עם החבילות. ההלם הגדול במרקולשט. שם נתגלתה האמת המרה. במקום נסיעה למחוז חפצנו באותה הרכבת, מגיעים לעיירה מרקולשט בבסרביה. שם פתחו את הקרונות וציוו על כולם לרדת ישר לתוך הבוץ העמוק. מי יכול היה לסחוב חבילות כבדות כאלה בלי כלי רכב, עגלה וכד'. ושום עגלה לא הופיעה באופק.

בלית ברירה זרקנו את כל החבילות הכבדות ישר לתוך הבוץ העמוק המיוחד של ערי בסרביה. אני הייתי כולי נדהמת. הרי הכל מתלכלך. רק לפני יום היו כל החפצים האלה כלי מיטה נקיים, כל הגרדרובה מן הארונות, חליפות, מעילים, פרוות, בגדינו השמורים והנקיים. פתאום הכל הפקר, זרוק בבוץ ואין מושיע. כל משפחה אירגנה איכשהו את חבילותיה במרוכז ושמרה אליהם, והגברים הסתובבו חסרי ישע לחפש עזרה, עגלה.

החיילים דוחפים וצועקים למהר למהר לרדת, ונותנים מכות בכידונים ורובים, והאנשים בקושי זזים. בבוץ העמוק הזה הובלנו והתקדמנו לעבר הגטו. פה לראשונה גילינו שרימו אותנו, שהוטעינו, ולמעשה זרקו אותנו לתוך גטו סגור סביב סביב בקרשים. קירות קרשים גבוהים מכל עבריו. הגרוע מכל כבר החל. הביזה במרקולשט.

מייד הגיחו מכל עבר גויים מקומיים כפריים והביזה הפראית החלה. גויים עטו עלינו כמו עיט וחיפשו טרף - התחילו לסחוב ולגנוב את החבילות היקרות שלנו. מייד חטפו ממני את החבילה אשר הכילה את בגדיי ואת הציפית עם האוכל שלי.

ביזת הבגדים גרמה נזק כפול, שכן יש לזכור שלבגדים היה ערך מוסף – רק תמורתם, ולא תמורת כסף, ניתן היה מאוחר יותר, בעיסקת חליפין, לקבל מזון מהגויים, בדרך עצמה ובגטו.

נשארתי רק עם מה שלבשתי על גופי אז, מכנסי טריינינג ועליהם שמלה, במשך כל שנות המחנה הארוכות כנצח. רק עם זוג גרביים אחד ורק עם זוג תחתונים יחיד.

ראה תמונה 25 – הביזה במרקולשט החלה

תמונה 24

ברכבת-משא עד מחנה מרקולשט, כשהקרון מלא מלא אנשים וחבילות עד התקרה במכות רובה דוחפים אותנו לרדת ולהתקדם. יחס משפיל התחילה להתברר התרמית. היכו בנו כבאנשים חסרי ערך, שמובלים לאבדון

תמונה 25

הביזה במרקולשט החלה. מייד עם ירידתנו מהרכבת עטו עלינו גויים וחיפשו טרף – מייד חטפו ממני את התרמיל אשר הכיל את בגדיי ואת הציפית עם האוכל שלי

הבוץ שם בבסרביה היה ביצה עמוקה, שקענו בבוץ עד הברכיים. החיילים מאיצים בנו מאחור להתקדם ודוחפים אותנו ברובים ברחובותיה של מרקולשט. אבל קשה היה מאוד להתקדם. בלית ברירה זרקה כל משפחה לאורך הדרך על הבוץ כרים גדולים בציפות לבנות, שמיכות פוך וכד' כדי לרפד את הדרך, מתוך החבילות שלא נגנבו בביזה. לא היה זה כביש אספלט אלא אדמה שחורה דביקה. וכך דילגנו על גבי הכרים וכל אחד מוסיף לזרוק משלו כי זה שקע כל הזמן. מחזה כזה מחריד, העין טרם ראתה.
פה ושם עמדנו דוממים ולא האמנו למראה עינינו. כרים אדומים גדולים (עם אינלט אדום), תפארת הבית, שמיכות פוך בציפות לבנות, הכל נזרק לרגלי הצועדים. וגם כך הבוץ היה טובעני. גם אמא פתחה אריזה וזרקה הכרים לרפד לאחרים. לראשונה ראינו בתדהמה לא מובנת כיצד זרוק רכוש יקר של מצעים בציפוי לבן. כך "ריצפו את הדרך".

תמונה 26
דרך בבוץ העמוק והטובעני סללנו לעצמנו
באמצעות פריסת שמיכות וכרים על הבוץ למידרך רגליים
אבל הכל שוקע והבוץ מגיע עד הברכיים

את הסדינים, למרות היותם כבדים, לא הירשה אבא לזרוק, היות ואלה ישמשו לתכריכים. הוא כבר ידע כי הולכים אנו אל המוות. עצוב מאוד היה לנו אז. ידענו כי אנו הולכים לקראת קור וכבר לא יהיה לנו במה להתכסות. חלק מהאנשים לא היו מסוגלים לסחוב את חבילותיהם הכבדות ונטשו אותם בבוץ. ומייד עטו עליהם הגויים הבוזזים. כך דחפו אותנו קדימה לתוך העיירה, לתוך האיזור שהוכרז כגטו. הגטו היה מוקף חומת קרשים גבוהה.

תמונה 27
שיירת המגורשים שלנו נדחפת בבוץ לתוך מחנה מרקולשט
המוקף חומת קרשים גבוהה

בפנים בעיירה לאורך כל הדרך ראינו בתים קטנים אשר באמצעות דם אדם נוזל צויירו מגיני דוד על קירות ופתחים. היו אלו בתים של היהודים המקומיים אשר השכנים שלהם הגויים רצחו אותם, בעידודם של הרומנים, והם סומנו בסימן המגן-דוד. הכניסו את הטרנספורט שלנו בבתים נטושים, כאלו עם מגן דוד מרוח בדם יהודי. דם טבוחים על קידוש-השם. כך סימנו הפורעים הגויים כי "גמרו" להרוג כאן.

בצפיפות רבה דחסו אותנו, משפחות רבות, לתוך בית קטן של שני חדרים. שם יכולנו היינו לשבת רק על גבי החבילות שלנו. בהתחלה זה נעים אבל עד מהרה אנו מגלים שאין מקום ליישר את הרגליים, והכאב מתפשט.

תמונה 28

מגן-דוד מרוח בדם על חזית הבית
כך סימנו הגויים כי "גמרו" לרצוח את היהודים המקומיים
שם דחסו בצפיפות עשרות יהודים מגורשים
שעל בגדיהם בולט מגן-דוד – הטלאי הצהוב

בחדר הסמוך ישבה ילדה שלא פסקה לבכות. תהיתי מדוע היא בוכה, ומדוע היא צועקת על אמה, הרי אין הוריה אשמים במצבה. האווירה היתה עצובה ביותר. נדבקתי מן הילדה והתחלתי גם אני לבכות ולא יכולתי כלל להפסיק: "אני רוצה הביתה, הביתה, הביתה". אי אפשר היה להרגיע אותי.

אמא ברוב יאושה סרגה לי קפוזה – כובע חדש מצמר תכלת לדרך. כנראה שהקפוצ'יון שהיה לראשי בדרך מצ'רנוביץ למרקולשט, לא היה מספיק חם בשביל הכפור שבדרך. זה איכשהו הרגיע אותי.

אבא אסף את כל הגברים ליד פתח הבית בו גרנו, ונאם בפניהם. הוכיח וניחם את היהודים בדברי תורה. עמדתי גם אני במעמד אחרון זה אבל אינני זוכרת על מה נסבו דבריו.

אבא חזה עם תחילת המלחמה, על פי מילים ופסוקים שבספרי הקודש, את כל אשר יתרחש, איך ומתי. וקרוב לוודאי על כך נאם בפני הגברים היהודים שהתאספו סביבו.

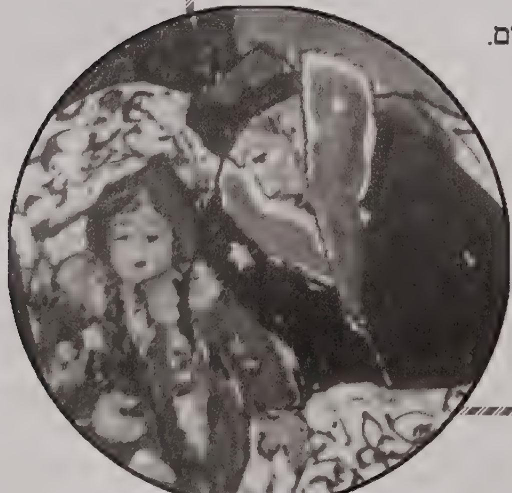

הטלאי הצהוב

מגן דוד, בתש"ב, בזמן ההוא של ליקוי חמה מי יצר?
זאת לא אמנות יהודים הייתה, בכוונה תחילה.
בזמן ההוא – גם מגן דוד לפי מידה, סנטימטר שישה, גזור לדש וגב כל בגד.
זה טלאי צהוב על בגד מלשין ומאיים – Jude,
לא אמנות יהודית חגיגית,
זהות יהודית.
ולנגד עינינו מגן-דוד אדום בוכה, נוטף דם, מבעית. זאת לא אמנות יהודית.
אדום איה?
במרקולשט עיירה, טבחו יהודים מבית לבית,
קישטו לסימן המשקופים במגן דוד, בדם הקדושים, מגן דוד אדום... ולא הציל חיים.
לא יאומן אלו מראות לנו נגלים ורק משום היותנו יהודים, על קידוש השם טבוחים.
ראינו שם ציור מחריד בעת החשכה,
מגן דוד מדם טבוחים על קידוש השם מצוייר
מרוח נוטף על משקוף ועוד משקוף, בחזית כל בית יהודי,
קישטו כך הפורעים משתפי הפעולה,
בתי היהודים זכרונם לברכה.
כך הודיעו הפורעים משתפי הפעולה
כי אין יותר יהודים בעירם. ז"ל. הי"ד.
בסרביה, עיר מרקולשט. זוועה, שואה. רבבות מגורשים מרומים, מתוסכלים, מיואשים,
לתחילת המסע מגיעים.
רכבות למרקולשט מוקף גטו קרשים, ולא עוד.
רבבות מגורשים לתחנה זאת באים, מרומים, מתוסכלים, מיואשים.
לבוץ זרקו למדרך רגליהם, את מיטב שמיכותיהם וכריהם
כי כל העיירה עד ברכיים טבעה, וצריך להתקדם,
לגטו מוקף קרשים גבוהים, כלואים לשבוע ימים.
מכאן המסע רגלי אל הלא נודע,
בביצות בסרביה הידועות לשמצה.
שיירות, שיירות, השדות ברגליים למדוד.
בבסרביה בעיר מרקולשט, רק שם ציירו בדם, השחצנים.

כתבה: שושנה נוימן

(מגזרים מתמונה 28)

יריות בשמעות מסביב. גדרות קרשים גבוהים סוגרים עלינו. כולם מתרוצצים לחפש להם משהו לאכול. לנו עוד היתה את סעודת השבת אותה סחבנו בסירים במהלך כל תלאות הדרך. מזון זה הספיק לנו לשבוע ימים, שבמהלכו שהינו שם בגטו מרקולשט.

כל יום גזירה חדשה. ביום השני אין כניסת מזון לגטו. אמא ביקשה להשיג דבר מזון עבורנו מחוץ לגטו, אבל הגטו היה סגור לגמרי בגדר קרשים גבוהה, ושמירה ויריות ללא הרף סביב סביב.

כאן התחילו לנהוג בנו כבאסירים. דוחפים, משפילים ויורים, יורים. כל היום רק שומעים יריות.

נפוצה שמועה כי ניתן לקנות לחם במאפיה. אמא הלכה לשם ועמדה בתור שלא נגמר לעולם. בין ההמונים שמסביב למאפיה הבחינה אמא לפתע באחותה הגדולה חיה.

חיה אחותה ומשפחתה יצאו מצ'רנוביץ כיום אחד לפנינו (מדובר בהוריה ואחיה של רוזה נויברגר מטירה). הם לא גרו אצלנו בימי הגטו בצ'רנוביץ. הם מצאו לעצמם מקום אצל מכרים אחרים.

במרקולשט ליד המאפיה אמא פגשה אותה. היא השיגה עבור משפחתה בת 5 הנפשות 2 לחמים. היא נתנה לחם אחד לאמא. אמא בשום אופן לא רצתה לקחת ממנה, אבל אחותה הפצירה בה מאוד, שכן ראתה כי מלאי הלחם במאפיה אוזל. זו היתה פגישתם האחרונה. אז במהלך שבוע שלם במרקולשט היה לנו לחם אחד בלבד ל-5 נפשות וכן את המזון של סעודת השבת שסחבנו עימנו.

אותה אחות לא נשארה בחיים. לאחר כמה שבועות, בהגיעם לגטו אבודובקה, היא יצאה לחפש מזון בכפר שמחוץ לגטו. גויה אחת שם היכתה אותה בבטן מכות רצח וגרמה לה פצעי מוות. היא מתה מהמכות כעבור יומיים, לאחר שבשארית כוחותיה הצליחה להגיע חזרה אל משפחתה בקולחוז.

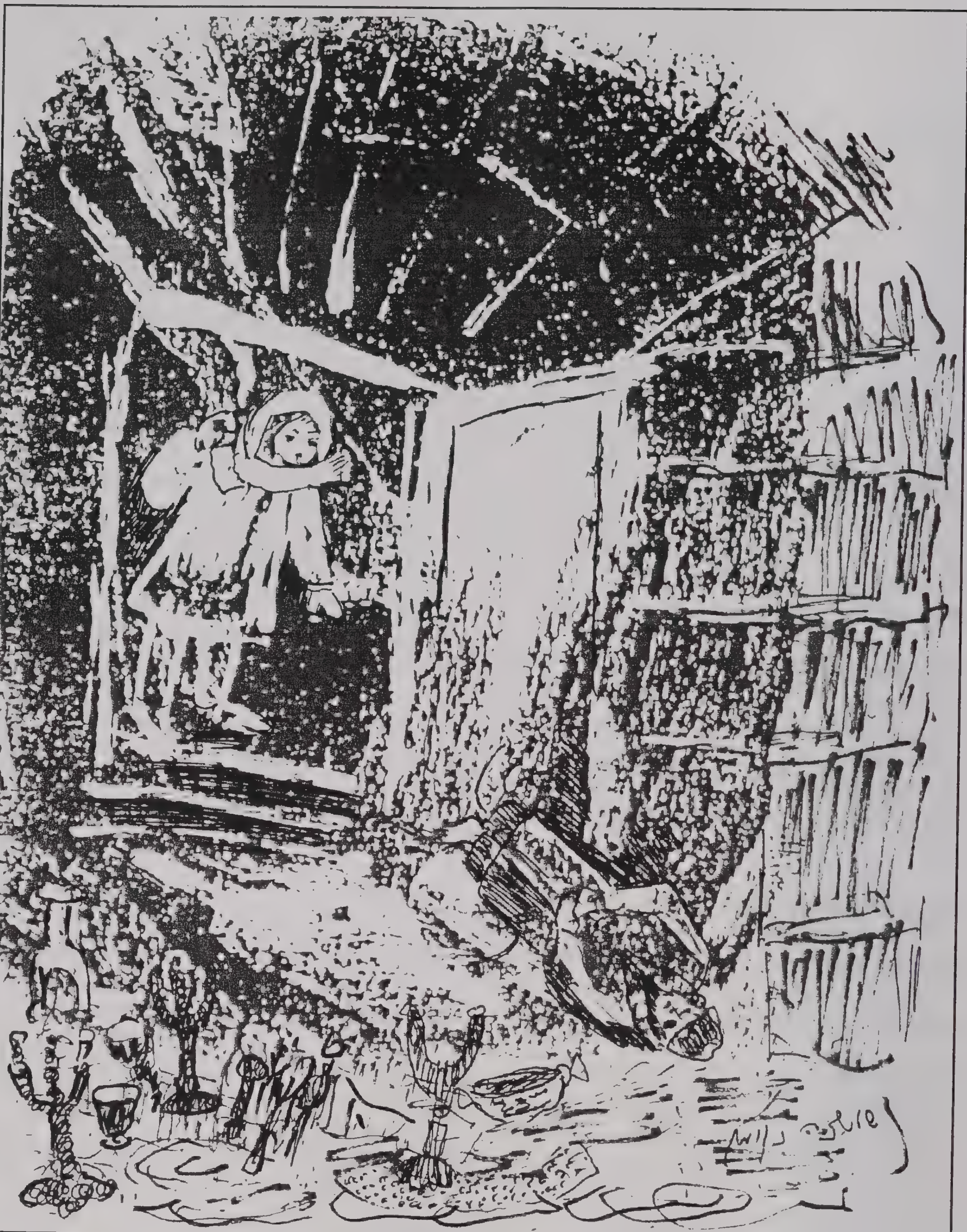
בבית הראשון אליו הוכנסנו במרקולשט היתה הצפיפות ללא נשוא, פשוט אי אפשר היה שם ליישר את הרגליים בישיבה על החבילות או הרצפה. כשהתלוננו על הצפיפות הנוראית, הורו לנו ללכת לבתים נוספים שהיו ריקים, שהרי הרגו את כל היהודים, ובסוף הטבח סימנו זאת על הבית במגן-דוד אדום. העבירו אותנו לאיזה חדר מרוחק, ריק יחסית וקר ובו שהה כבר זוג צעיר ועימו תינוקת שכובה בגיגית פח. מלבד בכי התינוקת לא שמענו דבר.

תמונה 29
זוג צעיר עם תרמילי גב
ותינוקת שכובה בגיגית פח ("אמבטיה")

זו היתה מכה נוראה עוד יותר. מקודם לפחות היינו בין יהודים רבים ואבא נאם בפניהם וניחם אותם. הניתוק הפתאומי הזה מן הצפיפות וההמולה, כשאנו מושלכים הרחק מאנשים, ולא יודעים מה קורה ומה יהיה, היה עבורי קשה מנשוא. לא יכולתי לשאת את הניתוק הזה. ההמולה פתאום היתה חסרה לי מאוד אישית. חייבת הייתי לשמוע ולדעת כל רגע מה קורה ומה יהיה. כאן פתאום אין יותר אנשים. איני יודעת מה הולך וחשתי לראשונה בחיי חרדה רבה ובדידות נוראה.

בהגיענו לאותו חדר בודד, לא היה בו כמובן בית שימוש, ולכן חיפשתי מקום לעשות בו את צרכי. חיפשתי מקום מסתור מאחורי הבית ומצאתי דלת היורדת למרתף. ירדתי בחרדה ופחד לבדי כמה מדרגות ונדהמתי. המרתף היה מלא רכוש יהודי יקר זרוק. פמוטי כסף וכלי כסף זרוקים במרתף. כל מיני חפצים יפים זרוקים שם. פשוט איימו כי יירו בכל יהודי באם יימצאו ברשותו דברים יקרים, ואנשים זרקו הכל מפחד. גם גופת גבר מת היתה שכובה שם. המת הראשון שראיתי מול עיניי, מת לא קבור. נשארתי מאובנת על המדרגות.

תמונה 30

במרתף חשוך נתקלתי בגופת יהודי הרוג
וסביבו רכוש יהודי יקר זרוק
המת הראשון שראיתי מול עיניי, מת לא קבור
נשארתי מאובנת על המדרגות

לפני הגירוש מצ'רנוביץ החביאו הורי טבעות ותכשיטים בתוך גלילים של חוטי רקמה. פשוט עטפו טבעת וגלגלו מעליה גליל של חוטי רקמה צפוף צפוף. איש לא היה מגלה אותם שם.

בוקר אחד, באחד הימים הראשונים לבואנו, באו שני גברים יהודים והודיעו לכל היהודים כי החיילים הרומנים בשם הגרמנים יערכו בדיקה ויחפשו בחפצינו, ואוי למי שימצאו אצלו זהב, תכשיטים, צילומים ותעודות. לכן כל אחד ואחד מהיהודים הפליטים חייב למסור להם את המצוי ברשותו. שקים שלמים של תכשיטים הם אספו במבצע זה. הזהירו אותנו כי יירו בכל מי שלא ימסור את התכשיטים, ובאמת כל יום שמענו יריות מחוץ לגדר הגטו. לכן ישבו הורי שעות לפרום את חוטי הרקמה, לפתוח את הגלילים ולהוציא משם את הטבעות. מסרנו, אני זוכרת, את הכל בכאב לאותו ז'נדרם רומני שהלך בליווי של יהודי, כשציפה לבבה על גבו. הם אספו כך ציפית מלאה בזהב. רק את טבעת הנישואין של אמא הירשו להשאיר. את התעודות שלנו ואת מעט הצילומים מימי הילדות, שרפו הורי כדי לא למסור. ואני בכיתי על תמונות הילדות שלי, שלא נשארה ברשותי אפילו אחת מהן. כך נשארנו חסרי ישע וחסרי רכוש.

מאז אין לי אף צילום של בני משפחתי אשר ניספו זמן מה אחר כך בגטו ברשאד.
רק את טבעת הנישואין של אמא הירשו להשאיר, ותמורתה קיבלה אמא בברשאד חצי לחם.

לאחר שבוע התחיל הגירוש אל מעבר לנהר הדניסטר (מכאן השם "טרנס[ד]ניסטריה" – מעבר לנהר הדניסטר). מגטו מרקולשט ועד גטו ברשאד מסע מוות של 6 שבועות ברגל. יום יום גרשו אותנו ממקום למקום. בתחילת המסע עוד נגררנו כ-30 קילומטר ביום, אולם עם הזמן אזלו כוחותינו והקצב הואט ביותר.

לקראת צאתנו ממרקולשט ממתינה לנו, היהודים המגורשים, שיירה של עגלונים עם עגלות וסוסים. בימים הראשונים עוד נתנו אנשים כסף לעגלונים, שכן היה קשה מאוד ללכת ברגל עם חבילות כבדות על הגב. לכל אחד מאיתנו היה תרמיל גב על גבו חוץ מאשר לאחותי הקטנה. אבא ואמא גם סחבו כל אחד שמיכה (קולדרה) כי אחרת נקפא בקור. רק מי שהיה לו כסף יכול היה להרשות לעצמו להושיב את כל משפחתו עם החבילות בעגלה. קודם הועמסו החבילות ועליהם ישבנו.

בימים הראשונים עוד נסענו כולנו עם החבילות על גבי עגלה. ורק אבא הלך רגלי מאחורי העגלה. עם עבור הימים הלך הכסף ואזל, הלך והתמעט, ובלית ברירה שולם כסף לעגלון רק עבור נסיעת הילדים בעגלה, ואבא ואמא הולכים רגלי אחרי העגלה. כעבור עוד מספר ימים אבא הירשה לעצמו לשלם כסף רק עבור נסיעה בעגלה של אחותי הקטנה בת ה-6. ואנחנו כולנו נסרחים אחרי העגלה.

לא עברו עוד יום-יומיים והתמעטות הכסף אילצה אותנו לוותר גם על נסיעתה בעגלה של אחותנו הקטנה, והתוצאה – אבא נושא את אסתי הקטנה על כתפיו, מעל תרמילו הכבד. תרמילו הכיל בנוסף לסדינים, גם שמיכה חורפית ממולאה צמר גפן שיהיה במה להתכסות. על גבי חבילות אלו הושיב את אחותי. אין לשכוח שאת הילדים הקטנים נאלצים ההורים לשאת על הכתפיים, אחרת ישקעו בבוץ העמוק והטובעני של שדות בסרביה. ולחילופין, לצורך מנוחה, אמא מתחלפת עם אבא וגם היא נושאת על גבה את אחותי הקטנה מעל לתרמילה. הליכתה עם אחותי היתה קשה לה ביותר והיא תמיד נשארה בין האחרונים, ובהגיענו כבר לא נותר לנו מקום ללינה תחת קורת גג של רפת. כך במשך שבועות רבים אבא ואמא התחלפו ביניהם.

ראה תמונה 31 – אבא נושא את אסתי הקטנה על כתפיו, מעל לתרמילו הכבד

תמיד טוב וקל יותר לעשירים. הכסף עוזר גם בשעות כאלו. העגלונים קיבלו כל סוג של כסף, גם רובלים רוסיים וגם ליים רומנים. אנו לא היינו עשירים. עבורנו הגלות היתה קשה מנשוא. יצאנו, אני חושבת; עם 10,000 ליי ועוד סכום כלשהו של רובלים. זה יכול היה להספיק, אבל העגלונים פשטו לנו את העור. כמה שרצו לקחו, וסחטו מאיתנו כל מה שהיה לנו.

מאוחר יותר, כאשר הגענו לגטו ברשאד, כבר לא רצו המקומיים את הרובלים הרוסיים אשר היו לנו. רק ליים רומניים. ואלו מזמן נגמרו לנו בגלל התשלום לעגלונים. צריך לזכור כי בשנה שקדמה למלחמה היינו תחת שלטון רוסי והכסף היה רובלים. ליים רומניים אספנו לדרך על ידי מכירת חפצים חיוניים בגטו צ'רנוביץ, כגון סבון טואלט שהיה לנו, ועוד כל מיני דברים יקרים מחפצי הבית.

גוי אחד ריחם פעם אחת על אבא כשראה אותו נושא את אסתי הקטנה על גבו, ואיפשר לו להושיבה חינם בעגלה. אבא שמר את הכסף האחרון לקניית מזון, ולא לנסיעה בעגלות. אבל לרוב לא רצו לקחת מאיתנו רובלים רוסיים, כי לא ידעו באם יחזרו הרוסים, וגם ליי רומני לא תמיד רצו לקחת, כי הם יהפכו חסרי-ערך אם יחזרו הרוסים.

תמונה 31

אבא נושא את אסתי הקטנה על כתפיו מעל לתרמילו הכבד קשתה עליה ההליכה עם רגליים מיובלות ופצועות הנוטות לשקוע בבוץ העמוק והטובעני

כך התחיל מסע המוות בבוץ של בסרביה.

בוץ עמוק עד הברכיים בדרכי בסרביה הידועה באדמתה השחורה הטובה. הנעליים שוקעות, המעילים רטובים, וכך צריך למשוך אחד את השני ולהתקדם.

עכשיו מה אוכלים לאורך הימים האלה. כמעט לא כלום. רק הולכים והולכים והולכים.

בדרכנו עברנו בשדות **פלורשט** שבבסרביה. שדות אפונה. החיילים הרומנים אשר ליוו את השיירה שמרו לכל אורך הדרך לבל נקטוף תרמילי אפונה. הם לא נתנו לנו לעצור ולשלוף ירק מן האדמה. הרעב הציק והציק ולא יכולנו לעמוד בזה. הצלחתי לקטוף תרמיל אפונה אחד בלי שחייל הבחין, וזה היה אוצר. לא יאומן. את מי שתפסו החיילים הם היכו ודחפו בקת הרובה. הם גם דחפו בקת הרובה את אותם נשים ותינוקות אשר מפאת המסע הקשה נשארו תמיד אחורנית. גם הזמן לא היה לטובתנו. בסוף אוקטובר השדות היו כמעט ריקים, ורק פה ושם הבחנו בשרידי סלק שלא נאסף.

יום אחד עברנו בשדה ואני רואה אנשים שולפים מן האדמה סלק. לא אדום כזה כמו שאמא בישלה בבית, אלא בהיר. זה היה סלק סוכר. אספתי סלק שיהיה לכולנו והתחלנו לאכול. מלוכלך עם כל האדמה אבל מתוק. כך נגסנו בשיניים כל הדרך ובהחבא, לבל יראו אותנו האיכרים או החיילים. רק בשדות בסרביה מצאנו שרידי סלק סוכר. כאשר התקדמנו לאוקראינה ברגל כבר לא היה סלק בשדות. השלג כיסה את כל השדות.

אבל אבוי. בגמר האכילה של אותו סלק בלתי מבושל, הגרון, הפה והלשון התחילו לצרוב ולשרוף. למרות זאת המשכנו לנגוס שוב ושוב מן המתוק הזה. מציאת אוצר כזה סיפק מזון ליממה. השיירה מתקדמת וממשיכים לחפש סלק בשדה.

סלק סוכר מתוק, מן הסוג שבחווה של סבא הרש ברנר גידלו לשיווק לתעשיה. לסבא וסבתא, הוריה של אמי, היתה חווה לגידול סלק סוכר לתעשיה. קרונות של סלק הובלו לבית החרושת, וכפרמיה על כל כמות

מסויימת היו מקבלים ארגזי סוכר. עליית הגג שלהם בכפר היתה מלאה ארגזים. לא שיערה בוודאי אמא באותם ימים כי יום יבוא ונחפש סלק אחד בשדות זרים כדי לא למות ברעב.
דווקא סלק. שום מזון אחר לא מצאנו מעולם, מלבד כמה אפונים בשדות בסרביה. זה היה המזון היחידי שלנו כל אותו יום ארוך של נדודים.

ראה תמונה 32 - בשדות פלורשט גונבים בהחבא סלק סוכר

בפלורשט שבבסרביה הגענו לראש גבעה תלולה מאוד, וראינו כי האנשים שלפנינו בשיירה מתבוססים בבוץ עמוק שם למטה, אותו בוץ עמוק עד הברכיים של בסרביה, הידועה באדמתה הבוצנית. איך יורדים לשם? השכל מסרב להבין. אין לאף אחד חשק לקפוץ מלמעלה (למעלה מגובה אדם, אולי שני מטר) לתוך הביצה הטובענית. צריך אומץ ולקפוץ. אם נופלים ישר על הרגליים. זה טוב, מתרטבים רק עד הברכיים בביצה הטובענית. אם נופלים אז כל הגוף נרטב בבוץ. כל הילדים צועקים, גם אני פוחדת, רוצה למות. אבי קפץ ראשון ושידל את הילדים לקפוץ לזרועותיו. ותפס אותנו אחד אחד. מרוב פחד לא הצלחתי לקפוץ בעצמי. הגעתי למטה רק אחרי שדחפו אותי. כל הילדים פחדו, כמוני, פחד-מוות, אבל דחפו אותנו.
מה שזכור לי היטב הוא שכשהגענו למקום יבשה מחוץ לביצה, אזי נשכבתי על הארץ מרוב מתח ולא רציתי להמשיך יותר. רציתי לראשונה למות. אחרי חוויה מפחידה כזו חשבתי: טוב מותי.

ראה תמונות 33, 34 - פלורשט, מגבעה רמה לביצה עמיקתא

מחנה מרקולשטי >>> פלורשט >>> יער קוסאוץ

תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים
(677-676) ילדה בת ה-12... רשמה את קורותיה ביומנה... :"בתום שלושת ימים ולילות, מותשים מעייפות ומורעבים, הגענו לתחנה קטנה לא הרחק מ**מרקולשטי**. שם ירדנו מן הרכבת ונותרנו לשבת בשדה פתוח... ערב אחד... כשהם מלעיגים ומתעללים בנו, הריצו אותנו השומרים לתוך הגטו המקומי ללינת לילה. בעיירה לא נשאר אף יהודי, ובחזית כל בקתה הרוסה נראו קברים פתוחים ובהם עצמותיהם של היהודים שנרצחו... הוצאנו מן הבקתות ההרוסות ולאחר שהודיעו שמצפה לנו **צעדה של 250 ק"מ**, הושמו עליו ז'נדרמים – והצעדה החלה.
אין מילים לתאר צעדה נוראה זאת: ילדים זקנים וחולים עם תרמיליהם על גבם התבוססו בבוץ הסמיך, כשעם כל צעד ושעל כושל מישהו ונותר מאחור... כך צעדנו יום שלם רעבים וצמאים, ולקראת הערב, תשושים מעייפות, הגענו ל**פלורשט**... בבוקר, לאחר ליל נדודים, בכוחות מדולדלים, עזבנו את פלורשט כשאנו משאירים מאחורינו מתים רבים רבים. לאחר חצי יום של צעידה פסענו על מתינו, או על אנשים שעמדו להוציא את נשמתם, בעוד הז'נדרמים בועטים בהם ומשליכים אותם לתוך תעלות המים שלצידי הדרך. מרחוק הבחנו ב**יער קוסאוץ**, אליו הגענו מאוחר בלילה. גשם חזק ניתך, ומתחת לכל עץ התייסרה קבוצה של יהודים עייפים עד מוות. גם הכפור והשלג פגעו בנו קשות, וכאשר קמנו למחרת להמשיך בצעדה השארנו אחרינו שוב מתים רבים".
(608-607) הניסיון הקשה ביותר שהתנסו בו היהודים... היה המעבר וחניית הלילה ביער קוסאוץ... ביער קוסאוץ נעשו "מעשי אימים", כתבו רוב הניצולים.. "ראיתי מחזות זוועה: קברים פתוחים של המוני יהודים, שלדים שהיו נערמים זה על גבי זה... על הגיא התנפלו כלבים וצחנה איומה עלתה ממנו. סיפרו לי כי בגיא זה יש כעשרת אלפים גוויות... של אלה שלא יכלו להמשיך בדרך מרוב עייפות, וגוועו שם".
החנייה, אפילו ללילה אחד בלבד, פגעה מיד בילדים הקטנים שהיו רעבים, חולים ותשושים. במחנות עשו הוריהם הכול כדי להחזיקם בחיים, אבל ביער לא יכלו עוד להושיע. רבים מהם – מדובר באלפים – היו נרדמים, ובבוקר התברר כי מתו מקור: "הגענו ליער [קוסאוץ]. ירד גשם. כולנו רעדנו מקור וצעדנו הנה והנה. שמענו בכי חזק של ילדים, קורע לב. הבכי נחלש יותר ויותר, עד שהשתתק. חשבנו שהם ישנים... בבוקר, כאשר שילחו אותנו הלאה, ראינו שאין-ספור ילדים קטנים הפכו נוקשים, אחדים בידי אימותיהם, שחשבו כי הילדים ישנים... עכשיו כבר שמענו את הבכי המר של האימהות האומללות".

תמונה 32

בשדות פלורשט גונבים בהחבא
סלק סוכר
היה זה המזון היחידי שלנו
כל אותו יום ארוך של נדודים

תמונה 33

פלורשט – מגבעה רמה לביצה עמיקתא
דחפו אותנו הילדים לקפיצה רוויה פחד-מוות
לתוך בוץ עמוק וטובעני עד הברכיים

תמונה 34

פלורשט – קפיצה מגבעה רמה לביצה עמיקתא
אבא תפס אותנו אחד אחד
מחוץ לביצה נשכבתי חסרת אונים מרוב מתח
והרגשתי – טוב מותי

תמונה 35

יער קוסאוץ, תינוקות מתים

התינוקות קפאו מקור ובכו כל הלילה. עד הבוקר השתרר שקט

לא שקט של שינה אלא שקט של מוות

המשך - טקסט ותמונות מאת שושנה נוימן

ממרקולשט, דרך שדות **פלורשט** ו**סורוקה**, הגענו ל**יער קוסאוץ** לחניית לילה ראשונה במסע. פעם ראשונה בחיים ישנים תחת כיפת השמים. על עלי שלכת רטובי-גשם אירגנו מצע ללינת לילה. אחי יוס'לה ואני מתחילים לאסוף עלי שלכת רטובים כדי לרפד מעט את הקרקע. לא היינו יחידים. כולם התנפלו על ערימות העלים. אספנו דיינו וסידרנו מקום לשכב לנוח. כך על גבי המצע הרטוב. היינו עייפים עד מוות עם יבלות ברגליים. חלצנו נעליים, לפחות הילדים.

קרה במשפחות אחדות שילדיהם הגדולים במקצת לא נותרו בחיים ודווקא התינוק כן. אותם פשוט נשאו על הידיים והם לא מתו מעייפות ורעב. הם היו היחידים במשפחה שמזונם היה בנמצא כי ינקו משדי אימם. מה אכלה האם, זה לא נחשב. אבל רוב התינוקות קפאו מקור במשך הלילה בלינה ביער קוסאוץ או בדרכים תחת כיפת השמיים.

התינוקות בכו ויללו כל הלילה. עד בוקר השתרר שקט. רבים מן התינוקות מתו. צער רב סבלתי כי קרוב אלינו ישב זוג צעיר, שכנים של חברתי מצ'רנוביץ, עם תינוקת מתוקה שלהם. כמה אהבנו לשחק איתה בבית בצ'רנוביץ. והנה בבוקר מתה תינוקת חמודה זו. כל כך הצטערתי בשביל האמא הצעירה ההיא.

מאוחר יותר בברשאד מתה גם היא.

<u>ראה תמונה 35</u> – יער קוסאוץ, תינוקות מתים

בלילה חלצנו נעליים רטובות וכבדות מהבוץ. בבוקר רצינו לנעול אותן והנה הם לא עלו לנו על הרגליים. הרגליים תפחו מן ההליכה הרבה והיו מלאות יבלות. ומצד שני הנעליים התכווצו מן הרטיבות. כוח רב נאלצנו להפעיל כדי לנעול אותן מחדש. לכן לא חלצנו יותר את הנעליים במשך כל שש השבועות של המסע.

וכך הלכנו כל היום עם נעליים רטובות מבוץ, וגם ישנו בלילה עם אותן נעליים רטובות, וסבלנו מיבלות צורבות וכואבות. ידענו שאסור לנו להורידם ולשחרר את כפות הרגליים הכלואות יומם וליל, במשך שבועות. רק את אחותי התחילו לסחוב על הכתפיים כי רגליה היו מיובלות, והיא התקשתה מאוד בהליכתה.

<u>ראה תמונה 36</u> - גשמי זעף וסופות סוערות
ואנו, שיירת המגורשים, נודדים על רגלינו בדרכים, מורעבים ותשושים

ראיתי אישה שכבר לא יכלה היתה לשאת את העייפות, והיא הניחה בצידי הדרך את תינוקה בתוך גיגית פח. בגלל תשישות ואפיסת כוחות נטשה את תינוקה. החייל שדחף אותנו להתקדם מהר יותר, הרים את התינוק והכריח יהודי אחר בשיירה ליטול אותו ולהמשיך ללכת.

<u>חציית נהר הדניסטר ומעבר לטרנסניסטריה</u>

מיער קוסאוץ המשכנו רגלי לנהר הדניסטר. את הדניסטר חוצים מצד אחד לשני קבוצות קבוצות של אנשים על גבי "גשר" סירות. גשר של סירות קטנות הקשורות זו לזו. רצו להפחיד אותנו ואיימו בניתוק בין הסירות. סיפרו לנו שיום לפני כן טבעו המונים, כי פתחו הז'נדרמים את החיבורים בין הסירות ואנשים נפלו למים. מלבד איומים הם גם בפועל דחפו אנשים פה ושם לתוך המים וגרמו לטביעתם.

אחרי נקודת המעבר מעל נהר הדניסטר, דחפו אותנו לעלות על הר מאוד תלול. העלייה ל**הר ימפול** היתה עלייה קשה מנשוא, דמויית טיפוס על קיר. פחד אימים. הגברים התשושים והרעבים שכרו עגלות ונאלצו לדחוף אותן כלפי מעלה, תוך תמיכה בהן שלא יתהפכו לאחור. היה פחד לשבת בעגלה העמוסה ילדים וחבילות, שנטתה בזווית מסוכנת ואיימה להתהפך. גברים רבים צריכים היו לתמוך בעגלה אחת, כדי שלא תגלוש מטה. ילדים צרחו וחבילות נפלו, והסוס בקושי טיפס על ההר.

<u>ראה תמונות 37 ו-38</u>– ימפול - עלייה קשה מנשוא על הר תלול

תמונה 36
גשמי זעף וסופות סוערות
ואנו, שיירת המגורשים, נודדים על רגלינו בדרכים, מורעבים ותשושים

תמונה 37
ימפול –
עלייה קשה מנשוא על הר תלול
גברים תשושים ורעבים נאלצו לשכור
ולדחוף עגלה עמוסת ילדים צורחים
מפחד וחבילות, במעלה הר תלול מאוד
תוך מניעת היפוך לאחור

תמונה 38

ימפול - עלייה קשה מנשוא על הר תלול

גברים תשושים ורעבים נאלצו לשכור ולדחוף עגלה עמוסת ילדים צורחים מפחד וחבילות במעלה הר תלול מאוד, תוך מניעת היפוך לאחור

אחרי הטיפוס על הר ימפול התחלנו לצעוד ללא הרף, מבוקר ועד לילה. בדרך לקולחוז ימפול, בחשיכה, פתאום מעדנו יוסל'ה אחי ואני ונפלנו לתוך בור עמוק. צעקנו ביאוש ובפחד אבל איש לא שמע אותנו. כשאבא התקרב לבור הוא זיהה את הבכי שלנו. אבא חילץ אותנו משם בעזרת אנשים. עמדנו ילד אחד על השני וכך אפשר היה להגיע אלינו ולמשוך אותנו החוצה.

הלכנו ברגל ללא הפסק, מבוקר עד לילה. אז שמעתי לראשונה כי הלכנו 30 קילומטר ביום. גם דודה שינדל היתה במעמד זה כאשר אבא חילץ אותנו מן הבור.

תמונה 39

באחד מימי צעדת ה-30 ק"מ, מבוקר ועד לילה
מעדנו יוסל'ה אחי ואני בחשיכה ונפלנו לבור עמוק
צעקנו ביאוש אבל איש לא שמע אותנו
עד שאבא התקרב וזיהה את הבכי שלנו

תמונה 40
האורוות בקולחוז ימפול מלאות ולכן שוב לינה תחת כיפת השמיים, נשענים על קיר באר הכפור הורגש במיוחד בגרביים הרטובות

אחרי שגנבו את חבילת הבגדים שלי, נשארתי עם זוג גרביים אחד בלבד, והגרביים רטובות ומשופשפות.
לקראת סופו של המסע, היו בהן יותר חורים מאשר גרביים. גם הברכיים קפאו לי לפעמים, כי הגרביים נקרעו ולא היתה עליהן פיסת בד שתכסה ותחמם. תפרו, וכבר לא היה במה לתפור.

אבא סחב בתרמילו סדינים, שמיכה קולדרה ממולאת בכותנה, בגדים אישיים, טלית ותפילין, סיר לילה וסיר בישול חלבי ובשרי. ומעל כל אלה גם את אחותי הקטנה על גבו. מצד אחד חשוב היה לשמור על כל חפץ ובגד, שכן תמורת בגד אפשר היה לקבל פרוסת לחם או תפוח-אדמה. אבל בלית ברירה, בגלל כובד המעמס על הגב, נאלצנו לזרוק הרבה בגדים, שהיו למעשה כל רכושנו. ההליכה הרגלית היתה קשה באדמה הבוצית. וסדינים מגוהצים היו כבדים מאוד. וגם היו סחורה מבוקשת אצל הכפריים, וניתן היה לקבל תמורתם מזון. אבל אבא לא הסכים לזרוק אותם או למוכרם לגויות, מפני שידע כי הולכים אנו לקראת המוות. הוא הסביר כי את הסדינים האלה אסור לו לזרוק או למכור, מפני שאלו ישמשו לו לתכריכים אחרי מותו. וכך היה.

בכל לילה כאשר היינו מגיעים לחניה בקולחוז, היתה אמא מחפשת דרך להתפלח החוצה דרך הגדר, ולנדוד בכפר לצורך החלפת בגד או חפץ אחר תמורת מזון. מאבא נמנע הדבר שכן היה עם פיאות וזקן, קל לזיהוי כיהודי, ועלול היה להיהרג. אני זוכרת שהיו קולחוזים כל כך סגורים הרמטית שלא היתה אפשרות לצאת. כל ניסיון ליציאה כזאת היה ממש סכנת נפשות. הגענו לקולחוז בשם אוליגופול. הכניסו אותנו שם לאולם תיאטרון עם במה בפינה. דחוסים כולם על ריצפת האולם הזה בכפור, ללא מים וללא "שירותים", והמקום שמור וסגור והשמועה היא כי אין כל דרך לצאת מכאן. חיילים שומרים סביב סביב. כאן הרגשנו ממש חנוקים והיאוש זועק לשמים. אבל אמא היתה מלאת העזה. היא עשתה את הבלתי אפשרי. בלי פשרות. היא יצאה בהחבא מן ההסגר ואני עקבתי אחריה בפחד איום, בהתרחקה מן המקום. כל זה כדי להשיג כמה תפוחי אדמה או מזון כלשהו אחר.

בדרך נאלץ אבא, בגלל כובד המשא, להניח על אבנים את השמיכה המרופדת שאותה נשאה אמא, ומייד צץ גוי וסחב אותה לעצמו. את השמיכה אותה נשא אבא לא הוצאנו מידינו (ועוד הבאנו אותה לארץ-ישראל). נאלצנו "להתחמם" חמישה איש רק בסיוע שמיכת יחיד אחת, היחידה שנותרה לנו.
את השמיכה האחת הזאת שברשותנו, ברוחב 1.3 מ', סחבו לסירוגין אמא ואבא, כדי שלא נקפא בקור. לרוב הניחו אותה על הקרקע כדי שלא נשכב כך ישירות על הבוץ או על השלג הרטוב. פעם אחת כיסו אותנו בשמיכה בלילה ויהודים אחרים מהשיירה גנבו אותה מאיתנו, ובבוקר קמנו חצי קפואים. מאז אבא לא עצם עין בלילות ושמר עלינו שלא ישאירו אותנו לא מכוסים..גם את סיר הלילה שלנו גנבו יהודים וזה גרם לנו נזק רב וסבל.

תמונה 41

שמיכה אחת הניח אבא על האבנים, ומייד צץ גוי וסחב אותה לעצמו נאלצנו "להתחמם" חמישה איש רק בסיוע שמיכת יחיד אחת, היחידה שנותרה לנו. ללא שמיכה היינו קמים חצי קפואים

כשהתחיל הכפור, אחרי הגשמים, אז האדמה קופאת. וכשהאדמה קופאת, זה הקפיא את השקעים שיצרו פרסות רגלי הסוסים באדמה. זה לא כביש סלול מאספלט. אנחנו הילדים הלכנו ברגלינו הקטנות, והרגליים נפלו לתוך הבורות הקטנים האלה. אז צריכים היינו כל הדרך לצעוד כשעינינו בקרקע, כדי לדרוך במרווח שבין בור לבור, שבין גומה אחת לשנייה. פה ושם מעדנו לתוך השקעים וזה עיקם לנו את הרגליים וסובב אותם. הרגליים כאבו ומאוד התעייפו. זה עייף אותנו עד מוות. אם הולכים קילומטרים על דרך ישרה, אז זה חצי צרה. אבל כשצריך כל הדרך ללחום נגד השקעים האלה – זו צרה ממשית עבור הילדים, מעייף פי שניים. הגברים עם נעל גדולה עוברים על פני שתיים, שלוש גומות כאלה, אבל לי זה היה מאוד קשה, עבורי היתה הדריכה הזאת והמעידה - עינוי נוראי וייסורים.

תמונה 42

הכפור התחיל ושקעי פרסות הסוסים באדמה קפאו ויצרו שקעים קטנים שלתוכם מעדו רגלי הילדים הקטנים רגלינו התעקמו, כאבו ומאוד התעייפו, הליכה מענה ומייסרת

נאלצנו ללכת גם יום שלם ללא מים. הרי מים צריך לשאוב מבאר ואיפה יש בדרכים באר. כאשר היינו מגיעים לקולחוז לחניית לילה, התחיל הקרב על הבאר בניסיון להשיג מעט מים. תור של מאות מאות. כולם רצו לשתות. אחד האיכרים, אני חושבת, שאב שם את המים עם מוט ארוך. המוט הארוך התרומם והעלה דלי מים. ושחור היה מסביב לבאר מרוב אדם שחיכו בתור הענק.
הצימאון היה כבד מאוד. זריזים אשר השיגו דלי מים חיממו מים בוזרדים שמצאו ומכרו בכסף.
גם אבא שלי קנה לנו קצת מים. אבל זה לא הספיק. אמא היתה מיואשת. אני זוכרת כי גיליתי אז אוצר. פתאום ראיתי כי האדמה מבריקה ויש עליה פלטות קרח דמויות זכוכית, "זגוגיות קרח". האדמה בתחילת החורף היתה כבר קפואה. פרסות הסוסים גרמו שקעים/גומות באדמה שהפכו לשלוליות בוץ רדודות. כשהשלוליות קפאו נוצרו מעין פלטות קרח על האדמה.
אספנו בצימאון רב פיסות קרח דקיקות אלה שמעל לבוץ מזוהם קפוא. הרי על הבוץ הזה דרכו אלפי איש, ושתן סוסים ובקר נמהלה לתוך בוץ זה. אספנו ממנו קרח אל פינו ומצצנו. עם פיסות הקרח המזוהמות האלה ריווינו את צמאוננו למים.

תמונה 43

יום שלם הלכנו ללא מים עד הגיענו לחנית לילה ליד באר
אבא קנה לנו מעט מים אבל הצמא הכבד מנשוא שקט רק לאחר
מציצת "זגוגיות/פלטות קרח" שאספנו משלוליות בוץ קפואות ומלוכלכות

במהלך ההתקדמות רגלי במשך ימים על גבי ימים ירד שלג ראשון. היער הוצף בפתיתי שלג לבנים. שמחנו לקראתו. שמחה ספונטנית של ילדים, שמחה שמנותקת מההווה, וניזונה מזכרונות עבר – בצ'רנוביץ שמחנו מאוד לקראת בוא השלג, שנתן לנו הזדמנות לשחק עם המזחלת. תחושה זו זכורה לי היטב. שמחה זו עם השלג הראשון עברה חיש מהר, כשעמדנו מול מציאות קשה בה שעות על גבי שעות צעדנו תחת כיפת השמים, ללא כל מחסה, וקופאים מקור. כמה התגעגעתי אז לשנה שעברה בבית, לשמחה האמיתית לבוא השלג הראשון.

בעוברנו ביער מוצף פתיתי שלג לבנים היכה ז'נדרם, חייל רומני, בקת רובהו על ראשה של אחת הילדות שחבשה כובע צמר אדום וצעק: "קומוניסטית, ז'ידן (יהודים), לכו לפלשתינה (Jidan la Palestina), שם מקומכם, לכו מפה. בגללכם אני צריך להיות כאן בשלג"
והנה בו-זמנית האנגלים בארץ, והם כלל אינם מכירים בכך שמקום היהודים הוא בפלשתינה.

באחת הדרכים, עוד הרבה לפני אובודוקה, בזמן בו עדיין נדדנו בדרכים כל המשפחה יחדיו, נתקלנו בנער חי קבור בשלג. זה היה כבר בתקופה של שלג עמוק. הנה שיירת המגורשים שלנו יוצאת מחורשת עצים לשדה הפתוח ומה רואות עינינו - נער יהודי כבן 14 חי באפיסת כוחות, קבור בשלג. רגליו קפאו וכשלו, ללא יכולת הליכה. הוריו קברו את גופו החי בשלג כשהוא בתנוחת ישיבה. רק ראשו וידיו בחוץ. כך ישב כבר 4 ימים ולילות ללא מזון. המראה היה מזעזע. אבא בכה למראהו ואמא הוציאה עוגיה ונתנה לו את המנה שלנו. לנגוס לא יכול היה אך ליקלק, מצץ ואמר:"איזו סוכריה טעימה". עוגיה, חשבתי. השיירה חייבת להתקדם. ז'נדרם עם רובה דחף אותנו הלאה. השיירה חולפת והנער צופה בנו, בלי תקווה, כשהוא גוסס לאיטו בקבר השלג בו הוא טמון.
הנער לא ממש לבד. מולו מוטלות ארבעה גוויות אנשים מתים. נשים וגברים על לבושם שכבו שם מתים על השלג. אולי היו אלו הוריו. הוא כבר לא ידע, כשגופו חי-מת, חצי קפוא במעבה השלג. הוא נעזב כך בלית ברירה על ידי הוריו אשר בוודאי נאלצו להתקדם, או שמא היו הוריו בין ארבעת המתים אשר שכבו מולו בשלג כאילו ישנים. ייתכן שאחרי הקבורה בשלג של בנם הם השתהו שם ונורו על ידי החיילים הז'נדרמים.

תמונה 44

שיירת המגורשים מתקדמת ונתקלת בדרכה
בנער חי שבישיבה נקבר בתוך השלג על ידי הוריו
רגליו קפואות וללא יכולת הליכה
אבא בכה למראהו ואמא הוציאה עוגיה ונתנה לו את המנה שלנו
לנגוס לא יכול היה אך ליקלק ואמר:"איזו סוכריה טעימה"

תמונה 45

ז'נדרם עם רובה דוחף את השיירה הלאה
הנער צופה בנו, בלי תקווה, כשהוא גוסס לאיטו בקבר השלג בו הוא טמון
הנער לא ממש לבד. מולו מוטלים ארבעה מתים. אולי אלו הם הוריו
הוא כבר לא ידע, כשגופו חי-מת, חצי קפוא במעבה השלג

לראשונה רק עם יוסל'ה אחי. מתקדמים לבדנו בדרכים עד חשכת הליל. יוס'לה אחי ואני כבר "גדולים", ממהרים להתקדם כדי להגיע ראשונים ולתפוס מקום ברפת או אורווה, לחניית לילה. יום שלם לא ראינו את ההורים. גם לא אכלנו דבר ולא שתינו. בקנאה הסתכלתי בילדה גויה שעמדה בפתח ביתה החם, שיוצא ממנו עשן – סימן לאוכל חם. דרך חלון שבוקע ממנו אור אני רואה בדמיוני את אימה טורחת במטבח ומכינה אוכל חם. ואילו אנו נודדים רעבים בקור העז.

כמה טוב לילדה ההיא. יש לה בית חם המחכה לה. אותה לא דוחפים ללכת וללכת וללון בלילה תחת כיפת השמים. הרגליים כל כך כואבות לנו וכמה טוב לה. אני כל כך מקנאה בילדה הגויה. היא יכולה להיכנס הביתה. שם כל כך חם וטוב.

<u>ראה תמונה 46</u> - יוס'לה ואני כבר "גדולים", צועדים לבד

אחי יוסל'ה ואני, לבדנו בדרכים. בהתחלה חששתי ממצב של שהות ארוכה הרחק מן ההורים, כך שכל הדרך לא נראה אותם. הרי המרחקים ארוכים, כ-30 קילומטר כל יום עד בוא הלילה. ללא מזון ממש במשך כל היום וללא ההורים. אבל לבסוף פה אחד החלטנו, אחי ואני, כי גם אנו גדולים ואנו חייבים לעזור למשפחה, כלומר ללכת בין הראשונים כדי לנסות לתפוס מקום ללינה בתוך רפת או אורווה, כדי שלא נצטרך תמיד לישון בחוץ בבוץ או בשלג צמודים לקירות הקולחוז.

מזמן שכחתי מהי השגחה של אב. לי יש רק אח ואנו כמו נשמה אחת. אינני יודעת מה זה להיות לבד. כבר שבועות אנו במסע המוות. לא יאומן שפעם שמרו עלינו אמא ואבא ואחות קטנה בבית.

תמונה 46

יוס'לה ואני כבר "גדולים", צועדים לבד, ממהרים להתקדם ולתפוס מקום ברפת
יום שלם לא ראינו את ההורים, גם לא אכלנו דבר ולא שתינו
בקנאה ראיתי ילדה גויה בפתח ביתה החם, שיוצא ממנו עשן – סימן לאוכל חם
ואילו אנו נודדים רעבים בקור העז

לבדנו בדרכים עייפים עד מוות. ילדה ושמה רייזלה ואח לה גדול יוס'לה. גבוה, בלונדיני, בהיר עם עיניים כחולות. מיום לידתי אני איתו. חברים, מתקוטטים ודואגים ותמיד ביחד. שנינו יחד.

ילדים אנו עדיין וקשה היה לנו להדביק את השיירה. אבל חייבים היינו להיות בין הגדולים המקדימים כדי לתפוס מקום בפנים בקולחוז ללינת לילה. אחרת שוב נאלץ לעבור את הלילה בכפור בשלג היורד בחוץ. נשענים על קיר. מלבד הקור וחוסר הנוחיות שבשינה כזאת, היינו כל הלילה בפחד נוראי. האוקראינים היו מתפראים ומריצים סוסים סביב הקולחוז כדי לדרוס ולהכאיב לאנשים ששכבו ליד הקירות. פחד מוות היה לנו כאשר בשוכבנו על הארץ, היו הסוסים דוהרים בקרבתנו.

כתוצאה מההליכה המרובה היו הרגליים נפוחות ולחצו בנעליים. אבל אי אפשר היה במשך ימים לחלוץ את הנעליים. כאשר הכאבים היו כבר ללא נשוא היינו נשכבים לצידי הדרך באיזו תעלה בבוץ. אז ודווקא אז, כאשר תפשנו רגע של הקלה, רציתי למות. למות ככה כאשר טוב לי ולא אצטרך לקום ולהמשיך ללכת הלאה. כבר התחלתי להבין מה זה מוות, וכי לא מרגישים יותר כאבים תוך כדי הליכה ומאמץ. מעולם לא ביקשתי למות. רק ברגעים אלה של מנוחה אפרקדן בתוך תעלה, חלמתי שזה לא ייגמר, שיתנו לי להמשיך לשכב כך.

תמונה 47

הרגליים התנפחו ולחצו מההליכה המרובה
וכשהכאבים היו כבר ללא נשוא היינו נשכבים בצידי הדרך בתעלה בוצית
ביקשתי אז למות רק כדי לא להמשיך להרגיש כאבים תוך כדי הליכה

כאשר ממש לא יכולנו להשיג בדרך שום מזון, דוגמת סלק או אפונה, אמא חילקה לכולנו עוגיית חמאה אחת, עוד מהבית, מהעוגיות המעטות שעוד נותרו לנו בציפיות שנשאנו על גבנו. טעם גן-עדן. אכלנו פירור פירור כדי למשוך את זמן האכילה כמה שיותר. עוגייה קטנה אחת ליום החזיקה אותנו בחיים בחלק מימי מסע המוות.

אמא עמדה ואפתה את העוגיות ממש לפני הגירוש. לא ידעה עדיין מה ילד יום. המיסה חמאה עם קמח ואפתה עוגיות קטנות מלבניות ממש בגודל כזה (ראה תמונה). עוגיות על טהרת החמאה שלא יתקלקלו. אמא שמה שקית לכל אחד בתרמילו כצידה לדרך. היות והתרמיל שלי נגנב מייד ברדתנו מן הקרון במרקולשט כבר היתה לנו מנה אחת פחות.

תמונות 48 ו-49

כשלא מצאנו בשדות סלק או
אפונה, והיינו מאוד מורעבים
חילקה אמא לכולנו
עוגיית חמאה, עוד מהבית
עוגייה קטנה אחת ליום החזיקה
אותנו בחיים בחלק מימי
מסע המוות

אמא הכינה צידה לדרך – עוגיות חמאה, אחת ליום. אבל גם זה נגמר.
נגמרו העוגיות והתחלנו לבקש אצל הגויות בכפרים אותם עברנו לתת לנו מזון כלשהו תמורת בגד או חפץ.
בתחילה מכרנו זוג מספריים אחד ואולר תמורת מזון. ואחר-כך מכרנו עוד זוג מספריים. דווקא חפצים קלי משקל כגון מסמרים, מחטים, חוטים, מספריים, אולר, סיכות ראש, מטפחות ראש נחשבו מבוקשים אצל הכפריות. אבל אי אפשר היה לדעת מראש מה יהיה מצרך מבוקש בימי מלחמה אלה, ולכן לצערנו לא היו ברשותנו מספיק מהמבוקש על ידי תושבי הכפר.
ציפורניים למדנו לחתוך בסכין, עד שהחלפנו גם את הסכין תמורת דבר מאכל.

לאחותי ולי היתה בבית בובה ורודה גדולה דמוית תינוקת. כאשר אני גדלתי היא היתה רק שלה. לא זזה בלעדיה. כה הרבינו שתינו לשחק בה. הלבשנו אותה, בישלנו לה. בארון הטואלט של אמא היתה פינת בובה. ניסיתי תמיד לגזור ולתפור לה בגדים אבל לא הצלחתי. לא הבנתי כיצד אפשר להרכיב שרוול לשמלה.

אחותי הקטנה יצאה לדרך חבושה לראשה בקפוזה צהובה, ובמכנסי טרנינג כחולים, ועם בובתה האהובה בזרועותיה. החזיקה בה צמודה לגופה כל הדרך. על צווארה מעל למעילה הכחול, חשופה למראה, ענדה מחרוזת יפה של אמא, העשויה מזכוכיות משושות ורודות, הנוצצות כקריסטלים. והדבר גרם לה שמחה.
כאשר הגענו לאחד הכפרים ולא בא אוכל לפינו כל הדרך, אמא ביקשה להחליף בגד או מפית רקומה תמורת מזון. אבל האיכרה אמרה כי היא מוכנה לתת לנו "קניש" שמרים רגיל, מעין "בלינצס" אחד ממולא דלעת, אך ורק תמורת הבובה של הילדה הקטנה. לא הועילו בקשותיה של אמא. הגויה התעקשה אך ורק על הבובה.
בכינו ובכינו, אחותי ואני, אבל לא היתה ברירה אחרת, בגלל הרעב הכבד. עברו לילות וימים ועדיין אני בוכה על שנאלצנו לקחת מאחותי את הבובה. כל כך מסכנה היתה וכל כך רעבה ונאלצנו ליטול ממנה את בובתה.

למחרת שוב הלכנו יום שלם ללא מזון ובאחד הכפרים נאלצה אחותי להיפרד ממחרוזת הזכוכיות הורודות אשר היתה כל כך גאה לענוד אותה. שוב תמורת "קניש" אחד, דמוי בורקס. דמעות יורדות מעיני גם בעת כותבי שורות אלה. ביס אחד לכולם וזה המזון ליום הליכה שלם, ללא מי שתיה.

ראה תמונות 50 ו-51 – נגמרה הצידה לדרך מהבית (העוגיה ליום)
והבובה והמחרוזות של אסתי הקטנה נמסרו תמורת קניש למאכל

בכפר ברודי, לפני שהגענו לאובודובקה, עברה שיירת המגורשים שלנו. נמצאנו בכפר עצמו רק אבא, אחי ואני. אמא, שתורה היה אז לשאת על גבה את אחותי הקטנה, הילכה לאיטה ונדחקה לסוף השיירה, ולא היתה נוכחת באירוע הבא. כשעברנו כ-50 איש מאנשי השיירה בכיכר הכפר, נתקלנו באיכרים אורקאינים שיצאו מחינגה כלשהי, כנראה חתונה, שתויים ושיכורים. הם יצאו בהמוניהם והנה לנגד עיניהם נדחפים לכפרם הרבה יהודים גולים עייפים הנושאים חבילות על גבם. איזה יופי, מבחינתם. מתחילים להכות ביהודים הנודדים על ימין ועל שמאל.
פתאום תפס אחד הגויים את אבא ומשך אותו בתרמיל שמאחורי גבו. אבא נשאר חסר אונים ונפל אחורנית. מייד לאחר מכן סובב אותו הגוי כסביבון וטלטלו לגמרי. כן קיבל אבא מכות וחבטות מכל עבר. איש מהיהודים לא נקף אצבע. כולם פחדו פחד מוות. כל הגויים עמדו וצחקו כטוב ליבם ביין והנו מהמחזה.
מספר מועט של גולים מהשיירה, שעדיין לא ברחו, עמדו מסביב מאובנים ופוחדים. איש לא העז לעזור. רציתי מאוד שהגברים היהודים יתפסו את הגויים מאחור ויגרמו לכך שהם ישחררו את אחיזתם באבא. אני זוכרת כי כל כך צעקתי וצרחתי ביאוש כאשר תפסו את אבא בתרמילו וסובבוהו. גם אחי. בכיתי וביקשתי רחמים ועזרה מיהודים בשיירה: "עיזרו לאבא שלי, הם שיכורים, אל תפחדו מהם, שחררו את אבא כי הורגים אותו במכות. רחמו על אבא, הפרידו אותו מן השיכור". ממש זעקתי בקול רם לעזרה. היהודים ראו כי אינני מרפה ובדרך נס תפסו אומץ כמה גברים ותפסו את הגוי מאחור, וכך שוחרר אבא מן המכה ומטלטול, כשהוא כולו מוכה ותשוש לגמרי. האיכרים החליטו כי מספיק עם ההצגה והתפזרו.
השמועה בדבר התקרית הקשה גרמה לכך שכל אלו אשר הספיקו כבר לעבור את הכפר ברחו קדימה כל עוד נפשם בם, וכל היהודים אשר רק התחילו להיכנס לכפר, ברחו אחורנית ולא נכנסו לכפר. ביניהם היתה גם אמא שלי עם אחותי הקטנה. במנוסתם משם פנו לדרך אחרת והגיעו לכפר אחר.

ראה תמונה 52 - לפני אובודובקה מכים גויים את אבא

תמונה 50
נגמרה הצידה לדרך מהבית
(העוגיה ליום)
האיכרה הסכימה לתת לנו
''קניש'' שמרים, אך ורק תמורת
הבובה של אסתי הקטנה
בכיה לא עזר. ביס אחד לכולם וזה
המזון ליום הליכה שלם

תמונה 51
אסתי הקטנה נפרדת בצער גם מהמחרוזת שלה
תמורת קניש למאכל

תמונה 52

בבורדי, לפני אובודובקה, מכים את אבא גויים אוקראינים שיכורים
אחד התנפל אל אבא וטילטל אותו בסיבובים כדי להפילו
בכיתי וביקשתי רחמים ועזרה מיהודים בשיירה

שם באותו כפר עברה אמא חוויה קשה. ניסיון קשה לאמא ואסתי כאשר הלכו לנו לאיבוד. תמורת סדין נתנה להם גויה, איכרה אוקראינית, ללון בחצרה, בחוץ, על יד העץ, על יד דיר העז. בבוקר הציעה הגויה לאמא שתיתן לה את הילדה היפה, אחותי הקטנה אסתי, והיא מצידה מבטיחה שתטפל בה כהלכה. היא תנצר אותה ויהיה לה עם מי ללכת לכנסיה. בניה מגוייסים (חיילים בצבא הרוסי ולוחמים על ברלין) והיא בודדה בכפר. אמא לא יכלה לחשוב על דבר נורא כזה, למסור ילדה לשמד.

תמונה 53

ניסיון קשה לאמא ואסתי כאשר הלכו לנו לאיבוד
תמורת סדין נתנה להם גויה ללון בלילה בחצרה
הגויה הציעה לאמא שתיתן לה את הילדה היפה
והיא תטפל בה כהלכה
כן תנצר אותה
ויהיה לה הבודדה עם מי ללכת לכנסיה
אמא לא יכלה לחשוב על דבר נורא כזה,
למסור ילדה לשמד

מרקולשט > סורוקה > קוסאוץ > ימפול (על הדניסטר) >
אובודובקה > צ׳יצ׳לניק > פוטשנה > ברשאד

<u>**תולדות השואה – רומניה, ז׳אן אנצ׳ל (2002), יד ושם, ירושלים.**</u>

(793-792) ואלה נקודות המעבר...: 1. דרך מוגילב... 2. דרך ימפול ומשם... אל היעד הסופי – העיירה אובודובקה והכפר בלנובקה שבנפת ברשאד, מחוז בלטה.

אובודובקה מרוחקת מימפול כדי שמונים קילומטרים ומבלנובקה מאה קילומטרים, אך בגלל תנאי השטח היה אורכו של מסלול הצעידה 150 קילומטרים: תוואי הגירוש עבר בצורת קשת צפונית מהקו הישר שבין שתי הנקודות. שני היישובים... תוכננו לשמש נקודות ריכוז של השיירות לפני שיפוזרו בכפרים שעל הבוג ממש...

(804) ל**ימפול**, נקודת מעבר על ה**דניסטר**, ממול ל**סורוקה** ולכפר **קוסאוץ**, ניתן היה להגיע מהמחנות בבסרביה רק במסע רגלי. יצאו מכלל זה חלק מיהודי צ׳רנוביץ ודורוהוי, שהובאו ברכבות עד **מרקולשטי**, ולאחר שהייה של כמה ימים הוצעדו חלקם ל**קוסאוץ**...

באופן כללי הכיוון של רוב השיירות שעברו את הגשר בימפול היה **אובודובקה**... ומשם – לאחר כישלון התוכנית לדחוף את השיירות אל מעבר לבוג – הם פוזרו בכפרים שעל הבוג ממש, בעיירות כמו **ברשאד** וציבולבקה ואף בלטה...

(805) כל שיירה שהתעכבה בימפול הותירה במקום עשרות גוויות של יהודים שלא הצליחו לקום, בעיקר זקנים וכאלה שהזדקנו באופן פתאומי. השיירות המשיכו משם את דרכן... בבוץ עמוק, שדילל אף הוא את השורות.

המתנדבים האוקראינים התעללו במגורשים, בייחוד בחניית הלילה בדרך לקריז׳ופול, שנעשתה בשדה פתוח בגשם או בשלג. נוסף למעשי אונס הם נהגו להכות יהודים עד מוות.

(806) בקריז׳ופול,... השיירות מבסרביה הוצעדו לחניה באולם רחב של תיאטרון או של בית ספר הרוס... ״בקריז׳ופול הובאנו לבניין בית ספר ששכבו בו חולי טיפוס. היו אלה מגורשים משיירה קודמת מבוקובינה, שהושארו במקום כאשר השיירה המשיכה מפני שהיו מחוסרי הכרה ולא יכלו יותר לצעוד״.

התחנה העוקבת של השיירות היתה **אובודובקה**. מחזות ״קיר המוות״ התרחשו גם בתוואי הגירוש הזה. ב-16 בנובמבר הגיעה לאובודובקה אחת השיירות שיצאו ממרקולשטי בראשית נובמבר. מאות גוויות של יהודים שמתו מרעב, מתשישות או מיריות הז׳נדרמים סימנו את תוואי הגירוש. שיירה זו נשדדה בידי המלווים האוקראינים, ולמגורשים לא היה מה להציע לאיכרים תמורת מזון. רבים אספו סלק ועשבים שונים בשדה בניסיון להשקיט את הרעב. באובודובקה הוכנסה השיירה לכמה רפתות בהמתנה להמשך הצעידה.

שיירות אחרות עשו עיקוף גדול עוד יותר, ובמקום הדרך ״הקצרה״ אל הבוג הוצעדו דרך... ולבסוף אובודובקה, במטרה ברורה לדלל את השורות.

אחד הקולחוזים בכפר... היה בעצם קבר אחים פתוח שבו עדיין זזו אנשים שגססו למוות...

(807) בכפר הזה... עברו... מגורשים... שהיו בדרכם למחנות שעל הבוג. עד להעברתם הם שוכנו בכמה אורוות חרבות ומזוהמות, שהיו קרקע פורייה למחלת טיפוס הבהרות. באורוות נותרו גם גוויותיהם של יהודים שהובאו למקום בשיירות קודמות וניספו שם...

העינוי הגדול ביותר היה הצמא, מפני שבארות המים היו שייכות לאיכרים, ואלה מנעו לעיתים קרובות מהיהודים לשאוב מהן מים מפחד הטיפוס.

(808) לחלק מן המגורשים לא היתה אובודובקה תחנה סופית במסע הגירוש. מספר המתים באורוות גדל מיום ליום, ולמגורשים לא היה כוח לקבור אותם. הפרטור החליט לדלל שוב את מספר היהודים, ושלח כמה מאות בליווי ז׳נדרמים לעיירה הגדולה הסמוכה **ברשאד**, השוכנת מזרחה לאובודובקה וקרובה יותר לבוג. אל ברשאד זרמו מכיוון אחר שיירות גדולות של יהודים, שבאו גם מבלטה דרך מעבר רבניצה. בתוך זמן קצר נוצר בברשאד ריכוז של כ-22,000 יהודים מורעבים וחולי טיפוס ומגפות אחרות.

(809) ברשאד הפכה, כאמור, למקום הריכוז הגדול ביותר של השיירות מימפול. שיירה שיצאה מצ׳רנוביץ ב-13 באוקטובר 1941 הגיעה לברשאד ב-2 בדצמבר 1941.

הפרטור... ציוו על כל אלפי היהודים שנותרו באובודובקה לעזוב את העיירה... כאשר... הבינו שייוותרו במקום יהודים רבים מדי וכי רוב רובם חולי טיפוס, החליטו, כאמור, להיפטר מהם בשיטה הרומנית הפשוטה של העברה בשיירה ממקום למקום, בלי סיבה ובלי פקודה. השיירה הארוכה הוצעדה לעבר **צ׳יצ׳לניק**,... מצ׳יצ׳לניק המשיכו הלאה ל..., וחזרה לאובודובקה. כשישים אחוזים מן המגורשים ניספו בדרך זו...

<u>**תולדות השואה – רומניה, ז׳אן אנצ׳ל (2002), יד ושם, ירושלים**</u>

(794) ההיגיון מאחורי <u>**ההוראה לרכז את היהודים ליד הבוג**</u> קשור בחוסר יכולתם של הרומנים לטפל במספר כה גדול של יהודים. תקוותם של הרומנים היתה שהגרמנים... יפתרו עבורם את הבעיה.

(794) כחמישה-עשר יום לאחר תחילת הגירושים מסר מפקד הז׳נדרמריה... כי תוכנית ההעברה קרסה וכי אין סדר, אין שמירה על לוח זמנים, אין מקומות איכסון ואין מזון למגורשים.

הובלת היהודים לעבר הבוג נמשכה בחודשים אוקטובר ונובמבר באי-סדר גמור, בלי שמירה על התיכנון המקורי של הפניית השיירות לעבר יישובים מסוימים שעל הבוג ותוך השארתם של אלפי יהודים בעיירות ובכפרים שלא תוכננו לשמש גטאות או מחנות עבודה. היעדים הסופיים נותרו בלא שינוי, ומדי פעם נאספה שיירה שהופקרה במקום מסוים, והניצולים נדחפו מזרחה לעבר הבוג.

(796) בראשית נובמבר,... הגיע גם ממשל טרנסניסטריה למסקנה שאי אפשר להמשיך להזרים יהודים אל הבוג משום שהגרמנים מסרבים לקבל אותם,... הממשל התנער מכל אחריות כלפי גורל היהודים ורק הדגיש בהרחבה את האיסורים למיניהם ואת חובתם של היהודים לעמוד לרשות השלטונות בכול, **ובכך הפך אותם בעצם לעבדים של המדינה הרומנית**... צו מס' 23... קבע את תנאי החיים של היהודים בטרנסניסטריה עד לגירושם הלאה או לחיסולם... היהודים שלא היו בעלי מקצוע חויבו ב"עבודה לטובת הציבור", כפי שהוגדרו עבודות הכפייה...

(798-797) "היביאו לי", כתב אלכסיאנו... בסוף אוקטובר 1941, "מספר רב יותר של יהודים מכפי שציפיתי לו...". אלכסיאנו דבק בתוכנית המקורית להפנותם לעבר הבוג, אבל בהגשמתה חלו שיבושים: "היהודים אלה הועברו לאזורים שנקבעו להושבתם, אבל משום שמספרם גדל מאוד הם לא נכנסו למקומות שייעדנו להם, ונאלצנו לפזר אותם גם באזורים אחרים... במחנות רבים של היהודים פרצה [מגפת] טיפוס הבהרות בגלל הלכלוך שהם שרויים בו"...

<u>תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים.</u>

<u>מגפת הטיפוס</u>

(995) **היהודים בטרנסניסטריה הפסיקו להיחשב בני אנוש, ובעיני... הרופאים הצבאיים ורופאי הממשל נחשבו עדר העומד להימסר לידי הגרמנים על הבוג לשם חיסולו, כפי שנקבע בהסכם טיגינה. וכאשר התוכנית לא יצאה אל הפועל, הוחלט לחסל את מוקדי המגפה במקום... "תן להם למות", פסק אנטונסקו** בישיבת הממשלה ב-16 בדצמבר 1941, כאשר אלכסיאנו אמר לשרים ש"יש לו" 85,000 יהודים נגועים בטיפוס בכפרי דרום טרנסניסטריה שאליהם הם "באו", והציע לטהר אותם מכינים פן ידביקו את החיילים הרומנים במחלה.

(996) הטיפוס אובחן כבר במחנות שהרומנים הקימו בבסרביה בהמתנה לגירוש. **היהודים לא היו נגועים במחלה לפני שגורשו מבתיהם.** אבל המגפה, שעשתה שמות במלחמת העולם הראשונה, לא נעלמה כליל מן האזור. **התנאים שכפו השלטונות הרומנים על היהודים, הזזתם ממקום למקום, מניעת מזון ומים גם לשתייה ולא רק לרחצה, המקומות שבהם הוחזקו, הצפיפות הנוראה, הלינה ברפתות ותחת כיפת השמים, ההתעללות הפיזית והנפשית והצעדות האינסופיות ממקום למקום, החלישו מאוד את היהודים והפכו אותם טרף קל לכל מחלה ומגפה.**

השלטונות הרומנים לא נקטו שום צעד למניעת ההדבקה ולטיפול לאחר שנתגלו מקרים של טיפוס בשטחה של בסרביה, **מפני שהיהודים נדונו בין כה וכה להגליה ולכליה. לכל היותר הטילו על היהודים עצמם לטפל במגפה בלי לספק להם אמצעי טיהור, תרופות או חיסונים.**

משרד הבריאות הרומני קיווה שהפסקת הרעבת היהודים תקטין את מספר הנגועים, מכיוון שהבחין בקשר שבין החלשת הגוף להפצת המגפה, אבל ההמלצה לספק מזון נותרה בגדר המלצה, שיירות היהודים יצאו מורעבות לעבר טרנסניסטריה...

שום שיירה לא נעצרה בגלל פרוץ המגפה, ו"בידוד החולים" הסתכם בניסיון בלתי מוצלח לקבור את אלפי הגוויות שהצטברו בנקודות המעבר ובדרכים... אנטונסקו היה ער לסכנה ולכן ציווה לנקוט צעדים כדי למנוע את התפשטותה בקרב האוקראינים, אבל לא התייחס ליהודים. הוא לא הורה להפסיק את גירוש היהודים מהמחנות בבסרביה או מבוקובינה, והשיירות המשיכו לנוע לעבר "ממלכת המוות"...

(998) מגפת הטיפוס התפשטה במהירות והגיעה עם השיירות לכל מקום בטרנסניסטריה. בקשר לכך יש לציין, כי רוב רובם של היהודים מבוקובינה וממחוז דורוהוי שלקו בטיפוס, לא היו נגועים במחלה זו או בכל מחלה מידבקת אחרת כאשר גורשו. הם נדבקו בטרנסניסטריה, כפי שציינו כל הניצולים...

השלטון הרומני בטרנסניסטריה התאמץ להפריד בין היהודים בשיירות ובמקומות שאליהם הובאו לבין האוכלוסייה המקומית... בראשית נובמבר פורסם... צו... ובו נאמר בין השאר: נאסר על כל התושבים לקנות וללבוש בגדים שמקורם ביהודים או לבוא במגע עם יהודים.... יהודים שייתפסו מחוץ למחנות ייענשו...

בידוד היהודים משאר האוכלוסייה והאיסור "לסחור" עם היהודים – החלפת בגדים תמורת מזון – פירושם המעשי היה הרעבה מוחלטת של רבבות יהודים. הצו ייפה את כוחם של

הז׳נדרמים... לירות ביהודים שיימצאו מחוץ למחנות ולגטאות. ואמנם יהודים רבים שניסו להשיג מזון ונתפסו בדרכים נורו למוות.

(1000) בסוף ינואר 1942 השתוללה מגפת הטיפוס במלוא חומרתה בכל הגטאות ובמחנות שבצפון טרנסניסטריה...

במשך כחצי שנה, מאז הובחנה המגפה באוקטובר 1941 ועד מרס 1942 בקירוב, נדמה היה לשלטונות כי מגפת הטיפוס ועוד כמה מגפות שנתלוו לה, נוסף להרעבה ולבידוד, היא השיטה הטובה ביותר להיפטר מהיהודים, בתנאי שהטיפוס יוגבל לגטאות. ואמנם עשרות אלפי יהודים ניספו במגפת הטיפוס בחורף ובאביב של 1942. אבל כאשר התברר לשלטונות הרומניים כי המגפה איננה מגבילה את עצמה למושבות היהודים בלבד, נזעקו סוף סוף לפעולה ואיפשרו ליהודים לקבל עזרה מאחיהם ברומניה.

(1002) מגפת הטיפוס נראתה בעיני הממשל סכנה לכוחות הצבא הרומניים ולממשל הרומני בכלל, ומכאן נגזר הצורך למנוע את התפשטותה ולבוא לעזרתם של התושבים האוקראינים, אבל היהודים לא נכללו בחשבון זה. השלטונות המקומיים לא נדרשו להגיש עזרה כלשהי ליהודים, ותחנות התברואה הקבועות והניידות של הצבא לא נצטוו לטפל בהם. הרופאים הרומנים של הצבא ושל הממשל לא ראו בהם בני אדם, והיהודים אף לא נכללו בסטטיסטיקה של החולים. ה״טיפול״ היחידי שכולם נצטוו עליו כשמדובר ביהודים היה לבודד אותם ולדאוג לקבורת הגוויות.

מגפת הטיפוס באבודובקה

(1003) מצב היהודים בנפת אובודובקה תואר... בידי מפקד תחנת הז׳נדרמריה...: ״מצב היהודים ותנאי חייהם בנפת אובודובקה שבמחוז בלטה נורא ואיום. [בגלל] הדלות האיומה הזו, מחסור בבתים [למגורים], מחסור במזון, בסבון, בתרופות ובכל הדברים האחרים לשם קיום [קצת] יותר נורמלי, קיבל הטיפוס תנופה רבה ועקב כך הוא מדביק גם את הצבא וגם את האוכלוסייה המקומית האוקראינית...״.

(1004) הגטו, שהשתרע על מספר אורוות ודירים של הקולחוז המקומי שלתוכם נדחסו כמה אלפי יהודים, הוכרז נגוע במגפה, הוקף בגדר תיל ונשמר בידי ז׳נדרמים ושוטרים אוקראינים. נאסרה כל יציאה ממנו או כניסה אליו, כולל אספקת מזון, ועל כן מתו יהודים רבים מרעב ומצמא נוסף על הטיפוס שהפיל מאות חללים... המחסור במים לשתייה נוצר בגלל פחדם של האיכרים מכל מגע עם היהודים החולים. ״בארות המים היו שייכות לאיכרים, ואלה מנעו מאיתנו לעיתים קרובות לשאוב מים. המחסור במי שתייה ותנאי החיים הגרועים גרמו להגברת מגפת הטיפוס. מאות מגורשים חלו בה״, כתבה אחת הניצולות מאובודובקה. ניצולה אחרת העידה, כי מרבית היהודים שהגיעו במשלוח שלה ממחנה... לא היו נגועים בטיפוס, וכי המגפה פרצה שבוע-שבועיים לאחר שנכלאו: ״לא היה כל רופא במקום. רעב וקור עינו אותנו... רבים מאוד ניספו במגיפת הטיפוס באובודובקה וגם במחנה הקרוב...״.

במשך שלושה-ארבעה חודשים ניספו כ-1,000 יהודים מתוך שיירה של כ-1,200 שהובאה לאובודובקה בשיא החורף: ״הוכנסנו שם כמו בקר באורווה גדולה של קולחוז עזוב. היינו בערך 1,200 בני אדם... באורווה לא היו דלתות, חלונות או מיטות. שכבנו על האדמה.... בתוך זמן קצר פרצה במחנה מגפת הטיפוס, והיא נמשכה כשלושה-ארבעה חודשים ועלתה ב-1,000 קורבנות...״.

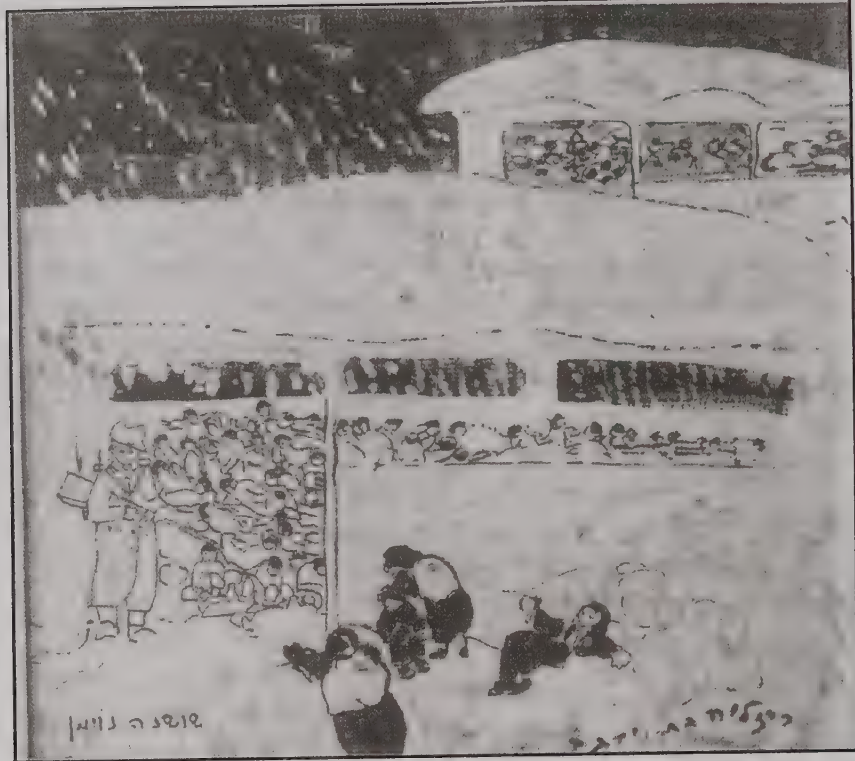
מצב דומה שרר ביתר הגטאות שהוקמו בידי הרומנים בחורף 1941/42.

המשך - טקסט ותמונות מאת שושנה נוימן

הלילה כבר ירד. אבא, אחי ואני מצאנו את עצמנו מפורדים מאמא ואחותי למשך ארבעה ימים, ארוכים כנצח. הקבוצה שלנו כ-50 איש, הגיעה עד גטו אבודובקה. שמחנו שכבר הגענו לקולחוז הזה וקיווינו שנוכל ללון בתוכו כדי להימלט מקור הלילה. צערנו היה רב. בפתח הקולחוז הזה אשר היה גדוש כסרדינים, עמד חייל רומני למשמר. התחננו בפניו שייתן לנו להיכנס, אבל הוא סירב ואמר: "לא כדאי לכם להיכנס לפה. כאן מוציאים כל בוקר 100 מתים מטיפוס. עדיף לכם להתרחק מכאן וללון על השלג בשדה". קולחוז זה היה מלא ביהודים מבסרביה, חולים ורעבים על הקרקע, מלאי כינים אשר היו כבר בדרכים 3 חודשים לפנינו, ומגיפת הטיפוס פשטה ביניהם. שם לראשונה פגשנו יהודים מטרנספורט אשר גורש לפנינו.

בלית ברירה הסתדרנו כל הקבוצה באמצע השדה על השלג, די רחוק מן הקולחוז. הקור והפחד היה רב. אבא סחב כל הדרך על גבו שמיכת ממולאה כדי שיהיה לנו במה להתכסות. וכך היתה לנו שמיכה ברוחב 130 ס"מ לשלושה איש. אבא לא שכב, רק כיסה אותנו, ובעצמו ישב על השלג לידנו לשמור עלינו. בלילה כאשר נרדם מעייפות הורידו אנשים אחרים מעלינו את השמיכה והתכסו בה. בבוקר קמנו חצי קפואים.

ראה תמונה 54 - אובודובקה – 100 מתים ביום מטיפוס
ראה תמונה 55 – מנוחת לילה תחת כיפת השמים ליד הקולחוז הנגוע בטיפוס

תמונה 54

אבדובקה - אבא, יוס'לה ואני הגענו עם כ-50 איש לרפת. זקיף בפתח אמר: "לא כדאי לכם להיכנס לפה. כאן מוציאים כל בוקר 100 מתים מטיפוס עדיף לכם להתרחק מכאן וללון בשלג בשדה"

תמונה 55

מנוחת לילה תחת כיפת השמים ליד הקולחוז באובודובקה הנגוע בטיפוס
אבא נשאר ער כדי למנוע גניבת השמיכה בזמן השינה
ללא השמיכה, היינו קופאים עד הבוקר

לאחר הלינה בשלג באבודובקה לא מצאנו את אמא ונאלצנו להמשיך. כל אנשי קבוצתנו איבדו בדרך זו חלק מבני משפחתם. נאלצנו להמשיך וללכת בלעדיהם. עובר יום ועוד יום ואין זכר לאנשים אשר אבדו.
הגענו לאחד מקולחוזי פוטשנה. בקולחוז פנימה חולי טיפוס ואלפי כינים. רובצים וגוססים ברעב, אנשים נשים וטף, יהודי בסרביה. על אדמת הרפת הקפואה, על גללי הפרות, עם עיניים מזוגגות, כמה חודשים שכבו הם כך. סימנו לאבא לא להתקרב אליהם, כי מזוהמים הם וחולים בטיפוס. כך חלפו 4 ימים ואנו מחוץ לרפת, בשלג יושבים. פיסת מקום תפסנו להישען על הקיר. חלפו ארבעה ימים ונשארנו בחיים... איך לא אבין. ומה קרה לאמא ואסתי? אין ידיעה.
באחד הימים הופיע גוי. מתנפלים עליו. מוכר קצת תפוחים רקובים קפואים. אבא בשארית כספו קונה תפוח. אחי ואני מלקקים מן התפוח הקפוא שהיה בעינינו כמעדן עולמי. מעט נחמה ושמחה (שמחת עניים) היתה לעמוד בין ההמון המיואש, צמודה צמודה לאבא הטוב, וללקק תפוח. חלום אחרון.
יהודי זריז חימם שלג בדלי ומכר כוסות מים חמים. לשוכבי האורוות החולים כבר אין כוח לצאת לכפור, לחמם דלי מים או אוכל.
בכפור וברעב, יום ולילה, שומרים יוס'לה, אבא ואני שלא להסיט מבט מהדרך, אולי עובר טרנספורט חדש מעונה, ואותם נראה. הרי אנו דיירי חוץ, רואים הכל, בין פתיתי שלג ומשבי רוח כפור.
כל הימים צפינו לכיוון השיירות, אולי נמצאת ביניהם אמא ואסתי. כעבור 4 ימים עברה שיירה (טרנספורט) חדשה. אחותי בולטת על כתפי אמא. לאחותי הייתה 'קפוזה' צהובה, קפוצ'יון בצבע צהוב, ואמא נשאה אותה על הכתפיים. מרחוק היא היתה גבוהה מכולם. זיהיתי אותה והשמחה היתה גדולה עד לב השמים. אבא ואני מיהרנו לעברם ושלפנו את אמא בשמחה מן השיירה. מצד שני כמעט ואיבדנו את אחי. ז'נדרם דחף את אחי לקבוצה אחרת שמאלה. רצתי ביאוש להחזיר אותו.

בדרך לנגד עינינו זרקה אמא עייפה בייאוש את ילדתה מעל לגשרון אל תוך התעלה. אחותי הקטנה בכתה: "אם אני לא אוכל ללכת, אל תזרקו גם אותי" – "מוטי ביטע שמייסט, מיך נישט וועק". הבינה כי קשה לסחוב. אבל אני עדיין חשבתי אז: "לנו זה לא יקרה". ממש במילים אלה. אחותי חיה.

תמונה 56
לנגד עינינו
זרקה אמא עייפה ביאוש
את ילדתה אל התעלה
אחותי הקטנה בכתה:
"אם לא אוכל ללכת,
אל תזרקו אותי"

אחרי מציאתה של אמא ואחותי הגענו ללינת לילה ביער פוטשנה. הגענו ליער שכולו שלג לבן, אך התפלאנו מדוע יש ערימות גושים של אדמה שחורה פזורה על השלג הלבן, ולא הבנו מדוע יש ריח כל כך רע ביער.
כאשר התקדמנו פנימה כדי למצוא מקום לינה בינות לעצים, גילינו להפתעתנו בורות, קברים פתוחים אשר לא כוסו. קברים פתוחים של יהודים מקומיים שנטבחו, שיצרו סירחון של מוות בכל היער. הי"ד.
ברשותנו עוד היתה שמיכת קולדרי, אותה סחב אבא כל הדרך נתונה בציפה לבנה. זו צריכה היתה להספיק בכפור של נובמבר באוקראינה לכיסוי חמישה נפשות. בעיה הטרידה אותי אז. ראיתי כי אמא פורסת את השמיכה שבציפה הלבנה ישר על השלג המלוכלך באדמה שחורה, כדי שנשכב על השמיכה ולא על האדמה הרטובה והבוצית. שאלתי את אמא באם לא חבל לשים את הציפה הלבנה על הבוץ הזה. ואמא אמרה: את הציפה אפשר יהיה לכבס ואת השמיכה לא. כך בינות לקברים הפתוחים אילצו אותנו לחנות ללינת לילה.

תמונה 57

כשהגענו ליער פוטשנה לא הבנו מדוע יש אדמה פזורה על השלג, ומדוע יש ריח כל כך רע ביער. הסתובבנו בשטח וראינו... קברים פתוחים של יהודים שנטבחו. סירחון של מוות

בדרך כלל כאשר צעדנו אחי ואני בקרבת ההורים, אשר סחבו על גבם לסירוגין את אחותי, היינו מגיעים, בגלל ההתקדמות האיטית, האחרונים למקום חניית הלילה בקולחוזים, ומעולם לא נשאר לנו מקום פנוי במבנה הרפת או האורווה. כל הלילות היינו נשארים בחוץ, נשענים לקיר על השלג, כאשר סוסים מוסתים בעטו בנו. החלטנו כי אנו כבר גדולים ומן הראוי להתרחק מן ההורים כדי להקדים להגיע, ולהגדיל את הסיכוי לתפוס מקום לינה בערב. התנאים גרמו לכך שכבר לא פחדנו, לא מהחושך ולא מהבדידות.
גם בדרכנו לגטו פוטשנה הלכנו אחי ואני בראש השיירה. לאחר לילות אין-ספור תחת כיפת השמים הצלחנו להשיג מקום לינה בעליית הגג של אחת האורוות. שם גנבו לנו את סיר הלילה, החפץ הכי חשוב. גם סיר בישול נגנב מאיתנו.
מייד עם הגיענו היינו משתתחים על הארץ ברפת או באורווה, ופוסקים רגליים, כמה שיכולנו, כדי לתפוס מקום רחב בשביל כל המשפחה כאשר תגיע. לפעמים היו דוחפים אותנו בדוחק הרב ולא הירשו לנו לתפוס מקום יותר.

כמובן לתפוס מקום לינה ליד הזולוב (ליד השוקת, מיכל המים להשקיית סוסים) היתה מציאת מותרות וכמה קינאנו באלה שתפסו.

באורוות פוטשנה בשארנו שבוע ימים.

לעיתים היה קורה שאיכרים מקומיים היו מכניסים לתוך המבנה בלילות, לאורווה המלאה עד אפס מקום במגורשים, סוס משתולל שירוץ מעל לגופם של השוכבים, והאימה היתה נוראית. הסוס היה דורך ודורס ללא רחם על ימין ועל שמאל, את העייפים עד מוות שרבצו על אדמת האורווה באפיסת כוחות. זעקות שבר נשמעו מכל עבר להנאת הגויים האיכרים. בחרדה ניסינו לתמרן בשכיבתנו כיצד להימלט מרגלי הסוס המשתולל. המחזה הזה חזר כל לילה.

תמונות 58 ו-59

גוי אוקראיני מכניס לאורווה סוס משתולל הרץ על גופם של יהודים ודורך ודורס ללא רחם את העייפים עד מוות זעקות שבר נשמעו מכל עבר

הגטו בקולחוז פוטשנה היה גם הוא מאוד שמור, שמירה הרמטית. באחד הימים, תוך סיכון נפשה, אמא בכל זאת הצליחה לחרדתנו לצאת לכפר עם שעון שולחני יפהפה. השעון היה מעוצב בצורת בית קטן העשוי מנחושת מוזהבת, עם גג וקירות, שבהם חלונות העשויים מזכוכית קריסטלית יפה, ואפשר היה לראות דרכם את כל המנגנון מסתובב. ואנו הילדים חלמנו על השעון היפה הזה. ההורים קיבלו אותו כשי לחתונתם. שעות בילדותי הייתי יושבת ומתבוננת בפלאי השעון היפה והאהוב הזה.

והנה כאן בכפר פוטשנה נכנסה אמא לאחד הבתים בכפר. השפה האוקראינית היתה ידועה לה היטב. אמא הציעה את השעון אותו סחבה בקשיים כל הדרך, תמורת לחם. הגוי בדק את השעון ואמר כי השעון אינו הולך ולכן אינו שווה דבר, ומכאן שאינו רוצה לתת לה כלום תמורתו. השעון כנראה קיבל מכה בדרך ועמד מלכת. יופיו אינו מעניין כלל את הגוי. אמא נשארה המומה. אפילו חצי לחם לא רצה הגוי לתת לה תמורתו. אמא חזרה מאוכזבת לגטו בלי מזון כשהשעון המבוייש בסלה, ולא האמין אבא למראה עיניו. סיכנה חייה לשווא.

תמונה 60

השגנו לינה תחת קורת גג – ברפת

אז גנבו לנו את סיר הלילה, החפץ הכי חשוב בימים אלה

אמא התגנבה לכפר, תוך סכנת נפשות, כדי להחליף שעון בית מוזהב יפה באוכל

אבל אפילו חצי לחם לא רצו לתת לה בגלל שהשעון עמד מלכת

נשארנו מורעבים ותשושים

פשטה שמועה בפוטשנה כי מתכננים לטבוח את היהודים השוהים באורוות וברפת. השמועה דיברה על פרוגרום הצפוי בעוד כשבוע. מטרת הגויים היתה לחסל לגמרי את גטו פוטשנה.
כאשר נודע לנו על תוכנית ההשמדה בחרנו באפשרות הבריחה. התארגנו קבוצה של 25 איש, ותמורת תשלום שכרנו יהודי מקומי כמבריח, ותפקידו היה להוציא אותנו בשלום מפוטשנה ולהעביר אותנו למקום יותר בטוח. המבריח לא רצה להסתכן בצירוף לקבוצה של משפחות עם ילדים קטנים, פן ידברו או יקימו רעש כלשהו ביער ויגרמו לגילוי הקבוצה. אבא התחנן על אחותנו הקטנה בת ה-6, וטען כי צייתנית היא ובוודאי לא תבכה. מבינה היא את המצב. ואומנם היתה זו היא שבעוברנו ביער הזכירה לכולם לא לדבר. ברחנו באישון לילה דרך יער פוטשנה. נסחבנו לילה שלם ביער החשוך, אותו יער שהיה מלא בקברי יהודים טבוחים ורווי בסירחון של מוות.
אותנו הבריח המבריח ישר לגטו ברשאד, אשר כבר היה סגור לגולים יהודים נוספים מחמת הצפיפות ומגיפת הטיפוס. מגיפת הטיפוס השתוללה גם שם בברשאד, לא רק בפוטשנה. אבל את זאת לא סיפר לנו המבריח. כעבור ארבעה ימים, נודע לנו, כי באמת נערך טבח וכל שוכני הקולחוז, הפליטים היהודים שבפוטשנה, נטבחו.
אבל היתה זו מעין בריחה "מן הפח אל הפחת", ממקום רע אחד אל מקום גרוע ממנו, שכן מרבית הבורחים מפוטשנה מתו בגסיסה איטית ממגיפת הטיפוס, מכפור ומרעב בברשאד. בפועל הכניס אותנו המבריח ישר לקבר אחים עתידי. שם מצאו את עצמם רוב חברי הקבוצה המוברחת, כעבור שבועיים-שלוש, ללא קבר וללא מצבה.

תמונה 61

שמועה - פרוגרום צפוי בפוטשנה בו יהרגו הגויים
את שוכני הרפת היהודים
בריחה עם מבריח מפוטשנה אל ברשאד
בריחה "מן הפח אל הפחת" - מפרוגרום למגפת טיפוס

גטו ברשאד (חלק א')

יצאנו מן היער ועברנו דרך בית הקברות היהודי של העיירה ברשאד. סביב בית הקברות היו שקוצים, גויים מקומיים צעירים, אשר התחילו לצלוף בנו ולהכות בנו בצינורות גומי שחורים. ניסינו להימלט מהם אך כולנו ספגנו מכות קשות בכל חלקי הגוף. איכרי הסביבה לא רצו יהודים נוספים במקום, והם הצליפו על גבינו מכל עבר, על ימין ועל שמאל. אבא אמר: "המקום הזה אינו שווה כי כף רגלנו תדרוך בו". הכאבים שספגתי בגב היו נוראים. אבל למרות הכאב ידענו כי אסור לנו לזעוק, פן יגלו אותנו הז'נדרמים השומרים ויירו בנו. ידענו כי מסתננים אנו ללא רשות. כואבים ושותקים הביא אותנו ה"מוביל" פנימה לגטו ברשאד, עיירה יהודית לשעבר. הובלנו בחשאי ובדרך צדדית, כי הגטו, על-פי פקודה מגבוה, כבר היה סגור והגשר הראשי (שער הכניסה והיציאה מהגטו) היה שמור על ידי חיילים. האיש המוביל הכניס את כל 25 חברי הקבוצה לחדר קטן של יהודי מקומי. נחנקנו בצפיפות הרבה כשכולנו בעמידה. נאלצנו לשלם שכר גבוה תמורת הרשות להשתמש בחדר. לפנות בוקר התפזרו הגברים לחפש מקום מיסתור, כל אחד למשפחתו שלו.

תמונה 62

בכניסה לגטו ברשאד, ליד בית הקברות היהודי

היכו בנו גויים צעירים בצינורות גומי על גבינו, מכות קשות וכואבות

תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים

מגפת הטיפוס בברשאד

(1004) בנפת ברשאד... ניספו מטיפוס מעל לעשרים אלף יהודים. כבר בראשית ינואר 1942 לא ניתן היה אפילו להתקרב לגטו, מפני שכמעט כל היהודים היו נגועים בטיפוס.

(1014-1013) ברשאד, עיירה במחוז בלטה, שלפני המלחמה חיו בה 5,000-4,000 יהודים, הפכה לגטו הגדול ביותר בין הדניסטר לבוג, כשהובאו אליה כ-20,000 יהודים. הראשונים שהובאו למקום היו יהודים ממחנות בסרביה. הם הלכו כל הדרך רגלי, וחלקם חלו במחלות שונות, וביניהן טיפוס. אחר כך הגיעו מגורשים מצ'רנוביץ ומדרום בוקובינה. הם הובאו ברכבת עד מחנה מרקולשטי, ומשם צעדו דרך יער קוסאוץ, סורוקה, ימפול, קריז'ופול, אובודובקה... חלק מן המגורשים נדרשו לשלם... תמורת "הזכות" להישאר בעיירה ולא להמשיך הלאה...

הגטו הוקם ב-29 ביולי. עם כניסת הכוחות הגרמניים והרומניים לברשאד נהרגו כ-10,000 אוקראינים ויהודים. היהודים הנותרים רוכזו במקום אחד בחלק התחתון של העיירה, המכונה דולינה, שהוכרז גטו. היה זה לפני בואן של השיירות הגדולות מבסרביה. המגורשים, שהגיעו כאמור בכמה גלים, נדחסו תחילה בדירות הגטו הקטן. הגטו הגדול הוקם בחלק מן העיירה והשתרע על 12 סמטאות צפופות ומקבילות. הוא כלל 350-300 בתי חמר דלים והרוסים למחצה שהשתייכו ליהודי המקום, והצטופפו בהם עד 60 נפש בבית.

(1016) המגפה המשיכה להשתולל בברשאד ובגטאות שמסביב לה, עד שכילתה למעלה מ-15,000 יהודים בברשאד עצמה.

(1017) לברשאד עצמה הגיעו, בהסתמך על העדויות, לפחות 20,000 מגורשים; ועם היהודים המקומיים הגיע מספר היהודים בברשאד בפרוץ המגפה ל-25,000-24,000. לאחר המגפה נספרו בעיירה 8,014 יהודים. כ-16,000 ניספו [הערה 74 - ... כבר בשנת 1943 העריכו הוועדים כי בגטו ברשאד עצמו ובגטאות הנפה ניספו כ-20,000 יהודים מטיפוס הבהרות, מרעב ומקור].

(1018) הרופא היהודי – מגפת הטיפוס המיתה עשרות אלפי יהודים... על רקע זה בולטת הטרגדיה של הרופאים היהודים שניספו במגפה. הם היו הראשונים שהבינו את העומד לקרות. הם היו הראשונים שניסו, ללא הצלחה, לעשות משהו, והם היו בין הראשונים שהמחלה הכריעה אותם...

ניצול משרגורוד סיכם בשני משפטים את המצב שאליו נקלעו הרופאים היהודים המגורשים מול אסון הטיפוס. "הרופאים היו מוכנים לעזור והתאמצו לבלום את המגפה. מרביתם נפלו קורבן למגפה". לרשותם של הרופאים לא עמדו שום אמצעים, שום תרופות, שום מעבדות, שום אמצעי חיטוי, אפילו הפשוטים ביותר, כמו סבון או נפט, ששימש אז למריחה על שערות נגד כינים, או מים חמים, ששימשו להרתחת הבגדים, להשמדת כינים ולניקיון אישי. תחנות הטיהור מכינים ותנורי החיטוי של הצבא הרומני ואחר כך של הממשל, התעלמו גם מהיהודים וגם מרופאיהם.

(1020-1019) בברשאד, שבה נדחסו כ-20,000 מגורשים בכמה רחובות, ניספו עשרות רופאים ורעיותיהם מבלי שיישאר זכר לשמם ומבלי שהניצולים יזכרו אותם...

בקרב המגורשים התגבשה ההבנה שהטיפוס וכל מה שגרם להתפרצותו הם האמצעים להשמדתם שהשלטון הרומני המציא או אימץ. הצורך ליצור שטח נקי ממגפות בקווי המעבר והאספקה של הצבא הרומני והגרמני, וכן השנאה הפתולוגית של אנטונסקו ליהודים "רוסים" אילצו את הרומנים למצוא פתרון וליישמו. **בצפון החליטו לתת לדברים לקרות, תוך מניעת כל קשר בין המגורשים לבין אחיהם ברומניה, צעד שפירושו האמיתי מניעת עזרה**: "מה שלא הצליחו לעשות החיות הפשיסטיות", כתב אחד הניצולים שנשאר בחיים לאחר מעשי הטבח הראשונים, "סיים האסון הזה".

בחורף 1941/42 הפסיקו השלטונות הרומנים להתעניין בגורל היהודים בטרנסניסטריה כל עוד הם מתו בשקט והמגפה לא איימה על אנשי הצבא, הז'נדרמים והפקידים שהובאו מרומניה.

(1025) הושג... בפברואר 1942 האישור להמשך פעילות ועדת העזרה תוך הרחבת [פעילותה] גם למגורשים בטרנסניסטריה... ועדת העזרה ניגשה במרץ לאסוף בגדים, תרופות וכסף למען המגורשים, אבל שום דבר מן העזרה הזו לא הגיע לטרנסניסטריה עד מרס 1942, עד שהמגפה כילתה למעלה מ-60,000 יהודים.

(1039) בברשאד ובנפות שבצפון מחוז בלטה ובמזרחו נמשכה המגפה עד שהסתיימה מעצמה. שם לא הצליחו ועדי היהודים אפילו לקבור את כל המתים בחודשי החורף... "המצוקה הכללית שבה חיים המגורשים לא איפשרה אילתור של אמצעי הגנה כלשהו. המגפה הלכה בדרכה הטבעית עד שכלתה מעצמה"...

טרנסניסטריה: בית הקברות הנשכח, יוליוס פישר (תרגום מאנגלית)

במשך החורף הראשון (1942-1941) התפשטה מגפת טיפוס בכל רחבי המחנות היהודיים בטרנסניסטריה. לא ניתן היה למנוע את התפרצות המגיפה. התנאים ההיגייניים היו מאוד גרועים. הבתים, רובם מחימר, היו ללא חדרי שירותים, ללא חדרי אמבטיה. הגולים נאלצו לספק את צורכי גופם בחצרות הבתים. מתקנים מובילי מים לא היו ידועים באזורים אלה. הם

שאבו מים מבארות אשר היו מאוד מלוכלכות. לא היו חדרי רחצה ציבוריים, לא סבון. הלכלוך הצטבר באופן נראה לעין על גופם. הקהילה היהודית... פתחה ביתן רפואי... הביתן לא היה מחומם, אבל בקשות לאספקת פחם או עץ נדחו על ידי השלטונות.... התרחשו ייסורים איומים. הרגליים של מספר מטופלים קפאו. לא היה נפט... (נפט כדי שהאוכלוסיה תוכל להיפטר מפרזיטים)... או סבון לצורכי חיטוי.

בבתים שנועדו במקור לספק מקום מקלט למשפחה אחת בלבד, הצטופפו בין 5 ל-9 משפחות. הם ישנו על הריצפה, עטופים בבגדים בהם היו לבושים במשך היום. בהיותם במצב של תת-תזונה, הם ביצעו עיסקות חליפין של מתן בגדים תמורת מזון, כל עוד היו בגדים ברשותם. הבתים ודייריהם חסרי המזל שרצו פרעושים וכינים שנשאו גורמי זיהום. וההלם הנפשי שנגרם לגולים בעקבות הסבל והייסורים שעברו, החליש גם הוא את כושר גופם לעמוד בפני מחלות.

בעיר ברשאד וביישובים הסמוכים אליה, לא היתה כל עזרה רפואית בכלל. מספר הקורבנות היה 20,000.

<u>ברשאד, בצל עיירה, נחמן הוברמן (1956)</u>

לגטאות אלו [בטרנסניסטריה] הוגלו קרוב ל-300,000 יהודים, מבסרביה ובוקובינה... מכל אלו נשארו בחיים רק 50,000 או 70,000...

בברשאד היה אחד הגטאות החשובים ביותר בשטח טרנסניסטריה... לשם נשלחו גולי בסרביה ובוקובינה... הגטו השני בגודלו באיזור זה בפי הגולים זכה להיקרא "בית העלמין בסרביה"... הפלישה השאירה אחריה בכל מקום עקבות דם ואש. הגרמנים והרומנים הרגו ללא רחם ביהודים, באוקראינים וברוסים. רצחו בכניסתם,... בנקמת דם הציתו בתים והעלו באש רכוש נייד, סחבו זקנים ונשים לעבודות כפייה.

ישנה עדות שעם כניסתם לעיר גורשו יהודי ברשאד המקומיים והמגורשים לגטו שנקבע בחלק התחתון של העיר, "דולינה" שעל ידי הנהר. ובאחד הרחובות המוביל משם לחלקו העליון של העיר. איזור של רחובות צפופים וסמטאות עקומות ומעוקלות. לשטח זה שהוקף חומות גבוהות, גדר תיל ומתרסים, נדחקה כל האוכלוסיה היהודית המקומית וכן גולי בסרביה ובוקובינה.

היה בזה משום לעג הגורל שהעיר הוחזרה לנקודת מוצאה הראשון שמלפני 300 שנה. על ידי הנהר, לבתי חימר וקש, ללא בארות מים וללא שירותים. האנשים "שוכנו" בבתי חימר רעועים, ששקעו בזוהמה, במרתפים טחובים ובמחסנים מתמוטטים. וחרב השלטונות אכלה את שארית פליטת הרעב והזוהמה.

בחורף 1941-42 הגיע זרם חדש של גולים! והצפיפות גדלה עוד יותר.

השלטונות שקדו לגרש יהודים נוספים למכלאות הגטו. "תנאי הדיור" נעשו איומים. הצפיפות הפכה לאסון. יהודי המקום התייחסו לגולים ברחמים. אנשי המקום חילקו עם הגולים את מדורם הצפוף ואת המנה הזעומה שהשיגו. אולם עם התגברות זרם הגולים והתחדשותו מפעם לפעם, נעשה הגטו צר מהכיל את כולם. רבים נשארו ללא קורת גג. "בחדר" אחד ברפת או דיר גרו 10-15 איש. רבים התגוללו בסמטאות מתחת לדלפקים, המחלות רבו וגברו: טיפוס, שיתוק הסנטר והשפה מחמת רעב ותשישות, נשירת אצבעות הידיים והרגליים, מחלות מסוכנות פשטו בין נשים.

נטפל מלאך המוות שזרע על אדמת הגטו מגפות ואובדן: נסחבו חולים לתוך מרתפים קרים וטחובים.לשומרם מכפור. סחבו לשם חולי טיפוס קודחים שרגליהם וידיהם היו קפואות. רופאים לא היו. המזדקנים לא יכלו לסבול הרבה והיו המועמדים הראשונים לעמק הרפאים.

המשך – טקסט ותמונות מאת שושנה נוימן

גטו ברשאד

בכניסה לברשאד עמדו כמה נשים יהודיות מקומיות וחילקו פרוסות לחם לילדים קטנים. אמא ניגשה וביקשה פרוסה עבור אחותי הקטנה. וגם אני ניגשתי וביקשתי פרוסת לחם עבור אחותי הקטנה. ושמחתי לתת לה את הלחם ולא נגעתי בו. כל כך אהבנו אותה.

אני זוכרת שהלכתי לצידו של אבא. אבא החזיק בידי. הקור היה עז, כפור נוראי. התחלנו ללכת לאיטנו. השלג על משטחי הקרח ובקושי אפשר היה להתקדם. אבא לקח אותי איתו, לחפש מקום בגטו ברשאד המאוד צפוף וגדוש ביהודים מגורשים. אבא אמר: "המקום אינו שווה כי יהודי כמוני ידרוך עליו. אבל הרגליים מובילות לאן שהראש צריך לשכב". אבא הרגיש כי כאן יהיה הסוף: הוא אמר לי: "די פיס טרוגען אווי דער קופ דארף ליגן" - הרגליים מובילות לאן שהראש צריך לשכב לנוח. כלומר, האדם בא בעצמו למקום ששם ימות.

והנה בסוף חודש נובמבר, בכפור העז של אוקראינה, הגענו לגטו ברשאד. ישימון של קרח ואנו חסרי בית, חסרי מזון. פליטים אשר נכנסו לגטו באופן לא חוקי. בתוך העיירה פוגש אבא פליט יהודי, מכר שלו מן העיירה זסטבנה, עיירה בה ביקר לרוב, כי היתה סמוכה לכפר הולדתו ואסילב. יהודי זה ריחם עליו והזמין את אבא להצטרף עם משפחתו לבקתה צפופה. משפחת המכר מזסטבנה (אביו של עזריאל (איזיו) ולדמן) הגיעה למקום מן הפרובינציה

זמן רב לפנינו, ותפסו למגורים ביקתה נטושה של אחד מיהודי המקום. שם כבר היו מרוכזים שלוש משפחות, בשני חדרונים ומטבח. הם פינו לנו את המטבח אשר שימש גם ככניסה לביקתה.
שמחנו על מקום זה שאנשים טובים השוכנים שם בצפיפות איומה מקצים גם לנו. מוקדם בבוקר חזרנו בהחבא אבא ואני לחדר בו השארנו את אמא ואת יוס'לה ואת אסתי, לקחנו את כולם ושמחנו לנוח במקום החדש, הפעם לא בעמידה. השמחה על המקום החדש היתה קצרה. גילינו שדלת הכניסה למטבח היא דלת הכניסה לביקתה, וכל היום היו יוצאים ונכנסים אנשים לשכנינו בביקתה, וקור עז, כפור אוקראיני איום, חדר בקלות ישירות למטבח "שלנו".
תושבי הביקתה האחרים היו בני זסטבנה, ומכריהם שהו באותה חצר. כל יום באו להודיע על פטירות.
מהמטבח נפתחה דלת לחדר א'. מחדר א' נפתחה דלת לחדר ב'. בחדר ב' שכנה משפחת ולדמן המורחבת – שני אחים לבית ולדמן ומשפחותיהם - זוג הורים א' עם שלושה ילדים (איזיו, ללה ועוד אח), וזוג הורים ב' עם שתי בנות. בחדר א' שכנה משפחה רוזנצווייג - זוג הורים עם בנם איזיו ובתם ריטה. מאוחר יותר הצטרפה אחות האישה דורה. עם בואנו עדיין לא ידענו על מגיפת הטיפוס המשתוללת בגטו זה, ולא עבר זמן רב וגילינו שאנו בתוך תוכה של מלכודת המגיפה והרעב הקשה.
כעבור כמה שבועות מתו בטיפוס ובכפור שני זוגות ההורים לבית ולדמן ונשארו חמישה יתומים. בחדרה של משפחת רוזנצווייג, מת כעבור זמן אבי המשפחה ממחלת הטיפוס. וגם היתומה הזרה ששהתה איתם.

אבא, מייד עם בואנו לברשאד, עוד בטרם נפל למשכב, יצא לשוק ובכסף האחרון שעוד נותר לנו קנה חמישה קרשים גדולים וארוכים. מהם בנה "פריץ'" (דרגש עץ המשמש לשכיבה), כדי שלא נשכב ישירות על האדמה. שם לא היתה רצפה מקרשים אלא פשוט רצפה מאדמה לחוצה, כמו בכפר (רצפה מחימר ובוץ יבש). לא האמנו למראה עינינו. הדרגש נבנה לשינה לאורך כל המטבח הצר והארוך, ברוחב מן הקיר ועד לתנור הגדול.
הסתדרנו די טוב על הפריץ'- שלושה מאיתנו עם ראשיהם לצד אחד ושניים עם ראשיהם לצד האחר ממול. התכסנו במעילים ובמעיל הפרווה של אבא וגם בשמיכה היחידה שהיתה ברשותנו. שכבנו בנוחיות עם רגליים מיושרות.
פתאום אחרי יומיים הופיעה שינדל, אחותה של אמא, ועימה בעלה ובתה. כולה בכי כי לא מצאו שום מקום נוח ללינה והם קופאים בעליית גג פרוצה לרוח. אבא שלי ריחם עליהם וקיבלנו אותם אלינו למשכב על הפריץ' שלנו. והתוצאה קשה היתה – תוספת של שלוש נפשות לפריץ' גרמה לכך שמצאנו את עצמנו שוכבים בחוסר נוחות מוחלט על הפריץ' שאבא בנה. בעלה הגבוה של שינדל זכה לשכב בנוחות בגלל אי הצפיפות בצד שלהם, ואילו לאחי יוסי היה מאוד קשה וצפוף ליד הקיר. גם הוא היה גבוה אבל כעת לא היה לו כבר מקום ליישר את רגליו.
היה זה קשה מנשוא - שמונה איש במטבח צר, הפרוץ לרוח במשך רוב שעות היום, וזאת בגלל שדלת הכניסה לבית נפתחה ללא הרף והכניסה לבית משבי כפור עזים (הטמפרטורה מסביב היתה כ-40 מעלות מתחת לאפס).

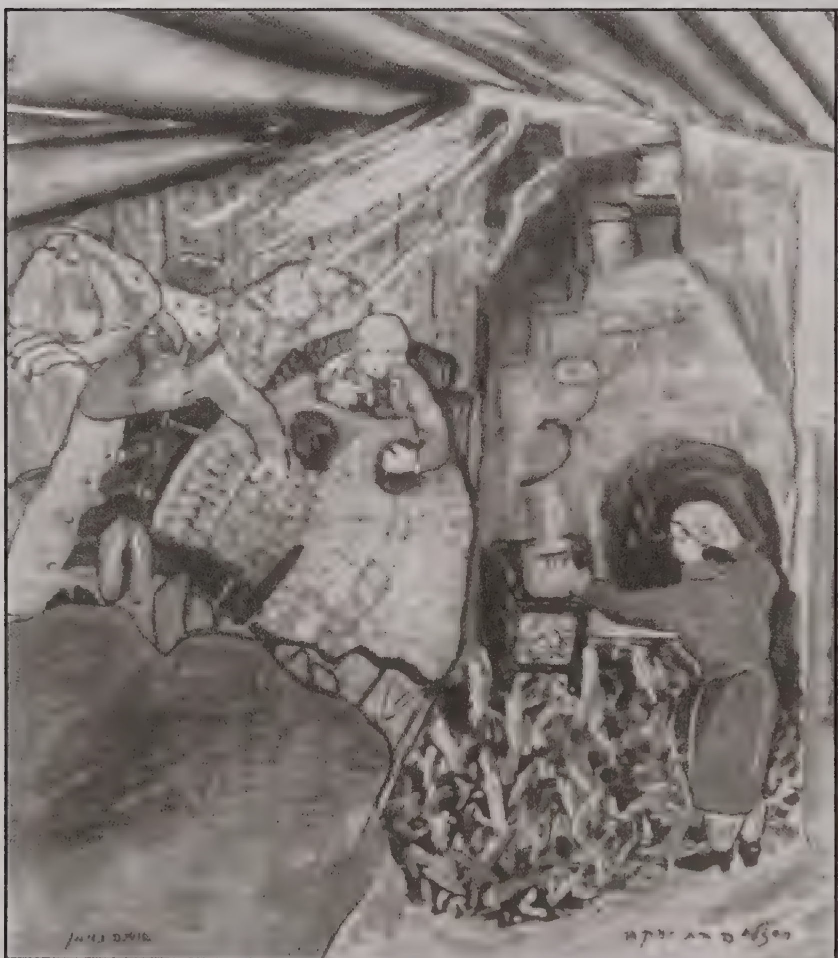
במטבח בו גרנו היה תנור גדול עשוי חימר, הקבוע בקיר, ותפס שליש מן החדר. בתחילה אמא ניסתה להשתמש בתנור הגדול הזה לחימום מים, אבל התגלה שבגלל גודלו נדרשו הרבה מאוד עצים להסקה, דבר שלא היה כלל ברשותנו. למרות חוסר נסיונו בכך, השתדל אבא לבנות לנו תנור קטן בקירבת התנור הגדול. לשם כך אסף אבא אבנים וקנה חתיכת פח לפלטה, ובנה תנור לצורכי חימום מעט מים או בישול קטניות. רק חלק מהעשן שנוצר על ידי התנור הקטן הצליח לצאת דרך התנור הגדול החוצה. קצת הצטערנו שהתנור הקטן נבנה כשפלטת הפח שלו גבוהה מדי, ונוצר מצב בו רוב החום ברח ורק מעט ממנו הגיע מייד אל תחתית הסיר. גם זה גרם לנו בזבוז של חומר הסקה שהיה קשה להשגה.

אבא בנה את התנור הקטן ביום שישי. ואני יצאתי מחוץ לגטו, אל שדות הכפר הסמוך, וחיפשתי שורשים יבשים להסקה. אמא הסבירה לי כיצד הם נראים, ואני הבאתי שורשים של תירס בתוך ציפית לבנה שאמא נתנה לי. הם היו קלים מאוד במשקלם. נאלצתי להביא הרבה מאוד שורשים, כי הם נשרפו מאוד מהר, ולא שרדו לבישול ממושך. אבא ביקש מאמא שתבשל ביום שישי מהמעט שברשותנו גם בשביל שבת, כדי שלא תצטרך לבשל בשבת. גם בזמן קשה כזה דאג אבא לשמור על השבת.
איזיו רוזנצווייג, הילד בן ה-10 מחדר א' בביקתה, כבר היה רגיל לפני ללכת ולהביא שורשים של תירס. אמא ביקשה ממני ללכת אחריו לשדה הרחוק שמחוץ לגטו כדי למצוא חומר להבערת אש. הייתי הולכת איתו כל יום מחוץ לגטו. אספנו בשדה שורשים יבשים (קובנקעס). השדות היו לאחר חריש לקראת החורף. והשורשים של היבול הקודם היו מפוזרים על פני השלג בתלמים. השורשים היו קלים, ריקים ובלי אופי של חומר עצי, היו כמו קש. מילאנו שק בהם לאחר שעקרנום אחד אחד מן האדמה הקפואה. שק מלא הספיק אך ורק לחימום מעט מים.
יום אחד תפס איזיו שפן קטן בשדה. הוא שמח מאוד על שתהיה ארוחת בשר למשפחתו (בתנאי רעב קשה וסכנת נפשות, בלתי ניתן לשמור על כשרות). הוא הכניס אותו לשקו, הניח אבן בפתח השק והלך לאסוף שורשים. עד אשר חזר ברח השפן. כמה שהוא בכה והצטער.
ביציאות אלה אל השדה הרחוק סיכנתי את חיי. יום אחד גילו אותנו הכפריים, אוקראינים מרושעים, ואסרו עלינו לבוא שנית לשדה. לכן חיפשנו חומרים אחרים להבערת אש. אספנו כל פיסת קש, קני סוף, סמרטוטים, שאריות מנעליים בלויות, כל זבל אפשרי. מריחות סירחון משונים הקאתי את נשמתי, לאחר בחילה נוראית.

תמונות 63-64

יצאנו, ילד שכן ואני, בהחבא אל מחוץ לגטו, אל השדות
ואספנו שורשי תירס להבערת אש
עמל רב השקעתי באיסוף שק מלא שורשי תירס, אבל האכזבה היתה רבה
חומר ההסקה הגרוע הזה הספיק רק לחימום מעט מים
איזיו תפס שפן ושמח על ארוחת הבשר הצפויה למשפחתו
אבל השפן נמלט ובכיו היה קורע לב

ממש עם בואנו לברשאד הלכתי עם אחי יוס'לה וסל בידי לחפש שוק, אולי ניתן לקנות שם דבר מזון. מצאנו שם רק שוק שומם וריק. שולחנות פח נקיים ריקים לגמרי. רק שלג היה מפוזר על השולחנות שם. גם יהודיות מקומיות ראיתי שם. התפלאתי על מלבושן המיוחד: ז'קט קופייקה קצר וחצאית קופייקה, ולרגליהן ולינקס מבד. גם הן באו לחפש מזון, אבל האיכרים לא הביאו מזון למכירה. הגטו היה מוכה טיפוס ורעב, בקור של מינוס 40 מעלות.
נשארו לנו רק מעט ליי רומניים ומעט רובלים רוסיים. מטבעות גרמניים (מרקים מיוחדים) לא היו לנו. האיכרים המקומיים העדיפו ליי רומניים, איתם יכלו לסחור עם חיילים רומניים. אבל הם התרחקו מהרובלים, כי לא ידעו מתי שוב יחזרו הרוסים לשלוט באיזור וניתן יהיה להשתמש ברובלים.
באותו חורף, על יד המאפיה של הגוי, מצאתי עץ דובדבנים קפוא. מבין הענפים קטפתי מהעץ כמה מקלות יבשים קפואים, ללא כל פרי. אמא להפתעתי הפכה אותם לאוצר. היא הרתיחה אותם במים ונוצר תה יפה אדום. סוכר כמובן שלא היה ברשותנו.

תמונה 65
יוס'לה ואני חיפשנו שוק למזון ומצאנו רק שלג על השולחנות
הגטו מוכה טיפוס ורעב בקור של מינוס 40 מעלות
קטפתי מעץ קפוא כמה מקלות יבשים של עץ דובדבנים
לא כלום לרעב המתגבר

לקראת שבת ראשונה בגטו הלך אבא, דבר ראשון, לחפש את בית-הכנסת המקומי כדי להתפלל בו. בית-הכנסת של ברשאד היה ממוקם בדרך לנהר דולינה. אבא מצא את בית-הכנסת מלא מגורשים חולי טיפוס השכובים על הארץ. בין החולים הגוססים באותו בית-כנסת זיהה אבא את חברתי שרה אונגור, שהיתה חברתי הטובה ביותר בצ'רנוביץ. שמחתי היתה קצרה. שרה אונגור והוריה לא קמו מחוליים ומתו שם, לצערי הרב, בבית-הכנסת. יהי זכרם ברוך. ייתכן וחיי בגטו יכלו היו להיות מעט פחות עצובים לו שרה אונגור, ידידת הנפש שלי, היתה נשארת בחיים.
ימים מספר לאחר הביקור בבית-הכנסת המלא בגוססים מטיפוס, חלה גם אבא, כמו כולם.
זאת למרות זריקת החיסון נגד טיפוס אותה קיבל בכפייה על ידי הגרמנים בצ'רנוביץ. שם ברחוב בצ'רנוביץ תפסו יהודים והכריחו אותם לקבל זריקת חיסון נגד טיפוס. גם אבא קיבל וגם אחי. הגרמנים

הושיבו ברחוב בגטו צ'רנוביץ רופא יהודי, כך שלא יתעורר חשד, והוא נתן את החיסונים. אבל מייד עם הגיענו לגטו ברשאד, הם היו הראשונים שחלו. אחי חלה בטיפוס מייד לאחר אבא.

לאחת משתי הבארות הכניסו הגרמנים כלור רב מדי, ואי אפשר היה לשתות מבאר זו.

אבל נוצרה בעיה גם ליד הבאר היחידה שנותרה בסביבה, הבאר שעל יד נהר הדולינה. בוקר אחד הציבו הגרמנים מכונת ירייה על גבי שולחן ברחוב אשר הוביל לבאר המים, ממש מול הבאר. סתם להפחדה. וזה פעל. מרוב פחד נמנעו אנשים מלשאוב מים מבאר זו, והצמא גבר עד מאוד. הרחוב ממש התרוקן. איש לא ירד לשאוב מים מן הבאר. רק למחרת הזיזו את מכונת הירייה והאנשים נשמו לרווחה.

אחי יוסל'ה היה לי לעזר רב בהגיענו לברשאד. תפקידנו היה להביא מים מן הבאר. יחד הלכנו יום יום בכפור ועמדנו בתור הארוך לאין שיעור שנוצר על יד הבאר. 12,000 גולים על שתי בארות מים. צריך היה להפעיל כוח רב כדי למשוך את הדלי מתוך הבאר. בעצמי לא יכולתי לעשות זאת. יוסל'ה היה מושך בחבל ומעלה את דלי המים. את המים הבאנו לביקתה בכד אשר היה לנו. במהלך פעולה זו גלשה כפפת פרווה מידו של יוסל'ה לתוך הבאר והצטערנו מאוד על כך. איזה אובדן. קר היה לו מאוד ביד הגלויה והרטובה. זה היה נורא להיות עם יד חשופה בקור של מינוס 40 מעלות (כך רשום בארכיון "יד ושם").

תמונה 66

ברשאד - תור ארוך מאוד למים. 12,000 גולים על 2 בארות מים
יוס'לה אחי משך בחבל והעלה דלי מים, ואז גלשה מידו כפפת פרווה לבאר
אובדן ללא תחליף. זה היה נורא להיות עם יד חשופה בקור של מינוס 40 מעלות

אז ליד הבאר שמעתי את האימרה: "דאָס קריגל געהט אזוי לאנג צום וואסער ביז עס בריכט"- הכד הולך לבאר עד שנשבר. אצלנו התגשמה האימרה על נושא הכד. אחי יוסל'ה חלה בטיפוס כעבור כמה ימים ולא היה מסוגל יותר ללכת עם הכד לבאר.

יוס'לה נחלש בחוליו. אין לו יותר כוח לקום מן הפריץ'. כולו חום גבוה ואפיסת כוחות. הוא חלה ראשון ולא ידענו כיצד לעזור לו. אין רופאים, אין תרופות, אין אוכל, אין תה חם. אחותה של אמא התחילה להתלונן: "הוא עצלן, מדוע הוא לא רוצה לעזור? מדוע הוא לא הולך להביא מים?". והוא, מסכן, כבר קיננה בו מחלת הטיפוס.

לגמרי לבדי בכפור העז הייתי צריכה להביא מים מן הבאר. עדיין ילדה קטנה הייתי אז. כעת לא היה מי שירים עבורי את הדלי מן הבאר. גיליתי שלולית קטנה של מים ליד הבאר, שנוצרה מטיפות מים שדלפו מקיר הבאר. זמן רב חיכיתי עם הכד עד שהתמלא מאותן טיפות מים שזלגו. כמוני חיכו שם עוד ילדים קטנים.
לא אשכח שליד המקום בו אספתי טיפות מים מהבאר, היו ערימות של צואה. הרבה אנשים סבלו משילשול, אבל לא הספיקו להגיע לשירותים הציבוריים, ועשו בלית ברירה את צרכיהם על האדמה, גם ליד הבאר.

תמונה 67 (חלק עליון, פרט)

יוס'לה חלה בטיפוס
ואינו יכול להרים עבורי דלי מהבאר
גיליתי טיפות מים
שדלפו מקיר הבאר
זמן רב חיכיתי עם הכד עד שהתמלא
מאותן טיפות מים שזלגו

תמונה 67 (חלק תחתון)

בבאר אחת מים מזוהמים מתוספת כלור רבה מדי
ומול הבאר שנותרה שמו מכונת ירייה
מרוב פחד נמנעו אנשים מלשאוב מים
והצמא גבר עד מאוד
רק למחרת הזיזו את מכונת היריה

השכן רוזנצווייג חלה בטיפוס כמה ימים לפני אבא. כעבור 16 יום נפטר.
אבא חלה בטיפוס כשבוע לאחר הגיענו לברשאד, לאחר שסיים לסדר את הפריץ' והתנור, ונתן לשינדל ומשפחתה מקום לינה.

באחד הקולחוזים בדרך לברשאד, באורווה, גנבו לנו יהודים בלילה את סירי הבישול שסחבנו ואת סיר הלילה. רק סיר אמייל תכלת אחד נשאר לנו. גם סכו"ם כבר לא היה לנו.
הנזק היה רב כי כולנו היינו חולים בטיפוס והיינו זקוקים לסיר הלילה. מי היה מסוגל עם חום גבוה לצאת בכפור אוקראיני של דצמבר 1941-ינואר 1942 לחצר לעשות את צרכיו. עם 40 מעלות חום בקושי יכלו החולים

להתרומם. לכן נאלצנו להפוך את סיר הבישול היחיד שברשותנו לסיר לילה. לסיר אמייל זה היו דפנות חדים (ולא מעוגלים, כמו בסיר לילה) וזה הכאיב בגלל החיתוך בבשר המדולדל מרזון וחולי.
אמא ביקשה מאחותה שינדל שתשאיל לה סיר כדי שתוכל לבשל, ומדובר היה בסיר מבית הוריהם, אותו קנתה אמא בעצמה בהיותם בצ'כוסלובקיה ב-1918-1914. אבל היא סירבה להשאיל לאמא את הסיר. למזלה של אמא השאיל לה הבן הגדול לבית ולדמן, איזיו, השכן מחדר ב' בביקתה, סיר משלהם לבישול. אמא השאילה גם לו את המדחום שלנו.
יהודים החלו להוריד פחים מגגות הבתים והתקינו מהם סירים לבישול. הפח בגגות שם היה פח שחור, לא מפח צינק בהיר כמו בבוקובינה. אמא קנתה סיר כזה בלית ברירה. ואני עמדתי בחוץ עם אבן וחול והשתדלתי לנקות מן הפח את הקורוזיה (החלודה). פחדנו מהרעלה. וסכו"ם? חתיכת פח כופפו לכף...

כאשר אבא, יוס'לה ואסתי שכבו חולים, התרוצצנו, אמא ואני, עדיין בריאות היינו, בחיפוש אחר משהו לאכול עבורם.
אמא החליפה את טבעת האירוסין שלה תמורת מעט קמח.
אמא החליפה את טבעת הנישואין שלה תמורת מעט לחם.
זהב אחר לא היה ברשותנו. את כל הזהב, מלבד טבעות, נאלצנו למסור במרקולשט.
אמא מכרה בזה אחר זה, תוך זמן קצר, כל בגד בעל ערך כדי להשיג מזון לחולים. טרחה ובישלה וחיממה.
בכסף רומני אחרון השגתי חצי צנון בכפר שמחוץ לגטו. אבא קדח בחום, אבל למרות הרעב, לא היה מסוגל לאכול את הצנון. לעיתים השגתי חצי סלק.

מכים אותי שיקסיות רבות מחוץ לגטו בכפר. פחד לאמא.
אני ורק אני עזרתי כל הזמן לאמא מאז הגיענו לגטו ברשאד, בהשגת מזון עבור כל המשפחה. אבא, יהודי עם זקן ופיאות, לא יכול היה לצאת אל מחוץ לגטו, כי מייד היה מזוהה כיהודי. אחי יוס'לה, ילד גבוה בן 13 – אם היה מסתובב מחוץ לגטו, היו תופסים אותו הגרמנים לעבודות כפייה. ואחותי קטנה היתה, כבת 6 וחצי בלבד. לכן אך ורק אמא ואני דאגנו להשגת המזון.
גם אני וגם אמא, ביחד וגם לחוד, היינו מסתננים אל מחוץ לגטו. סיכנו את חיינו כדי לחפש מזון. יום אחד בדרך חזרה, ממש לפני עזיבת הכפר, הותקפתי על ידי שיקסעס (גויות), ילדות כפריות. למרות שנזהרתי ולא ענדתי את הטלאי הצהוב, זיהו הן אותי כיהודייה מהגטו, והרביצו לי מכות רצח. התחילו להשתעשע בלהכות אותי. חיפשו לי בכיסי המעיל, לקחו ממני את כל מה שמצאו, כסף, סל וחפצים הראויים להחלפה במזון, וכן סיכות ביטחון וסיכות ראש. מרטו לי את השערות, משכו בצמותי, כדי להוציא את סיכות הראש. בוכיה וכואבת הצלחתי להשתחרר מהן ולברוח.
מאז פחדה אמא לשלוח אותי לבדי לכפר שמחוץ לגטו, והיא בשארית כוחותיה הלכה לשם לבד. איש לא היה עוד לדאוג לה. כולם, וגם אבא, קדחו בטיפוס.
<u>ראה תמונה 68</u> – מכים אותי מחוץ לגטו

כולם בביקתה חולים בטיפוס. שוכבים. רק אמא עדיין לא.
אמא מצאה בשדה, לצידי הדרך, מחוץ לגטו ברשאד, גרזן ללא מקל העץ המחובר אליו. כשהגרזן מוחבא מתחת לבגדיה, חזרה לברשאד, ואחר-כך יצאה שוב בהחבא לכפר, ומכרה את הגרזן באחת החצרות של האוקראינים.
מתח רב היה כרוך בכך שכן חששה שבעל הגרזן שאיבד אותו בשדה, יתפוס אותה ויהרגה במקום.
במזון שהשיגה (מעט אפונה, מעט ז'ונדרה (מים עם מעט קמח תירס)) האכילה את כולנו החולים, וכמובן גם את שינדל ומשפחתה, שגם הם היו שרויים בחוליים.

שכנות מזסטונה היו נכנסות מדי יום להודיע, לבני עירם אשר בביקתה שלנו, על מתים נוספים בקירבם. אין יום בלי חדשות כאלו, בלי מתים.
השכנים מחדר ב' בביקתה שלנו אספו יום אחד לחדרם נערה כבת 16, אשר זה עתה מתו הוריה והיא נותרה לבדה. לנערה היה רכוש – מעיליהם ובגדיהם של הוריה אשר מתו – ותמורתם יכלה היתה לקנות מזון. הנערה נדדה אחר כך למקום אחר ובהיותה שם קנתה "מכוך"- גלגל פסולת של קליפות החמניות אשר היה נשאר בבית החרושת לשמן. היא אכלה מכוך זה, שהיה טעים וריחני, אבל זה ניקב לה את המעיים והיא מתה. ז"ל.

גם אני כבר שוכבת עם חום גבוה. רובצת על הפריץ', רעבה, צמאה וקופאת מקור. אחרי זמן קצר לא יכולתי יותר לעזור לאמא בהבאת מים מהבאר ובחיפוש אחר מזון.
נדבקתי גם אני בטיפוס. שערותי נשרו, וראשי היה דביק ומסריח. מאות כינים אכלו אותנו. אני שוכבת על הפריץ' חולה, ליד שאר החולים – אבא, יוסל'ה ואסתי.
אמא עדיין בריאה ויוצאת מחוץ לגטו בחיפוש אחר מזון. והנשמה פורחת עד שהיא חוזרת בשלום.

תמונה 68

ברשאד - מכים אותי מחוץ לגטו, שם השגתי רק חצי צנון קפוא
כפריות שקסיות התנפלו עלי, משכו בצמותי, הסירו את סיכות הראש משערי
הוציאו את כספי מכיסי המעיל והיכו אותי
מאז פחדה אמא לשלוח אותי לבדי, והיא בשארית כוחותיה הלכה לשם לבד
איש לא היה עוד לדאוג לה. כולם, וגם אבא, קדחו בטיפוס ואח"כ מתו

כפי שכבר סופר, חלה אבא כשבוע לאחר הגיענו לברשאד.

בשנת 1941, בימי הרוסים בצ'רנוביץ, חליתי בחצבת ושכבתי חולה עם חום. אבא הגיש לי אז כוס תה עם פרוסת לימון, ואמר: "את רואה, את חולה ואני מגיש לך תה עם לימון. אבל כאשר אני אהיה חולה, את לא תגישי לי תה עם לימון, ואפילו לא תה עם פרוסת תפוח עץ, למרות שאת אוהבת אותי מאוד". בדבריו נרמז שאפילו תפוח שהיה פרי מצוי, יהפך להיות פרי שכמעט בלתי ניתן להשגה. והוא צדק.

וכך היה: תה חם עם פרוסת תפוח עץ, או עם פרוסת לימון, כמובן שלא יכולתי להגיש לו בגטו ברשאד, בדיוק כפי שחזה כשנה לפני כן. רק תה עם מקלות עץ דובדבנים (שמצאתי במקרה קפואים על עץ).

הייתי ילדתו האהובה של אבא. צייתנית הייתי ולמדתי יפה ב"בית יעקב" (בצ'רנוביץ). אהבתי לשמוע מפי אבא כל ערב סיפורים על הבעל-שם-טוב מתוך ספרונים קטנים (לבנים) ביידיש. תמיד בבית היה אומר, כך סיפרה לי אמא, שבת אחת כמוני עולה בשוויה על עשרה בנים.

לפני מותו אמר אבא בדאגה לאמא, כי הוא מבקש מאלוקים כי לפחות שתי הילדות יישארו לה בחיים: "הלוואי ששתי הבנות לפחות יישארו לך". אבא כבר ראה ששלושתנו, כל שלושת הילדים, שוכבים חולים, והיה ברור מאוד שיוס'לה כבר היה חלש מאוד. משאלה זו, לצערי, לא התקיימה במלואה. אחותי אסתי כבר היתה חולה מאוד בטיפוס הבטן ולא היה רופא שיושיע לה.

יומיים לפני מותו קרא לי אבא וביקש שאקשיב לו. הוא אמר לי כי הולך הוא למות והוא רוצה להגיד לנו כמה דברים לפני מותו. אז עוד בכיתי כולי והזדעזעתי מאוד מדבריו. לא יכולתי לשמוע דברים כאלו: "אסור שזה יקרה. מה נעשה?", אמרתי לאבא, "אל תדבר כך, זה לא נכון".

הרגשתי אז רע מאוד ולא קלטתי בבירור את כל מה שאמר ביומיים לפני מותו. לאחר שנים סיפרו לי אמא ואחותה שינדל, על דבריו ביומיים האחרונים לחייו.

ועוד אמר לנו אבא, מספר ימים לפני מותו: באם תינתן לכם האפשרות לחזור הביתה לצ'רנוביץ או לנסוע לפלסטינה, שתסעו לפלסטינה, לארץ-ישראל. "הגאולה תבוא בימים הגדולים"- כלומר, בקיץ.

אבא, בשבוע האחרון לפני פטירתו, קדח בחום גבוה וסבל מצמרמורות והזיות. הוא התחיל לדבר על דודתו רייזל, אחות אימו, אשר חייתה בפילדלפיה שבארה"ב. כל חייו היה בקשר מכתבים איתה. הוא ביקש מאמא לומר לה שתשלח לו "איין איברבט" – שמיכת פוך, היות וקר לנו מאוד.
אבא חלה כשבוע לאחר הגיענו לברשאד. כעבור 16 יום בדיוק נפטר. זכרונו לברכה. אבא נפטר בתאריך 16.12.1941, כ"ו בכסלו תש"ב, נר שלישי לחנוכה. אחרי השואה נודע לנו כי דודה רייזל זו, עליה דיבר אבא ממש לפני מותו, נפטרה באותו יום ממש בו נפטר אבא.

יש לזכור שלא היו ברשותנו בגטו ברשאד, לא פיסת נייר ולא עיפרון לצורך כתיבת תאריכים לזיכרון, בעיקר ימי פטירה. התאריכים שוחזרו לאחר מכן.

בחדר א' בביקתה שלנו מתים בזה אחר זה שני זוגות ההורים במשפחת ולדמן המורחבת. נותרו 3 + 2 יתומים. ובחדר ב' בביקתה נפטר אבי המשפחה. נותרו 2 יתומים ואלמנה.

כאשר התקרבו ימיו של אבא למות (כך סיפרה לי שינדל אחרי השואה) שר אבא שירי חזנות האופייניים לכל חגי ישראל, כּפי ששר בבית הכנסת במשך שנים. אני כבר לא שמעתי זאת, ושירה זו לא חרוטה בזכרוני, שכן הייתי מטושטשת אז כשקדחתי בחום של מחלת הטיפוס.

אבא הרי היה בעל קורא, והוא בזמנו הקריא את מגילת אסתר בבית-הכנסת. ובבואו הביתה, הקריא לאמא ולנשים נוספות שבבית, את המגילה. מי שלא היתה לה אפשרות כזאת, היתה הולכת לבית הכנסת כדי לשמוע את המגילה, ויושבת בעזרת נשים.

יום לפני פטירתו ביקש אבא מאמא, שבעזרת שינדל תעטוף אותו בתכריכים שלו כדין וכן בטלית שלו. אבא הדריך את אמא וכך עשו. הוא סחב חבילת סדינים לבנים כל הדרך על גבו, כי אלו צריכים היו לשמש כתכריכים.

עוד אמר לי אבא בילדותי: "את כל כך אוהבת אותי, אבל כאשר אמות אפילו לא תבכי אחרי". ואמירה זו נראתה לי אז כל כך לא מתקבלת על הדעת שכן הייתי כל כך קשורה לאבא, ולא זזתי בלי אבא כל ימי ילדותי. אבל צדק אבא בראייתו את הנולד.

כשבוע לאחר שאבא חלה בטיפוס, חליתי גם אני. קודחת בחום הגבוה שכבתי ליד גופתו של אבא העטופה בתכריכים, מפוחדת ובוהה. כתוצאה מהטיפוס ראשי היה כבד עלי. הכל כאב לי והייתי אדישה ועצובה. לא הייתי מסוגלת לבכות. קשה היה לי לעכל כל כך הרבה צער. אמא בכתה וצעקה עד לב השמים, ואני, לעומתה, שתקתי ונחנקתי. הרגשתי שגם אני אמות בקרוב.

המתים בברשאד היו כל כך רבים ונערמו בערימות גבוהות על עגלת המתים, כך שאוספי הגוויות היו עמוסי עבודה ולא יכלו לקחת את אבא ממש ביום מותו. לכן שכב אבא לידי, מת בתכריכים, במשך שמונה ימים, עד אשר באו הקברנים, זרקו אותו על העגלה ולקחו אותו לקבר אחים.
אבא רצה להיקבר כנהוג בקבר יחיד וגם אמר לפני מותו כי חשוב מאוד על יד מי שוכבים, גם בבית הקברות. אמא בצר לה התרוצצה בגטו בין העסקנים לבקש קבר יחיד לאבא. אבל כבר לא היה לאמא שום כסף כדי לשחד את הקברנים. לכן אבא ז"ל בכפור של חודש כסלו הושלך לקבר אחים.
השכנה מחדר ב' בביקתה ליוותה את בעלה לקבר יחיד, תמורתו שילמה כסף רב. שם ראתה את קבר האחים, את כל הגוויות חשופות לאוויר העולם. המראות שראתה שם זעזעו אותה קשות והיא נפלה למשכב ומתה כעבור זמן, בהותירה אחריה שתי ילדות יתומות. היא ראתה אלפים רבים של גוויות זרוקות בבורות גדולים, בורות ענק, ללא תכריכיהם לגוום, וכלבים סחבו חלקי גופות למאכל. הקברנים הסירו טבעות זהב מן המתים. אולי גם הסירו שיני זהב. מי יודע. מפי השמועה למדנו, כי הקברנים לא כיבדו את המתים הרבים והפשיטו מעליהם את התכריכים (סדינים לבנים, גטקעס, חולצה/גופיה לבנים). חבל היה להם על הבדים, שתמורתם ניתן היה לקבל כסף טוב. כך שייתכן שכבודו האחרון של אבא חולל. היו קברנים שתלו עצמם מאוחר יותר. התאבדו. האנשים פחדו לספר לנשארים על כל מה שראו, על חילול המתים ומראה קברי האחים.

דודה שינדל ובעלה, וגם בתם רוזיקה, חלו גם הם כולם בטיפוס. אמא שירתה את כולם בזמן חוליָם. אמא בישלה אוכל ונתנה לכולם, גם לאחותה ומשפחתה. תמיד אמא החליפה בגד או חפץ משלנו בלבד, ובאוכל שקיבלה האכילה גם את משפחת אחותה. אני ראיתי זאת בדאגה. התחננתי בפני אמא שלא תמכור משלנו עבור אחותה, וזאת מכיוון שלנו כבר אין אבא, ולא יהיה מי שידאג לנו אחר כך. לא הבנתי אז מדוע אחותה לא תורמת גם היא, שווה בשווה כמו אמא, בגדים משלהם כדי לקבל תמורתם מזון. ולא רק זאת: אמא ואני היינו היחידות שיצאנו, תוך סכנת נפשות, אל מחוץ לגטו לצורך חיפוש אחר מזון. אחותה של אמא מעולם לא יצאה אל מחוץ לגטו, גם בזמן היותה בריאה. ולמרות כל זאת חילקה אמא את האוכל שהשיגה שווה בשווה בין כולם, בין משפחתנו ומשפחת אחותה. "מה זאת אומרת", אמא היתה אומרת לי, "הרי היא אחותי".

אמא החליפה מחוץ לגטו את צווארון הקרקול של מעילה, וקיבלה תמורתו מעט אפונה יבשה.
אמא החליפה כל פעם מנז'ס אחר (קצות השרוולים) מפרוות קרקול, תמורת מזון כלשהו, קמח לדוגמה.
גם מנז'טים רחבים מפרוות קרקול, שהוסרו מחליפה שחורה מבד אנגלי של אמא, החליפה אמא בכפר תמורת תפוחי-אדמה.
את הקפותות השחורות של אבא (מעילים מבד צמר דק שלובשים בשבתות) החליפה אמא תמורת שני לחמים.
פעם השיגה אמא שליש בקבוק שמן, אשר קפא בבקבוק.

בהגיענו לברשאד ובקבלנו מקום בביקתה, כמה מאושר היה אבא כאשר הושיב את אחותי הקטנה לראשונה על הפריץ', בפינה הימנית. הוא חיבק אותה ובכה משמחה על כך שאסתי לא הופרדה מאיתנו ולא נמסרה לגויה שתגדלה כנוצריה. "טוב שכולנו יחד", אמר אבא, "טוב שגם אסתיקה איתנו. לא נלקחה מאיתנו לפני אובודובקה. טוב כי כל המשפחה יחדיו". יש לזכור שרוב הזמן, בשבועות הארוכים משמחת תורה תש"ב ועד חודש דצמבר 1941, מפורדים היינו רוב שעות היום. ורק בלילות, כשהיינו מגיעים לקולחוז כלשהו, היינו מחפשים את שאר בני המשפחה. .
אסתי, אחותי הקטנה, היתה אהובת הנפש של כל המשפחה. היא אהבה את אמא אהבת נפש. לבטח כבר אז קינן בה הטיפוס ואם היתה מתה בבית הגויה הנוצריה, אזי היתה זוכה לקבר משלה עם צלב. אם היתה נשארת עם הנוצרייה, היא לבטח היתה מתה מגעגועים לאמא האהובה, לאבא ולנו האחים, שאהבנו אותה כל כך. כל ילד קטן שלישי זוכה לאהבה עזה כזאת מאחיו. ואחותי היתה בובה קטנה (רק בת 6 וחצי) עם עיניים שחורות שחורות ושיער קצר שחור, ה"צוענִיה" קראו לה במשפחה. היה בה קסם וחן רב. אסתי, בת הזקונים, היתה ילדת השעשועים של כולנו, והיתה ידועה בפיקחותה בכל הביקתה. אך מילים, שאלות ודיבורים נבונים הוציאה מפיה. שכנים נכנסו לראות מי זאת המדברת ללא הרף גרמנית כה יפה. השומעים התפלאו כיצד יודעת ילדה כה קטנה ביטויים בהם משתמשים גדולים בהרבה ממנה.

קשה היתה מאוד ההליכה המרובה על אסתי הקטנה, ולכן רוב הזמן סחבו אותה על הגב במהלך מסע המוות לברשאד. בגלל יופיה זכתה פעם אחת לכך שאחד האיכרים הסכים להעמיס אותה על עגלתו ללא תשלום. ולמרות שיחסית הילכה הרבה פחות מאיתנו, הופתענו לראות על רגליה, כאשר הורידו את נעליה, יבלות פתוחות ופצעים פתוחים וכואבים. כל כך עצוב היה.
אסתי אחותי הקטנה חלתה בטיפוס. כך שלמעשה לא ירדה מן הפריץ' מאז הגענו לברשאד. קודם בגלל הרגליים הפצועות והכואבות ואחר-כך בגלל מחלת הטיפוס.

אסתי חלתה בטיפוס הבטן. זאת ידענו על-פי כאבי הבטן הקשים מהם סבלה נוראות. המסכנה סבלה יסורים קשים בזמן חוליה, וכך היתה מבקשת בבכי: "ביטע שניידט מיר אויס דעס בויך, דאן קאן איך לעבן" – חיתכו לי החוצה את הבטן כדי שאוכל לחיות. היא היתה אומרת כי כל כך כואב לה שה"חיות" נגמרת לה - "דאס חיים גייט מיר אויס". לא יכולנו להושיע לה. רופא לא היה, תרופות לא היו.

בצר לה, כתוצאה מייסורי כאבי הבטן והשלשולים הרבים, ביקשה כל רגע סיר. יום אחד, לאחר מותו של אבא, ביקשה אסתי סיר. יוס'לה שכב חולה בטיפוס, חלש מכדי לזוז בגלל רגליו החלשות והקפואות. גם אני כבר הייתי חולה. ואמא הלכה מחוץ לגטו להחליף חפץ כלשהו במזון. אמרנו לאסתי כי אמא לא נמצאת ולא היא תוכל לתת לה את הסיר. אז היא שאלה: "אבל איפה אבא?" – "Aber wo ist der Papa?". שהרי אם לא אמא, אז אבא יכול לתת לה את הסיר. הילדה החכמה הזאת כל כך נחלשה מן הרעב, הכאבים, החום הגבוה, והגסיסה הממושכת בייסורים עירפלה את הכרתה. ואנו, אחי ואני, השתוממנו על כך שאין היא מודעת לכך ואין היא מבינה שאבא כבר מת, למרות שאבא שכב קודם לכן מת 8 ימים לידינו, ועברו כבר שבועיים מאז מותו. בסופו של דבר אני היא זו שנתתי לה את הסיר.

לעיתים קרובות יצאתי מחוץ לגטו כדי לנסות לקבל, תמורת בגד כלשהו, תפוח-אדמה, ועוד לפני מותה הצלחתי להשיג תפוח-אדמה אחד עבור אסתי. אני זוכרת שעזרתי להאכיל אותה בקוביות תפוח-אדמה. קוביות תפוח האדמה היו קשות, חצי מבושלות. לא יכולנו לבשלו עד היותו רך, בגלל החוסר בחומרי בעירה לחימום האוכל. אמא היתה מאכילה אותה לאט לאט, שכן כל דבר שנכנס לה לבטן גרם לה שוב התכווצויות מכאיבות ושלשולים. יום אחד לא השגתי דבר, רק חתיכה קטנה של שומן חזיר. אני, למרות היותי בת למשפחה דתית, השגתי, תמורת בגד כלשהו, את חתיכת השומן הזאת. אמרו לי כי מותר לי להביא גם משהו מחזיר, כי המצב בו אנו כולם מתים ברעב הוא מצב חירום וסכנת נפשות. אבל אבוי, זה שומן ואסתי לא יכלה היתה לאכול ולעכל את זה. היא רק ליקקה וליקקה מן היד של אמא. אמא ישבה על ידה כל הזמן והשקתה אותה במים חמים. סתם מים חמים, כי כבר לא היו על העץ מקלות דובדבן.

בוקר אחד קם הדוד בבעתה ואמר: "היא כבר בשקט". הוא היה הראשון שקלט שבשקט היוצא-דופן שבחדר, ללא הדיבורים של אסתי, יש משהו חשוד. ניגשנו אליה וגילינו שהנורא מכל קרה – אסתי מתה. אסתי, אחותנו האהובה, גססה בייסורים וכאבים נוראיים, ומתה שלוש שבועות לאחר אבא. הכל תם בט"ו בטבת תש"ב, 6.1.1942, ברשאד, טרנסניסטריה. הי"ד.

צער רב ואבל כבד ירד עלינו במותה. יהי זכרה ברוך. אבידה אשר אינני יכולה להשלים איתה לעולם. זעקות השבר של אמא היו קשות מנשוא. היא כל כך זעקה עד לב השמיים, כל כך בכתה. שמונה ימים רצופים שכבה אסתי הקטנה מתה לצידי, כמו אבא במותו, עד בוא העגלה. גופתה התארכה מאוד לאחר מותה העצוב. כל הבית בכה אחריה. אובדנה היה כבד. צעקותיה של אמא שברו שחקים. בת זקוניה האהובה אבדה לעד.

כל עוד שכבה לידי מתה היה זה כאילו עוד היתה. יום אחד נכנסו שכנות ואמרו לי: "רייזלה, ילדה, תתרחקי, אל תשבי כל כך קרוב למת, כי החיידקים עוזבים את גוף המת, כי אין להם כבר מה לאכול שם, ואז הם נכנסים לגוף חי. ומי שיושב קרוב למת, עלול לחלות. תתרחקי!". נתקפתי פחד וניסיתי להתרחק. לא רציתי למות, לא רציתי שחיידקים יעברו ממנה אלי. התחלתי להתרחק והתקרבתי לאחי. ואז אמא אמרה: "אל תדאגי כל כך, אל תתרחקי ממנה. עוד מעט יבואו לקחת אותה מאיתנו, ואז תתגעגעי אליה מאוד". כאשר באו באכזריות ולקחו אותה, רק אז הרגשתי כי לוקחים אותה ממני.

אמא - מאז מותה של אסתי לא הזילה עוד דמעות. יבש מעיין דמעותיה. גם לקחת ילדה קטנה על הידיים לא יכלה.

במעברה בשנת 1950 התיישבה ילדה קטנה על ברכיה והיא שרה לה, כך סיפרה אמא. פתאום הורידה את הילדה בבעטה. זו לא ילדה שלי, אמרה, וברחה משם.

כאשר לקחה אמא על הידיים תינוקת או תינוק שלי, אמרה לעצמה: "דאס איז מיינס - דאס מייג איך" (זה שלי, ואת זה אני כן יכולה לקחת לידיים). היו לה רגשות מעורבים כל פעם מחדש.

שלושה ימים לפני מותה של אסתי מתה ממחלת הטיפוס גם בת דודתי (הבת של שינדל), ידידתי רוזיקה. היא היתה בת יחידה. שני הוריה טיפלו בה באהבה, וגם השיגו לה כפית סוכר מאחת השכנות שסחבה איתה קילו סוכר מהבית. אבל שום דבר לא עזר במגיפת הטיפוס. לפני מותה היא חלמה כי אישה בשחור באה לחתוך את ליבה. בקומה היא בכתה וביקשה מהוריה שיקחו ממנה את האישה שחותכת לה את הלב. הרגישה ממש את בואו של מלאך המוות. ז"ל.

אבא חלה בטיפוס מיד אחרי יוס'לה ומת. יוס'לה "החלים" מן הטיפוס, כשהוא כולו תשוש, חלש וסובל מרעב. את אסתי אחותי כבר לקחו ל"עגלה" שבועיים קודם.

שכנות בברשאד אשר נכנסו לביקתה ראו אותנו, הילדים שנותרו, מזוהמים ומסריחים על הפריץ[7], והעירו על כך לאמא: "תראי, הילדים נורא מסריחים". הסירחון הזה שעל ראשי היה ממש כבד והורגש באוויר. היה זה תוצאת לוואי של הפלאק-טיפוס בו חליתי (טיפוס הבהרות). כל כך הסריח הדבק הזה. אמא הלכה לשכנות בבית אחר, מכרות מזסטבנה, וביקשה שישאילו לה גיגית פח. בידי אחת השכנות היתה גיגית, והיא ניתנה לאמא. אמא רחצה אותי ואת יוסל'ה. רחצה ראשונה לאחר חודשים רבים. עברו כבר חודשים מאז התרחצנו לאחרונה, מאז שגורשנו מן הבית. רגלינו העייפות היו מלאות יבלות מזוהמות וכואבות. כינים לאלפים כיסו את גופנו ובגדינו. הראש הסריח במין ריח מוזר. עור הראש נהיה דביק כזה, לח ומסריח, מלא פצעים שורצי כינים. השיער נשר באלומות ממש. ניתן היה להסירן מן הראש כמו פאה.

אמא חיממה מעט מים, שסחבה לבדה מהבאר, בסיוע שורשי התירס, כדי לרחוץ לנו את הגוף. זוועה ועינוי היה לנו להתפשט שם בקור הנוראי, שגבר עם כל פתיחה של הדלת ליציאה וכניסה של השכנים. הורדנו בגדים שלא פשטנו מעלינו מתחילת הדרך. היתה זו שעת הרחצה הנוראית ביותר בילדותנו. הקור באותו כוך בביקתה (המטבח) היה כ-40 מעלות קור מתחת לאפס. המים הוממו מעט והיו בקושי חמים, וצריך היה להרטיב בהם את הגוף החשוף. שלא נדע איזו זוועה זאת היתה.

עדיין היה לצידי אחי יוס'לה, חבר ילדותי. הוטב לי מהטיפוס, הקריזה עברה, אבל רגלי היו מכווצות והתחילו להידבק מתחת לברכיים. גם לא יכולתי לנסות ליישר אותן מעט בלילה, כי דודתי שכבה ממולי על הפריץ[7].

עם הזמן הם הלכו והתכווצו, הלכו ונדבקו, וחצי שנה לא יכולתי ללכת.

יוס'לה סבל מתשישות, חולשה ורעב לאחר הטיפוס, וגם הוא לא יכול היה להניע את רגליו. אמא הבחינה כי רגליו של יוס'לה חלשות וחסרות כוח להליכה. הוא לא היה מסוגל לקום על רגליו. אמא נבהלה פחד מוות. חששנו שמא מדובר בסימן מבשר רע.

הביקתות בברשאד היו בנויות מבלוקים דביקים העשויים מבוץ אדמה שחורה שיובש בשמש, ועורבב עם חציר, קש או קני סוף שנלקחו מנהר הדולינה. בפינות כחומר תומך ומייצב שמו כלונסאות, מוטות עץ ארוכים ודקים (אורך כמטר עד מטר וחצי, וקוטר כ-5-10 ס"מ בקירוב).

אנשים בשיא היאוש חיפשו כל מקור של חתיכות עץ להבערת אש, לחימום ובישול אוכל. הם גילו כי הביקתות בנויות מכלונסאות עץ וקני סוף. בהתחלה הם עסקו רק בפירוק בתים נטושים של יהודים מקומיים, שלא היו עדיין

מיושבים על ידי מגורשים. כמה גברים היו נשענים על קיר והקיר היה קורס ונשבר, וכל אחד היה תופס לעצמו מבין ההריסות כלונסאת עץ. כך הרסו בתים שלמים. פירקו גגות, הרסו קירות.

רק לגברים אשר עסקו בהריסה היתה זכות לקחת לעצמם מוט עץ כזה. אני רק סחבתי מהצד קני סוף. כבר לא היו לי במשפחה גברים שישיגו עצים עבורי (אבא כבר מת, ויוס'לה סבל מתשישות רגליים קפואות). את קני הסוף צריך היה להפריד מן הבוץ המיובש. רק פעם אחת הצלחתי לתפוס כלונסאה. אני זוכרת אותה עד היום. לא האמנתי למראה עיניי שגם לי יש כלונסאה.

עם עבור הזמן עברו היהודים, בשיא יאושם, גם להריסת בתים המיושבים ביהודים מגורשים. יום אחד הם פירקו והוציאו חלק מהכלונסאות של הגג המשופע שמעלינו, וכתוצאה מכך קרס תנור החימר הלא פעיל שלידו שכבנו, שהיה חלק בלתי נפרד מהקיר. וכך נפער חור עצום בקיר במטבח בו גרנו. הגג נותר עם שלושה צדדים סגורים והדבר איפשר לרוח הפרצים החזקה להרים את הגג ולהעיף חלק ממנו. החור שבקיר נפער מעל לראשינו, וקור עז חדר פנימה.

מדי יום נפלו על תושבי הבתים קיר זה או אחר שהתמוטט. כתוצאה מהוצאת קורות עץ מגג הביקתה שלנו, גם הקיר המפריד בין חדר א' לחדר ב' בביקתה התמוטט בהדרגה. בשלב הראשון התנתק הקיר עצמו מן התקרה. כך ראיתי במשך זמן מה קיר עומד באלכסון. בתמונה אני עומדת בפתח החדר, ליד הקיר האלכסוני, מביטה במשפחה השוהה בחדר א'.

תמונה 69

בשיא יאושם עברו היהודים להוצאת קורות עץ מגגות של מגורשים, אחים לצרה
קירות ניתקו מהגג וחורים נפערו
רוח פרצים החדירה קור עז פנימה

יום אחד שלחה אותי אמא לחדר ב' כדי לקבל בחזרה את המדחום שלנו, אותו השאלנו לילדים היתומים השכנים. אז היו אחיי עדיין חולים וקדחו בחום גבוה ולמענם הלכתי להחזיר את המדחום. ואני רק הספקתי להיכנס לחדר השני ופתאום קרס הקיר תחתיו לכיוון החדר הראשון. ניצלתי בדרך נס. לו עדיין הייתי עומדת בחדר הראשון הקיר היה דורס אותי למוות. נבהלתי מאוד ונשארתי מאובנת, כשגופי רועד מפחד. ממש יכולתי להיהרג. מחצית האנשים בביקתה שם מתו אבל לא ממפולת של קירות. מטיפוס.

עם הגיענו לברשאד התמלאו בגדינו וראשינו באלפי כינים. אמא רצתה ביאוש להבריש ולטאטא את הכינים מעל הבגדים בוורנדה (כניסה) שליד פתח הבית. היא תלתה על עמוד בוורנדה הפתוחה את המעיל של יוס'לה לאיוורור. עבר שם גוי חסר-מצפון וחטף לעצמו את מעיל העור התלוי. אבידה כבדה בקור המקפיא. ללא הכפפה שנפלה לבאר וללא המעיל שנגנב, היה קשה ליוס'לה לשמור על חום גופו בכפור – 40 מעלות מתחת לאפס. ובנוסף שברו אלמונים את גג הבית, וקור עז חדר לביקתה.

תמונה 70

בגדינו (וראשינו) התמלאו אלפי כינים ואמא ניסתה לנקותם בוורנדה
עבר שם גוי חסר-מצפון וגנב לעצמו את מעיל העור התלוי של יוס'לה
אבידה כבדה בקור המקפיא, שהתגבר בעקבות שבר בגג הבית
הכל הוביל לגוף קפוא ולמותו של יוס'לה

ועוד: רוזיקה ז"ל (הבת של אחותה של אמא), ברצותה להתכסות בשנתה וקר לה, היתה בלי משים מושכת מיוס'לה את הכיסוי. פעמים רבות נותרו רגליו חשופות לקור והקור הפריע לו. רגליו קפאו עם הזמן.

יוס'לה כבר לא הרגיש הרבה בגופו הקפוא. רק רעב סבל. שעות בכה: "מאמע, מאמע, מאמע", ואמא סבלה, אלמנה אובדת עצות. יום אחד הורידה אמא את צווארון הקרקול, העשוי מפרווה פרסית, והחליפה אותו מחוץ לגטו תמורת קצת קמח. אמא השתדלה לעשות לביבות מהקמח שקיבלה, אבל לאכזבתה הרבה התגלה הקמח כקמח נבוט ואי

אפשר היה ליצור ממנו דבר מאכל. הבצק יצא כמו גומי מהקמח המקולקל. הדבר היחיד שיצא מאפיית בצק כזה על האש היה ריח טוב, ריח נפלא של פיתה שהתפשט בחדר. את התוצאה האפויה אפשר היה רק למצוץ, לא ללעוס ולאכול. כאשר יוסל'ה הריח את הבצק האפוי, בכה הוא וביקש: "מאמע, מאמע, מאמע", בכה מרעב, "איך שטארב פאר הינגר"- אמא, אמא, אמא. אני אמות ברעב. "איך וויל א שניצל'ה וואס שמעקט אזוי שיין"- אני רוצה קציצה שמריחה כל כך טוב.

כמה ימים לפני מותו פתח יוס'לה את סגור ליבו והתלונן בפני עד כמה קשה לו, כבן, לשבת על הסיר דק-השוליים, ששימש כסיר לילה. דפנות הסיר הדקות חתכו בעורו בחדות, בעור הדק שלא היה מרופד בשכבות שומן. הוא סיפר לי על סבלו ועל כאביו. אמר כי רוצה.הוא לחיות ולא למות.
חור גדול נפער בקיר שליד הפריץ' ורוחות קרות ומקפיאות נכנסו דרכו למטבח. ובלילה הרוח מעל ראשינו והקור היה עז. בוקר אחד, אומלל ומר (י"ז בשבט תש"ב, 30.1.1941), מצאנו את יוס'לה אחי קפוא למוות. נפח את נשמתו כשעיניו הכחולות הגדולות פקוחות. לא האמנתי כי הוא מת. הרי נראה כמסתכל על אמא בעיניים פקוחות. אנשים שנכנסו אמרו שמי שמת בעיניים פקוחות, זה סימן שרצה לחיות.
כאשר אמא ביקשה לעוטפו בתכריכים כדין, גטקס ולבנים של אבא, היא גילתה כי רגליו כבר היו בצקות קפואות, ובשרם נפרד מן העצמות, לבן כבצק מתפורר. יוס'לה לא התלונן שקר לו ברגליים. איבד בהם לגמרי את התחושה והוא בכלל לא ידע כי רגליו כבר מתו עד אשר הריקבון עלה עד ברכיו ומת ביסורים קשים. טרם ראינו צער כזה. זה היה ביום שישי, אמרו, היום בשבוע בו נולד.
מייד, עוד באותו יום שישי מר, באו אנשי ה"עגלה", הרימו אותו מן הפריץ' וזרקו אותו על העגלה. ממש בציפורניים רציתי לעכב זאת, שלא יקחו אותו ממני. התרוממתי והושטתי את ידי, לא רציתי לתת להם שיקחו אותו. אמא זעקה עד שמים בצער. גם אני רציתי לזעוק עד לב השמיים ולא יכולתי. אני רק יכולתי בלב לבכות כי איש לא היה שינחם אותי באובדני.
עם מותו ירד עלי אבל כבד. זה סיפור כה עצוב שקשה להעלות על הדעת. הרגשתי בודדה ואומללה. אחי יוסל'ה ז"ל קפא למוות. איבדתי אותו, זמן לא רב לאחר שאיבדתי את אבי ואחותי. אסתי אחותי נספתה בטיפוס 24 יום לפניו. שניהם מתו בינואר 1942. איבדתי את חבר ילדותי ונותרתי לבדי בעולם. לא ידעתי את נפשי מרוב צער. נותרתי לבד בודדה על הפריץ'. למי אדבר כל היום, והוא חבר ילדותי. זעקותיה של אמא התפשטו עד קצה השמיים. מי כבר מתייחס אלי. אני בוכה רק בשקט, בתוך הלב. לא מאמינה כי הוא איננו עוד. איתו הלכתי, ללא ההורים, בכל הדרכים בקדמת השיירה כדי לנסות לתפוס מקום בקולחוז ללינה. היינו צמד, קשורים. בשוכבי גם אני בטיפוס על הפריץ' היה לי עם מי לדבר. כי אמא היתה טרודה בלהשיג לנו דבר מה לאכול.

נותר לי מיוס'לה (יוסף אנגלברג) רק הסידור שלו, שאבא קנה לו לבר-המצווה, אותו חגג רק שנה לפני כן בצ'רנוביץ (תש"א, 1941). בהמשך הייתי שנתיים במוסד החרדי ליתומים של הרבי מסקולן בבוקרשט, והשתמשתי בו לתפילות שמונה-עשרה, שבת וחג. וכשנקרע, הדבקתי אותו עם קמח ומים. הסידור של אחי ז"ל הוא החפץ היחידי שנותר לי מתקופת טרום-השואה. .... יימסר בעתיד ל"יד ושם"

<u>ראה מוצג ה'</u> – עמוד השער בסידורו של יוס'לה. הסידור שרד. אחי לא. ז"ל

תקרת המטבח בו גרנו היתה בנויה מרצועות קרשים (לייסטים) לכל אורכה. כדי שלא אשכח לדבר ולא אמות משיעמום (הרי כבר לא היה לי עם מי לדבר. יוס'לה כבר מת, אחי יחידי וחבר חיי) הייתי חוזרת וסופרת כל היום את הקרשים שבתקרה. ובנוסף חוזרת באופן קבוע על האותיות הלטיניות: A A A BI BI BI PU PU PA PA PI PI PU PU PA PA PI PI PU כל היום הייתי ממלמלת לעצמי: פו, פו, פי, פי, פא, פא, ועוד. ממלמלת סתם הברות ללא פשר כדי להרוג את הזמן הזוחל לנצח בכפור העז של אותו חורף. סבלתי מבדידות נוראה.

עם הזמן לא יכולתי יותר ליישר את רגלי המקופלות. העור נדבק תחת הברכיים. רגליי כאילו היו דבוקות בדבק הוורידים. וכך עברו עוד מספר חודשי חורף קשה שבהם שכבתי חלשה, רעבה ומכווצת-רגליים, שלא הצלחתי ליישר אותם. ימים על ימים דאגה אמא למזוני ולא נתנה לי יותר לרדת מן הפריץ'. הרי עוד הזהירו אותה אנשי זסטבנה, השכנים, שתשמור עלי מאוד כי אני נראית רע, שלא אמות. אני הילדה האחרונה שנשארתי בחיים. רק כדי לעשות צרכי הייתי מתרוממת בקשיים לשבת על אותו סיר הבישול לשעבר דק השוליים. בא לי לקחת סכין ולחתוך את העור מתחת לברכיים מאחור (אבל למי עוד היה סכין, את שלנו החלפנו תמורת מזון). עוד ילדה ראיתי בברשאד עם רגליים שהתכווצו ונדבקו.

מוצג ה'

עמוד השער בסידורו של יוס'לה

סידור בעברית שהודפס ב"ווארשא" (Warszawa, Printed in Poland)

וניתן לו במתנה לבר-מצווה

הסידור שרד. אחי לא. ז"ל

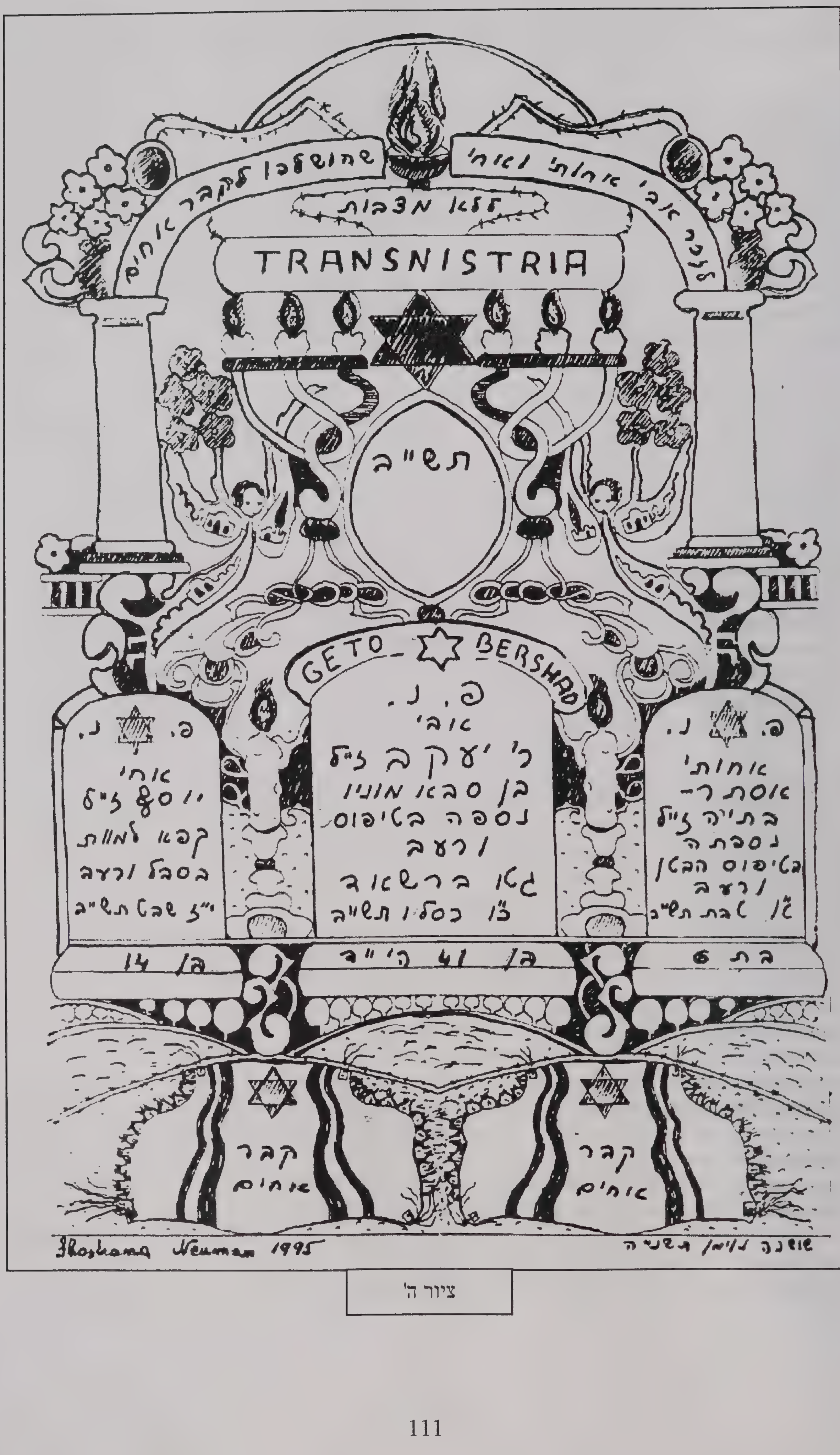
תולדות השואה – רומניה, ז'אן אנצ'ל (2002), יד ושם, ירושלים.

(1040) **קבורה**: קבורתם של עשרות אלפי חללי טיפוס בחורף ובאביב 1942 היתה לבעיה שקיפלה בתוכה את כל האכזריות של השואה ברומניה. הבעיה התעוררה כבר בבסרביה בעת ההוצאות להורג ההמוניות שביצעו שם הצבא והז'נדרמריה הרומנית בסיועם של האיכרים בחודשים יולי-אוקטובר 1941, וביתר שאת בטרנסניסטריה בספטמבר-אוקטובר 1941.
חוסר האיכפתיות של הרומנים בכל הקשור לקבורת קורבנותיהם עורר כבר באוקטובר 1941 את רוגזם של מפקדי איינזצגרופה D. הם מחו על כך שהרומנים "משאירים בדרך כלל את גוויות הקורבנות במקום שבו נורו מבלי לקוברן". כפי שצוין קודם, הז'נדרמים שליוו את השיירות לא איפשרו ליהודים לקבור את מתיהם בדרך... ברחבי בסרביה נותרו קברים פתוחים רבים, או גוויות זרוקות לצד הדרכים שלא נקברו עד האביב או הקיץ של 1942. הריח וסכנת המגפות אילצו את השלטונות לגייס איכרים כדי לכסות את הגוויות באדמה.
בעיית הקבורה העמידה במבחן ערכי קשה את כל הציבור היהודי. אצל יהודים רבים נשבר הטאבו של כבוד המת, ורבים מן הניצולים נפגעו בנפשם בעקבות זאת לכל החיים...
מאות גוויות של יהודים חולי טיפוס שניספו באוקטובר-נובמבר 1941 בגטו אובודובקה, ומאות אחרות שנפלו בדרך... נותרו בבוץ, במקומות שבהם הן נפלו. למתים אלה לא היה מי שידאג לקבורה. כאשר ראשי הכפרים האוקראינים החליטו לפנות את הגוויות, הן הועברו מהמקום אך לא נקברו: "כל בוקר נזרקו מאות גוויות בערבוביה. הן הוסעו במזחלה מחוץ לעיירה ונזרקו בערימות כמו זבל. במקום ארבו [לגוויות] להקות של כלבים".
(1041) כאשר התארגנו ועדי היהודים הם דאגו... להקים מעין שירות של איסוף גוויות וקבורתן. "מקצוע" הקברן הפך בחודשים דצמבר 1941 – מאי 1942 למקצוע "טוב", מפני שהיו קברנים שהפשיטו את הגוויות ומכרו את הבגדים בשוק, והיו אף שחיפשו ועקרו שיני זהב.
ב**ברשאד** קרס שירות הקבורה בגלל המספר העצום של המתים... ילדה בת 13, רות גלסברג מצ'רנוביץ, רשמה ב-1942 ברומנית ביומנה: "לאחר שבועיים מתה גם אימא... שבועיים רבצה בחוץ מתה. הכלבים באו ותלשו חתיכות מבשרה... כאשר הלכתי לחפש את עגלת המתים תמיד היא היתה מלאה עד אפס מקום... הקברן אמר לי כל הזמן שאין לו זמן, ורק כעבור שבועיים בא לקחת את אמא".
"העגלה הגדולה" שאספה מדי יום ביומו עשרות גוויות הופעלה בברשאד מחודש דצמבר. העגלה פרקה כמה פעמים ביום את הגוויות בבית הקברות "בערמות", והן נשארו אפילו חודש ויותר מפני שהאדמה היתה קפואה. "היו ימים שבהם נערמו עד מאתיים גוויות ביום אחד".
רוב הגוויות נקברו בסופו של דבר פעמיים: "הן נקברו באופן שטחי באדמה... רק באביב, כאשר נמס הקרח, נחפרו קברי אחים. השאריות של הגוויות נקברו [שוב]...".
... הוועד היהודי גבה בהתחלה אגרה יקרה לקבורה נפרדת, ויהודים מאמינים רבים היו שומרים מכל משמר את התכריכים ואת הטליתות לקראת מותם; אבל זה לא עזר להם, מפני שהקברנים נהגו לפשוט אותם ולמוכרם וגם לעקור שיני זהב.

מסע המוות, ד"ר מנפרד ריפר, תש"ע

(176) התמותה בברשאד הגיעה, לפי האומדנים של הרופאים, עד 70-%50%, וילדים – עד 80% ומעלה... (עדות ד"ר קסלר, עמ' 177)

טיפוס הבהרות – מילא מקום תאי הגזים... והחורף הראשון 42-1941 לקח מרבית הקורבנות. רק ב-10-8 הימים הראשונים מתו אלפי יהודים מטיפוס, כפור ורעב... השלטונות נטלו מאת האוכלוסיה אמצעי התגוננות. השאירו אותם בלי מים, בלי סבון ובלי סממני רפואות. המגמה היתה ברורה, לבער ולהשמיד. המוני בורות קברים נתמלאו רבבות גופות מתי טיפוס-בהרות ומעיים, ומתי כפור ורעב. בסך-הכל 30,000 גולים אשר נערמו ב-3 בורות – שלושה קברי אחים... בחורף כוסו הבורות שלג וכפור הגויות נקפאו. אולם עם בוא האביב והפשרת השלגים נחשפו ערימות הגוויות, הגטו נתמלא צחנת מוות ותושביו נפלו כזבובים.
בתי הכנסת באיזור נתפסו על ידי הגולים. ד"ר קסלר מתאר את בית החולים שהוקם בבית לבנים יחיד שהיה בגטו. "החדרים" האפורים מלאים שתן וצואה. חולים שוכבים מתגוללים על הרצפה. על אדני חלונות איצטבאות עטופי סחבות ומכוסי זבובים, שיירי אוכל, זוהמה וצחנה. חומרי חיטוי לא היו. בינתיים התפשטו המחלות והמוות קצר.

ללא מצבות
TRANSNISTRIA
תש"ב
GETO BERSHAD
פ. נ.
אבי
נספה בטיפוס
ורעב
קבר אחים
קבר אחים
Shoshana Neuman 1995

ציור ה'

המשך – טקסט ותמונות מאת שושנה נוימן

אמא חלתה בטיפוס ראש. במהלך מחלת הטיפוס סבלה אמא כאבי ראש עצומים. כך ידעו שזה טיפוס ראש. לעומת זאת הטיפוס הרגיל נקרא היה בפי כל בשם פלק-טיפוס. שערה נשר לגמרי ורגליה היו נפוחות כמו חביות. כמובן ששום תרופה, שום עזרה רפואית לא היתה.

יתומה מאב כבר הייתי... גם אחים כבר אין לי. ואני שלד, כמעט עור ועצמות. הרעיון שגם אמא עומדת למות היה כל כך טבעי בימים ההם, לאור הקצב המהיר של מתים בזה אחר זה. היו שאמרו: בגלל שלא יושבים "שבעה" מתים קרובי משפחה נוספים בכל בית. גם ה"קדישליך", הבנים האמורים לומר קדיש אחרי אבותיהם שמתו, אף הם מתו, לדוגמה יוסל'ה. לא היה מי שיאמר קדיש אחרי אבא. וגם לא היה מי שידאג לאמא האבלה במהלך ימי ה"שבעה", והיא היתה חייבת להתרוצץ ולחפש לנו אוכל, ולא יכלה היתה לשבת "שבעה" ימים רצופים על הארץ. ממילא שכבנו על הרצפה ונמוך מזה לא היה.
רק זעקות שבר עד לב השמים. הטרידה אותי הדאגה: איזה דודה תיקח אותי אליה. רציתי מאוד וחלמתי על כך שאחרי שנחזור לצ'רנוביץ תגדל אותי דודה מלי ברכר, אמא של לוטי, אחות סבתי.
לא היתה לי תחושה שגם אני עלולה למות. מאוד רציתי לחיות. אסור היה לי למות, כדי שאמא לא תישאר לבד. חשבתי כי דבר איום כזה אסור לו לקרות, אסור שאמא תישאר לבד בעולם. חלמתי לחזור לצ'רנוביץ, לקבל ילקוט, לחזור לבית-הספר. דמיינתי את עצמי מסדרת ילקוט. ראיתי את עצמי יושבת בכיתה עם ילדות ולומדת.

אמא החלימה מן הטיפוס ראש כשהיא כמעט חרשת לגמרי. בחצי השנה הראשונה שלאחר מחלת הטיפוס, היא כמעט ולא שמעה. אחר כך במשך שנים היתה כבדת שמיעה.
לאחר בואנו ארצה, כנראה בגלל האקלים החם, השתחררה אמא מקשיי השמיעה, והתחילה שוב לשמוע טוב. זה היה ממש לא יאומן. עד לעת זקנה, גיל 76, היא שמעה טוב מאוד. לפי בדיקה רפואית רק 10% משמיעתה היתה חסרה.
השכול הכבד שבר מאוד את נפשה והיא שקעה באדישות. מאז יבש מעיין דמעותיה והיא לא יכולה היתה לבכות יותר עד זקנה. כמעט ולא. אמא הפכה להיות אדישה לגמרי לגבי. אני כבר לא עניינתי אותה. שרויה היתה באבל כבד חסר תקווה וכל עולמה חשך עליה. לכן אין לה על מה לדבר איתי. אבל גם אני כואבת ואין לי בפני מי לבכות. שום נפש בעולם כבר לא מתעניינת בי. מאוד כואב ועצוב לי. אחי חברי כבר איננו. כמה בכיתי אבל רק בסתר. חיים ללא אהבת אם. עם אמא שלא יודעת לאהוב. לאחר שאבא מת ומתו יוסל'ה ואסתי לא נותר בה עוד חום בלב. רק דאגה למזוני ככל יכולתה ולא עוד. המאמץ שלה לדאוג לי למזון היה עילאי. התרוצצה בחוץ למרות רגליה הנפוחות עד הברכיים. שמחתי אז לראות כי לאמא יש רגליים שמנות. פשוט לא הבנתי כי נפוחות הן. רגליה של אמא היו כשני בולי עץ ישרים. אני, לעומת זאת, נעשיתי כה רזה ורגליי היו דמויות מקל ממש.

בהגיענו לברשאד התחילה להתפתח לי נפיחות כואבת קטנה בתחתית הבטן, בצד ימין. התקשיתי ללכת והיו לי כאבים. רופא גולה, אחד מהמגורשים לברשאד, בדק אותי וקבע כי זה נובע כנראה משבר שנגרם כתוצאה מהקפיצה מגבוה לתוך הביצה בפלורושט, או בגלל הנפילה לתחתית הבור בימפול. ותרופות כלל לא היו ברשותו. אבל לא שבר היה זה, אלא תחילתו של פרונקל ענק כתוצאה מזיהום כלשהו. הפרונקל המשיך לתפוח ולהתפשט כל החודשים בכאבים עזים, כפי שפרונקל יודע להכאיב. כל כך נפוח וקשה וכואב היה המקום הדלקתי. אדום כסלק עם ריכוז של מוגלה לבנה במרכז, בגודל של ביצה. החלק התפוח של ה"ביצה" היה שקוף ממש כזכוכית. אפשר היה לראות את המוגלה הרבה הנמצאת מתחת לעור השקוף. צרה כזאת צריך לנתח, לפתוח את שורש המוגלה. אבל אני סבלתי ייסורים במשך חודשים. לא יכולתי להניע את רגל ימין לכל כיוון מפאת הכאב. ובכלל מכת הפרונקלים היתה המכה השניה האיומה בימי השואה. הכאבים גברו יומם ולילה.

אחי ז"ל היה מתכסה בשמיכה אותה סחבנו מן הבית בצ'רנוביץ. אמא ואני התכסנו במעיל הפרווה הגדול של אבא ז"ל. אמא כיסתה אותי במעיל כשפרוותו כלפי מעלה כדי שלא יתקלקל. חם היה לי מתחת למעיל הגדול. נהניתי ללטף במצוקתי את הפרווה הרכה כל כך ואהבתי אותו מאוד. חשוב היה לי מאוד מעיל הפרווה הזה של אבא, אשר הישרה עלי ביטחון. גם אחי ז"ל בחוליו וגם אני, התנחמנו בפרוותו. שעות ליטפנו אותו, כמו כלב אהוב, ועקבנו אחר השירטוטים שיצרו גווניו החומים-בהירים עם הפסים.
עם הזמן נעשו האיכרים ברבניים יותר באשר לבגדים אותם היו מוכנים לקבל תמורת מתן קמח או תפוחי-אדמה. יום אחד חזרה אמא מהכפר שמחוץ לגטו בידיים ריקות. ולכן בגבור הרעב נטלה אמא מעלי את מעיל הפרווה בשלמותו, לא כפי שעשתה חודשים לפני כן עם פרוות המעיל שלה. אז הורידה פעם מנז'ט אחד, ופעם מנז'ט אחר, ולבסוף את הצווארון מפרווה.
רק עכשיו אני מבינה מדוע אמא עשתה כך. הסבירו לי כי אנשים שחלו בטיפוס ראש היו מבולבלים במשך 6 חודשים לפחות. הבילבול הזה גרם שאמא לקחה את המעיל בשלימותו למכירה, ולא כפי שנהגה לפרק לחלקים ולמוכרם בהדרגה.

לאמא לא היה זמן לנוח אחרי מחלה כזו קשה. כל העול נפל על כתפיה וכל הצרות היו על ראשה החולה והכואב. נטלה את המעיל פרווה עירונית (שטאדטס-פעלץ) אותו אהבתי, למרות מחאותי ובכיי.
כמה גאה הייתי ללכת לצידו של אבא כאשר היה לבוש במעיל ארוך זה, שהעניק לו הדרת כבוד. לכל אורך הדרך הארוכה ומלאת היסורים מצ'רנוביץ לברשאד, היה מראהו של אבא נוסך בנו תחושת ביטחון. והנה בוקר מר אחד אבא כבר לא בחיים. גם לא אסתר וגם לא אחי. ולאמא לא היה מה לבשל עבורי, היחידה שנותרתי, ועבור אחותה ובעלה, ובהנף יד אחת הורידה ממני את המעיל היקר והחם ויצאה עימו לכפר. אמא חזרה בלי מעיל הפרווה. מיד חטפו אותו ממנה. בתמורה קיבלה, לשמחתי, כשני קילו קמח ושני קילו תפוחי-אדמה.
קשה היתה לי מאוד הפרידה מן המעיל פרווה. שני אמצעי כיסוי היו לנו בכפור הקשה: שמיכה ממולאה צרה אחת, ומעיל הפרווה של אבא. אותי ואת יוס'לה כיסו במעיל הגדול של אבא. אמא כיסתה אותנו כך שהפרווה למעלה. כל הזמן הצטערתי על האיסור לשכב כשהפרווה ממש צמודה לגופנו. כך כך רציתי שהפרווה תחמם אותנו בשוכבנו.
אהבתי את המעיל כי היה של אבא. תחת המעיל הזה הרגשתי מעט ביטחון והיה לי קצת טוב. הרכוש היחידי שעוד נותר לנו. ממש אהבתי את הפרווה כמו שאוהבים כלב. כל כך קשה היתה עלי הפרידה ממעיל זה. כל ימי הגטו בכיתי בלבי על אובדנו. קיויתי וחלמתי שאם תיגמר המלחמה, ויחזרו הרוסים לברשאד, אחזור לשם גם אני עם אמא ונחפש אצל הכפריות, תוך הליכה מבית לבית, את המעיל פרווה של אבא, כדי לקחתו אותו חזרה אלינו.

יום אחד נכנסה אישה עם ילדה יפה סמוקת לחיים מזסטבנה להודיע לדיירים מחדר א' וחדר ב' על מות בעלה. כל כך השתתפתי בצערה של הילדה על כי מת אביה. השכנים אמרו על הילדה המלוכלכת ומרופטת: "גולד שיינט אויס דער בלוטה" - זהב נוצץ מן הבוץ.

יום אחד נכנסה אמא לאחת הביקתות שבחצר, בה היו מרוכזים יהודי זסטבנה. ביקשה כנדבה קליפות תפוחי אדמה. על הפריץ' ראתה גבר באה שוכב ורגליו לא מכוסות. שאלה אמא: "מדוע אינכם מכסים לו את הרגליים? לא קר לו?". "הוא מת", ענו לה. היה זה עורך-דין צעיר ממשפחה מיוחסת מזסטבנה. אמא לא יכלה לקלוט את המראה.

בביקתה זו שלנו, שבימים כתיקונם איכלסה משפחה אחת בלבד, נדחסו בימיו של גטו ברשאד 5 משפחות ו-22 איש. מתוכם מתו בטיפוס, ברעב ובכפור – 9 איש. ז"ל, ביניהם 6 מבוגרים ו-3 ילדים. המוות היכה בעיצומו של החורף, בתקופה שמסופו של חודש כסלו תש"ב (סוף 1941) ועד חודש שבט תש"ב (תחילת 1942). "שלושים" רודף "שלושים" רודף "שלושים" ("שלושים" = כינוי לחודש האבל על מותו של קרוב משפחה).
בחדר האחרון מתו 5 מתוך 9: כל 4 המבוגרים, שני זוגות ההורים של משפחת ולדמן המורחבת, וילדה אחת. השאירו אחריהם 4 יתומים. איזיו (עזריאל ולדמן) הבכור, דאג מעתה והלאה לכל שאר היתומים ואחיו הקטנים.
בחדר האמצעי מת 1 מתוך 5: אבי המשפחה, מר רוזנצווייג. השאיר אחריו אלמנה ו-2 יתומים מאב, ואחותה של האלמנה. גיסה של הגב' רוזנצווייג מת לפני כן.
ובמטבח מתו 4 מתוך 8; אצל משפחתנו מתו 3 מתוך 5: אבי, אחי יוסל'ה ואחותי אסתי. ונשארו אחריהם אמא האלמנה ואני, היתומה מאב. ואצל משפחת שינדל מתה 1 מתוך 3: הבת רוזיקה. נשארו אחריה זוג ההורים.

עם חלוף החודשים הקרים והקפואים ובוא הקיץ, התחלתי לנסות לרדת מן הפריץ בזחילה. התאמנתי כל יום על משטח האדמה במעבר. דחפתי את עצמי קדימה קדימה ואילצתי את הרגליים להתיישר.
הגיע הזמן ויכולתי שוב לעמוד על הרגליים. יצאתי ל"וורנדה" הפתוחה. סתם שני עמודים וגגון. יצאה גם ריטה, רוזנצוויג, ילדה כבת 4 מחדר א', אשר זכתה לפינוק רב מצד אימה ואחות אימה אשר הצטרפה אליהם ממקום אחר. קינאתי בה מאוד על שיש לה אמא ואחות אמא שאוהבות אותה ומדברות איתה. סידרנו פחמים לאש ב"וורנדה". וברגע של כעס ועצב לקחתי חתיכת פחם חם והנחתי אותו בכף ידה. בליבי בכיתי מדוע עשיתי זאת, ורק מתוך קנאה ועצב. רצו שאשמור עליה והיא לא אחותי. אחותי כבר מתה ואין לי יותר אחות קטנה משלי.

יום אחד יצאתי לחצר ושם על שמיכה שכב השכן, מר ולדמן, אבא של איזיו. הוא סבל מרגליים קפואות, והוחלט לשלחו ל"מרפאה". ברי המזל, שעוד עמדו לרשותם סכומי כסף, זכו שם לבדיקת רופא מהמגורשים. אבל לרוע המזל לא היה הרופא מסוגל לעשות דבר לשיפור מצבו, והוא נשלח חזרה והונח בחצר בית מגוריו. עמדתי והסתכלתי וידעתי שהמצב מבשר רע. גם האח שלי, יוס'לה, סבל מרגליים קפואות ומת מכך. אמרתי לבנו איזיו: "אבא שלכם רוצה לראות את ללה". ללה, האחות הקטנה (כבת 8), לא עמדה לצידנו והלכתי לחדר לקרוא לה. ללה התקרבה לאבא שלה והוא חיבק אותה. האבא התלונן על הרגשה רעה, ובנו, בסיוע אדם נוסף, לקח אותו על הידיים כדי להעבירו לחדר. בכניסה, בוורנדה, האבא מת בידיו של הבן. כסף רב שילם הבן לקברנים, והאבא זכה להיקבר בקבר יחיד, ולא הושלך לקבר אחים.

תמונה 71

ללה, האחות הקטנה של איזיו השכן, עם אביה מר ולדמן ששכב בחצר עם רגליים קפואות, ממש לפני מותו

אנשים מחפשים בחצרות עלים טובים למאכל. קטפתי לאכול עלים ירוקים שצמחו פרא בחצר. בבואי הביתה נאמר לי שעלים אלה אינם למאכל, הם רעליים, "בוריאנס".

כאשר כבר יכולתי ללכת, למרות הפרונקל הענק והכואב להחריד, יצאתי לערוך "טיול" בסביבה. כבר היה חודש יוני, כך אמרו, ואנו הגענו לברשאד בחודש דצמבר, בעיצומו של החורף. יצאתי לראות את הגטו לאחר חודשים ארוכים של שכיבה בגלל רגליים מכווצות ודבוקות.

השמלה שסחבתי מצ'רנוביץ בתרמילי, כבר לא היתה ברשותי. היא נעלמה עם תרמילי שנגנב במהלך הביזה במרקולשט. למעשה כל בגדי נגנבו שם בביזה במרקולשט. לכן לתחתית שחורה של אמא חוברו כתפיות וזאת היתה שמלתי היחידה בכל שנות הגטו. מעל השמלה לבשתי סוודר יפה של אמא מצמר רך, סוודר עם כפתורים יפים. הרגשתי כאילו אני מתחדשת בבגד חדש וכל הזמן התבוננתי על עצמי.

יצאתי לאט לרחוב, ופניתי שמאלה, פוסעת ברגליים דקות כמקלות, עם כובע המכסה פלומת שיער קצר, ולבושה בסוודר הצמר היפה של אמא על גופי הצנום. בקושי הלכתי וחמים היה לי בסוודר של אמא. תחושת בדידות נוראה שטפה אותי. לראשונה אני לבדי ברחוב. כבר אין לי את אחי חברי אשר איתו הלכתי לכל מקום. לראשונה אני מרגישה בודדה בעולם. מזג האוויר היה נעים. יום יפה היה. אבל אותי עטפה תחושת היתמות והשכול והרגשתי מאוד את תחושת ה"לבד". ידיי בכיסי הסוודר הרך מכווצות וצמודות לגוף מפחד הבדידות. אף פעם לא הייתי לבד. היינו צמד. אחי ואני.

עמדתי מלכת אבלה ובוכיה. לנגד עיניי ראיתי אב יוצא לרחוב ומחזיק בידיהם של בנו ובתו הקטנים. קינאתי בהם בהולכם שלובי ידיים עם אבא. ואני כל כך לבד בעולם. לילדים האלה יש אבא שמחבק אותם ולי אין אבא, אותי אף אחד לא מחבק. עודני בשנת האבל המשולש שלי.

מאוחר יותר שמעתי כי אם הילדים מתה והוא, האבא, כל כך יפה דאג לילדיו.

אני לא הולכת קדימה. כבר אין לי מטרה. לאן אלך לבדי?

אני מביטה לתוך בית שלשמאלי, ומבעד לפתח אני מסתכלת ולא מאמינה למראה עיניי. מחזה שטרם ראיתי כמותו בחיי. גוויות כחולות ערומות, מלוא הבית. מן הריצפה עד התקרה. עשרות מתים נאספו שם, כנראה עד בוא העגלות לאסוף אותם.

לא הבנתי מדוע גוויות המתים ערומות ופניהם גלויות. הרי איש לא זרק את המתים שלו ללא עטיפתם בכיסוי כלשהו, מעין תכריך – גטקס לבן, חולצה לבנה, סדין. אבא הלוא לימד אותנו בפרוטרוט כיצד יש לטפל בנפטר,

כיצד יש לעוטפו, והכל כדי להימנע מחילול כבוד המת. האם ייתכן שאנשי ה"עגלה", הקברנים, הפכו להיות שודדי מתים, ואספו לעצמם את לבושם האחרון של הנפטרים?

ראה תמונה 72 – אביב 1942, בודדה בחיים, כבר אין לי אחים ואבא
ראה תמונה 73 – בית פרוץ לרווחה, מלא בשלדים כחולים ערומים

מול הביקתה בה גרנו, ממש מול "חלוני", שכנה מאפיה. האופה הגוי היה כל בוקר עומד ליד החלון ואוכל בזה אחר זה כ-10 ביצים קשות לארוחת הבוקר. היה מרים ביצה אחר ביצה באוויר, שם בפה ואוכל. ואני הייתי יושבת רעבה וסופרת כמה ביצים הוא כבר אכל. למזלי החלונות שבמאפיה היו תמיד סגורות והכניסה למאפיה פנתה אל מחוץ לגטו לרחוב אחר. וכך ריח הלחם לא הגיע אלינו, ולא הגביר את רעבוננו.

תמונה 72

ביום אביבי יפה אני לבדי ברחוב
לנגד עיניי ראיתי אבא ההולך שלוב ידיים עם בנו ובתו הקטנים
ידיי מכווצות וצמודות לגוף מפחד הבדידות
כבר אין לי את אחי חברי איתו הלכתי לכל מקום
עמדתי מלכת אבלה ובוכיה, קנאה התעוררה בי עם תחושת בדידות נוראה
אביב 1942, בודדה בחיים, כבר אין לי אחים ואבא שמחבק

(פרט מימין – ראה בהגדלה תמונה 73)

תמונה 73

ברשאד – בית מלא גוויות כחולות ערומות

עשרות מתים מחכים בתורם להערם על העגלה, בדרך לקבר האחים פניהם גלויות, גופם ללא כיסוי כלשהו. עדות לקברנים שודדי מתים שאספו לעצמם לבוש אחרון של נפטרים, הראוי לחליפין באוכל

נתונים סטטיסטיים רומניים על ממדי השואה

(199) בקיץ 1940, לפני שכף רגלו של חייל גרמני אחד דרכה על אדמת רומניה, ולפני שמרבית החיילים שמעו על האידיאולוגיה הנאצית, הוכיחו חטיבות אחדות של הצבא הרומני שהן מסוגלות לתכנן ולבצע פרעות ביהודים גם בלי לקבל על כך פקודות מפורשות, ולזכות בשיתוף פעולה של חלק מהאוכלוסייה הרומנית האזרחית...

(199-198) פרעות דורוהוי ומעשי הרצח בצפון בוקובינה היו ציון דרך בשואת יהודי רומניה. הדפוסים שנקבעו אז חזרו על עצמם בקיץ 1941, כאשר הצבא, הפעם כבן ברית של גרמניה הנאצית, שימש סוכן של המדינה הרומנית לפתרון הבעיה היהודית...
(1388)

טבלה 15: הקרבנות היהודים שהמדינה הרומנית אחראית למותם לפי נתונים רשמיים רומניים

מבצעי חיסול וגירוש	הרגאט ודרום טרנסילווניה	מחוז דורוהוי	בסרביה	בוקובינה	סה"כ קרבנות (מספרים עגולים)
קרבנות פרעות 1940 ו־1941	כ־18,000[71]				
קרבנות פקודת "ניקוי השטח"			41,000[72]	20,000[73]	
מגורשים לטרנסניסטריה	2,016[74]	(11,567)[75]	*194,382[76]		
בחיים 1943/4	678[77]	(6,425)[78]	11,683	34,149	
קרבנות הגירוש	1,338	5,142	*148,558		
סה"כ קרבנות (מספרים עגולים)	20,000	5,000	*210,000		240,000

* הנתון כולל יהודים מבסרביה ומבוקובינה יחד.

(1403-1402) אפשר, אם כן, לסכם ולומר כי אמנם מספר היהודים שניצלו ברומניה היה הגדול ביותר בקרב המדינות שהיו בעלות ברית של גרמניה... אבל, בהתבסס קודם כול על מקורות רומניים בזמן המלחמה, **אחראים משטר אנטונסקו והמדינה הרומנית לרצח של 420,000 יהודים לפחות, מהם 180,000 יהודים אוקראינים.**
מבין בעלי הברית של גרמניה הנאצית הרימה רומניה את התרומה הגדולה ביותר להשמדת העם היהודי. רומניה מסרה פחות יהודים למכונת ההשמדה הנאצית מכפי שעשתה הונגריה השכנה, אבל מתוך בחירה חופשית שנבעה מהרצון למצוא חן בעיני הנאצים, מחישובים של אינטרס לאומי, ומעל לכול משנאה עמוקה לעם היהודי, הפעילה את צבאה, את הז'נדרמריה וזרועות אחרות של השלטון לשם ביצוע רצח עם. רומניה גם הקימה מערכת ענפה של גטאות ומחנות בטרנסניסטריה במטרה להיפטר מהיהודים ששרדו מגל ההשמדה הראשון ומתלאות הגירוש – אם בדרך של גירוש לשטח הכיבוש הגרמני שמעבר לנהר הבוג ואם בדרך אחרת.

גטו ברשאד (חלק ב')

מעבר לחדר אחר בגטו ברשאד

יום אחד בקיץ 1942 החליטו הגרמנים לשנות את גבולות הגטו. הרחוב שלנו שהיה בפנים הגטו, הפך לפי התיכנון החדש לרחוב שמחוץ לגטו, במעמד של רחוב ראשי, שבו אמורים היו לעבור כל כלי התחבורה של הצבא ועוד. גירשו אותנו, את אלה שעוד נותרו בחיים, מן הביקתה המפורקת שלנו. נטלנו את המעילים, הבגדים והשמיכה שעוד נותרו לנו, והתחלנו לשוטט בגטו בחיפוש אחר קורת גג אחרת. ובדומה לנו עוזבים עוד קומץ יתומים ואלמנות. ההליכה כבדה עלי, קשה לי להרים את הרגל בגלל הפרונקל, ואני נתקלת בכל אבן ופוצעת לי את אצבעות רגלי. התרוצצנו יום שלם בגטו למצוא מסתור. כל פינה היתה תפוסה. אנשי הקהילה היהודית המקומית התארגנו ועזרו למציאת מקום מחסה. את אמא ואותי הכניסו לביתו של שוחט יהודי, אשר נתן לנו מקום לינה בפרוזדור הכניסה, שריצפת האדמה הבוצית בו היתה משופעת. נאלצנו לשכב בשיפוע עם הראש כלפי מטה, והמקום היה צר מדי עבור שתינו. יצאנו ממנו שוב לרחוב לחפש מקום אחר. חזרנו לאנשי הקהילה המקומית והם הכניסו את שתינו ואת דודה שינדל ובעלה לבית השייך ליהודי מקומי.

אותו יהודי מקומי שחי לבד, פינה את ביתו בלחץ האובסצינה (ועד קהילת הפליטים המגורשים בברשאד). באחד החדרים נעל את חפציו ויצא לגור אצל קרובי משפחתו. נותרו בבית שני חדרים ומטבחון קטן. את החדר הקיצוני, שלא כולם צריכים לעבור דרכו, תפסה משפחת רוזנצוויג. שתי נשים, אישה ואחותה, ושני ילדים, שכבינו לשעבר. שינדל ובעלה תפסו את החדר היותר גדול בכניסה לעצמם, ואנחנו, אמא ואני, נאלצנו לעבור לפרוזדור הצר אשר הוביל למטבח. וזאת למרות שבעל הבית לפני עוזבו, היקצה גם לנו מקום בחדר הגדול על גבי שני דרגשי עץ צרים בפינה. גם הפרוזדור הזה כקודמו היה משופע וצר ואי אפשר היה לשתינו לשכב שם בנוחות.

למחרת עבר במקום בעל הבית בלוויית יהודים מקומיים, וחיפשו מקום עבור משפחה מבסרביה, בת 5 נפשות, אשר גם היא נזרקה לרחוב. נכנס בעל הבית וגער בנוכחים: "מה זה, לא ייתכן ששני אנשים יתפסו חדר שלם", והכניס את כל החמישה שהמתינו בחוץ (אם, שני בנים ושתי בנות). ובנוסף החזיר אותנו בעל הבית לשני הדרגשים שבפינת החדר, אשר נתן לנו מלכתחילה. המשפחה מבסרביה שנוספה, הסתדרה מהר במקום - הם הפכו את הארון והשכיבו אותו על ה"ריצפה". כך עשו לעצמם פריץ' לישון עליו. שינדל ובעלה מצאו לעצמם מן המוכן פריץ רחב טוב לשינה ושידה.

בחדר אחד היינו 3 משפחות ו-9 נפשות, ולא היה קץ למריבות, במיוחד בין שינדל למשפחה מבסרביה. 9 נפשות בחדר צפוף אשר דרכם עוברים הלוך ושוב עוד ארבעה מהחדר האחרון, בדרכם אל פתח הבית. וכך ללא הרף, עם פתיחת דלת הכניסה, שטף קור עז את חדרנו.

גם ביקתה זו, כשאר בתי ברשאד, היתה בנויה מבלוקים העשויים מבוץ המחוזק בקני סוף. בית דו-משפחתי בחזית וגם דו-משפחתי מאחור. ולכל אחת מארבע יחידות הדיור היתה כניסה/יציאה לסימטה נפרדת. ברשאד היתה בנויה כלוח שחמט. אל הבית נכנסו דרך ורנדה, גגון על עמודי עץ. משם נכנסו ישר לחדר הראשון. מהחדר הראשון עברו לחדר השני. ומשמאל לחדר השני הוביל פרוזדור צר אל חדרון שלישי, בו סגר בעל הבית את חפציו, ואל מטבחון צר. בית כיסא או חדר רחצה לא בנו המקומיים, לא בביתם ולא סמוך בחצר. כלל לא היו חצרות מסביב לבתים. צחקו מאיתנו המגורשים, כאשר סיפרנו כי בצ'רנוביץ היו לנו שירותים בתוך הדירה.

לביקתה זו עלו בעבר על גבי מדרגות עץ. את מדרגות העץ גנבו מזמן, כדי לשמש חומר הסקה לחימום אוכל. ואני, בגלל הפרונקל הענק שלי, חוויתי קושי רב וכאבים במהלך הטיפוס על השיפוע המדורג, ללא כיסוי מדרגות העץ. יום אחד מעדתי על אותו שיפוע ונקעתי את אצבע הקמיצה ברגל שמאל. חשבתי בכאב: מה יהיה? פעם בעתיד יהיו לי שוב נעליים והאצבע עקומה. (מדרגות שבורות - ראה תמונה 88)

בסדקים שבקיר- פשפשים לאלפים האוכלים אותנו חיים, ופרעושים הממררים את חיינו. גזזת, פרונקלים ענקיים וכואבים. הראש מכוסה פצעים מסריחים ומאות כינים. עכברושים בגודל חתולים גרים איתנו בחורים שבקיר. הקיר שהפריד בין החדר של משפחת רוזנצווייג לשלנו היה הקיר שעל יד הסופקה/דרגש עץ שלנו, שלצידו שכבתי. יום אחד נפער חור בקיר זה, ממש במרכזו, על יד הסופקה שלי - חור גדול שאורכו כמטר, וגובהו כשישים ס"מ. לאורכו היה החור מדורג; נוצרו מעין מדרגות מלבני החימר הבוצי. על המדרגות הללו שבפירצה התרוצצו עכברושים ענקיים. העכברושים טיילו וקיפצו להם בנחת על הפריץ שלנו ועל לבבי הקיר, כמו בקירקס. למדתי אז לא לפחד מהם. הם, כנראה, לא נשכו אותי. עד היום הזה איני פוחדת עוד מעכברושים. הייתי מסתכלת כיצד הם עולים ויורדים ומתרוצצים. משפחת רוזנצוויג תלתה פיסת בד, כדי שלא נוכל להסתכל דרך החור על הנעשה בחדר שלה.

<u>ראה תמונה 74</u> - גירוש לחדר מלא שרצים האוכלים אותנו חיים

תמונה 74

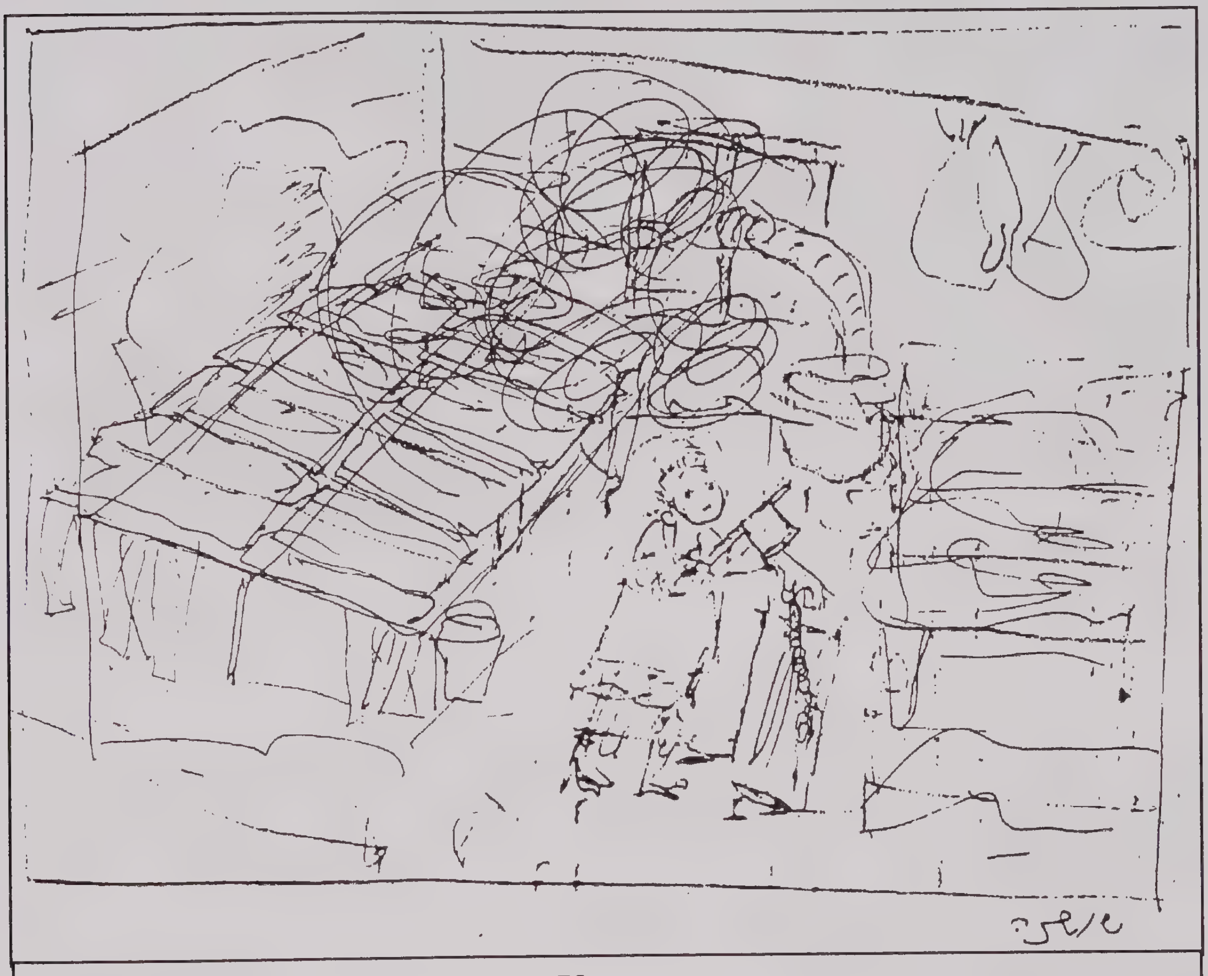
גירוש לחדר מלא שרצים האוכלים אותנו חיים
בסדקים שבקיר - פשפשים ופרעושים לאלפים הממררים חיינו
סובלים מגזזת, פרונקלים ענקיים וכואבים, פצעים מסריחים בראש ומאות כינים
עכברושים בגודל חתולים גרים איתנו בחורים שבקיר וזבובים
החדר עפוף ענגה ואנו בולעים עשן

אמא ושינדל קנו במשותף תנור פח קטן עגול עם ארובה התקועה בתוך החלון, תנור לבישול וחימום מים. למרות הארובה נדחף העשן תמיד על ידי הרוחות חזרה פנימה לחדר. העשן החוזר מן החלון אכל את חיינו. עננת עשן מילאה את החדר יום יום. אי אפשר היה לראות דבר כי החדר היה חשוך. הנחיריים היו שחורים מפיח, העיניים שרפו עד דמעות. הגרון צרב והאף שרף. העשן אכל אותנו חיים. מעין עינוי של גיהנום. בכיתי מסבל בליעת העשן. סבל קשה מנשוא. הייתי צריכה באצבע לנקות את הפיח השחור מן הנחיריים. לבקש אוויר לנשימה ללא עשן היתה בקשת חיינו. חומר הבעירה עצמו היה משונה, והורכב מכל מה שרק אפשר היה להשיג, כגון סוליה רקובה, סמרטוט מסריח, דברי פסולת בלבד. ריחות משונים ואיומים היו מתפזרים מן התנור. סירחון עד להקאה.

"רצפת" החדר היתה סתם אדמה. עם הזמן הצטבר עוד לכלוך ועוד בוץ, עד אשר נוצרו גבעות ושקעים. כל שנות הגטו לא ניקו את הביקתה הזאת. זבובים, פשפשים וכינים אכלו אותנו חיים. הפשפשים שרצו בכל סדק שבקירות השבורים ובין כל חפץ אחר. יושבים הם על פצעינו המכסים מלוא הגוף. פרעושים (פלעי קופצניים) עקצו וכיסו את גופנו הדל בנקודות אדומות.

זבובים שחורים עפו בחדר בכמויות. האוויר היה מלא בהם. הם ניזונו מפצעינו ומהנזלת, ונחתו על פרונקלים זבי מוגלה. לא נתקלתי בימי חיי בפלישה כזו של זבובים. בלילות היו חודרים עשרות זבובים לפי הפתוח. בבוקר הייתי יורקת מפי הרבה זבובים מתים. במידה ובלעתי אחד, מייד קיבלתי בחילה רעה והייתי מקיאה. פעם אמא רכשה "פולין", מן עשב ארוך בעל ריח חריף, שאמור היה לגרש פשפשים ופרעושים. לי זה מירר את החיים, אבל על הפשפשים זה לא עשה כל רושם. הם המשיכו לשרוץ באלפיהם.

שני ה"סופקליך"/דרגשי העץ שבפינת החדר ניתנו לנו. הסופקליך היה משטח לשכיבה מקרשים קצרים לרוחבו. כמובן שלא היה לנו מזרון. הקרשים היו בעובי לא אחיד והבליטות לחצו לי על הגב והכאיבו. אי אפשר היה לשכב כך. ניסיתי בגרזן ליישר קצת את הבליטות, ותוך כדי כך החליק לי הגרזן ונפל על בוהן שמאל. הבוהן נחתכה לשניים ואיבדתי דם רב. לא היתה ברשותנו תחבושת או פיסת בד לעצירת שטף הדם. דמי זב אל תוך קערה בה היו מעט מים קרים מהבאר, ואיבדתי דם רב (ראה גם תמונה 74)

תמונה 75

שכבתי על דרגש עץ עשוי קרשים ללא מזרון

ניסיתי בגרזן ליישר את הבליטות בקרשים שלחצו לי על הגב והכאיבו

החליק לי הגרזן ונפל על בוהן שמאל. הבוהן נחתכה לשניים ואיבדתי דם רב

יום אחד נכנס לחדר שלנו בביקתה אדם אשר ערך רישום של החלק הקדמי של החדר.
גיליתי רישום זה (תחת השם "חדר במחנה עבודה") במוזיאון "יד ושם" במהלך ביקור ב-1985.
שם התברר לי שמו של אותו צייר: ארנולד דגני (קורן, לשעבר). הוא שהה בגטו ברשאד בתקופה שלפני השיחרור (1943-1944), לאחר שהצליח לברוח עם אשתו ממחנה העבודה מיכאלובסקה
מצאתי רישום משלי של אותו חדר בברשאד, שהעלתי על הנייר בשנות ה-70 על-פי הזיכרון.
הרישום שלי מהזיכרון והרישום של הצייר דגני ב"זמן אמת" דומים להפליא. ראה השוואה.

השוואת פרטים בין ציור "חדר במחנה עבודה" של ארנולד דגני (ראה מוצג ב') לציור שלי המתאר על-פי הזיכרון את אותו החדר בדיוק (ראה תמונה 76)

1. פינה שמאלית - בשני הציורים מופיעים שני משקופים (פתחים), ממש אחד ליד השני.
2. קיר שמאלי - בציור שלי רואים את הארון ההפוך על גבו לכל אורכו ורוחבו (כולל קיר שמאלי), ועליו יושב הנער הנכה. בציור של דגני רואים רק חלק מהארון (ללא הקיר השמאלי) ששימש כמיטה ועליו יושב הנער הנכה. הנער הנכה היה פגוע יד ורגל וחסר כושר הליכה ועמידה.
3. משקוף ימני - הפתח לעוד חדר בביקתה, חדר שבו שוהה, בין היתר, אישה עם בתה הקטנה. בציור של דגני מופיעה האישה כשהיא ישובה על קצה הארון ההפוך, ממש ליד המשקוף הימני, כשפניה אל הצייר. פני בתה, לעומת זאת, אינם מופנים לצייר, והיא מרכינה את ראשה על גוף האם והאם בידיה מחזיקה בראשה הכפוף. בציור שלי מופיעים האם ובתה כשהן עומדות מחובקות בפתח משקוף זה הימני
4. הקיר שמפריד בין החדרים - התמונה של דגני צוירה בנקודה הקודמת מעט בזמנה לתמונה שלי, ואז הקיר המפריד בין החדרים עדיין היה שלם, אבל כבר ניכרים בו סדקים וסימני התפוררות. כשהקיר היה שלם אך סדוק ניתלו החבילות עליו. בציור שלי, לעומת זאת, מופיע קיר זה כשהוא כבר שבור כולו, ובו פעור חור גדול. בעקבות חור זה בקיר והתרבות העכברושים שטיילו שם, הועברו החבילות שהיו תלויות עליו (ראה ציור דגני) אל הקיר הימני ליד החלון (ראה ציור שלי).
5. גם בציור של דגני וגם בציור שלי תלויות חבילות קטנות על הקיר, ואינם מונחים על הרצפה. וזאת כדי שהעכברושים לא יכרסמו את המצוי בתוך החבילות כשהם מונחים על הרצפה
6. פינה ימנית - ליד הקיר המפריד והחלון מופיעים בשני הציורים אותם שני משטחי שכיבה מעץ (דרגשים), ללא מזרונים ועם קרשים רוחביים, שעליהם שכבנו אמא ואני.
7. בשני הציורים רואים שאת ה"רכוש" שלנו (מעילים, שמיכה) שמנו על משטח העץ א', הצמוד לקיר המפריד, בהשאירנו את משטח העץ ב' פנוי לישיבה.
8. בשני הציורים, ליד אותו משטח עץ ב', הפנוי לישיבה, מופיעה דמות ילדה, שזו אני. בציור של דגני מופנה גבה של הילדה לצייר, ואילו בציור שלי מופנות פניה אל המצייר.
9. בשני הציורים מופיע דלי מתחת למשטח העץ ב'. בדלי זה אספה אמא קליפות תפוחי-אדמה.
10. קיר ימני - בשני הציורים מופיע תנור פח עם ארובה התקועה בתוך החלון.

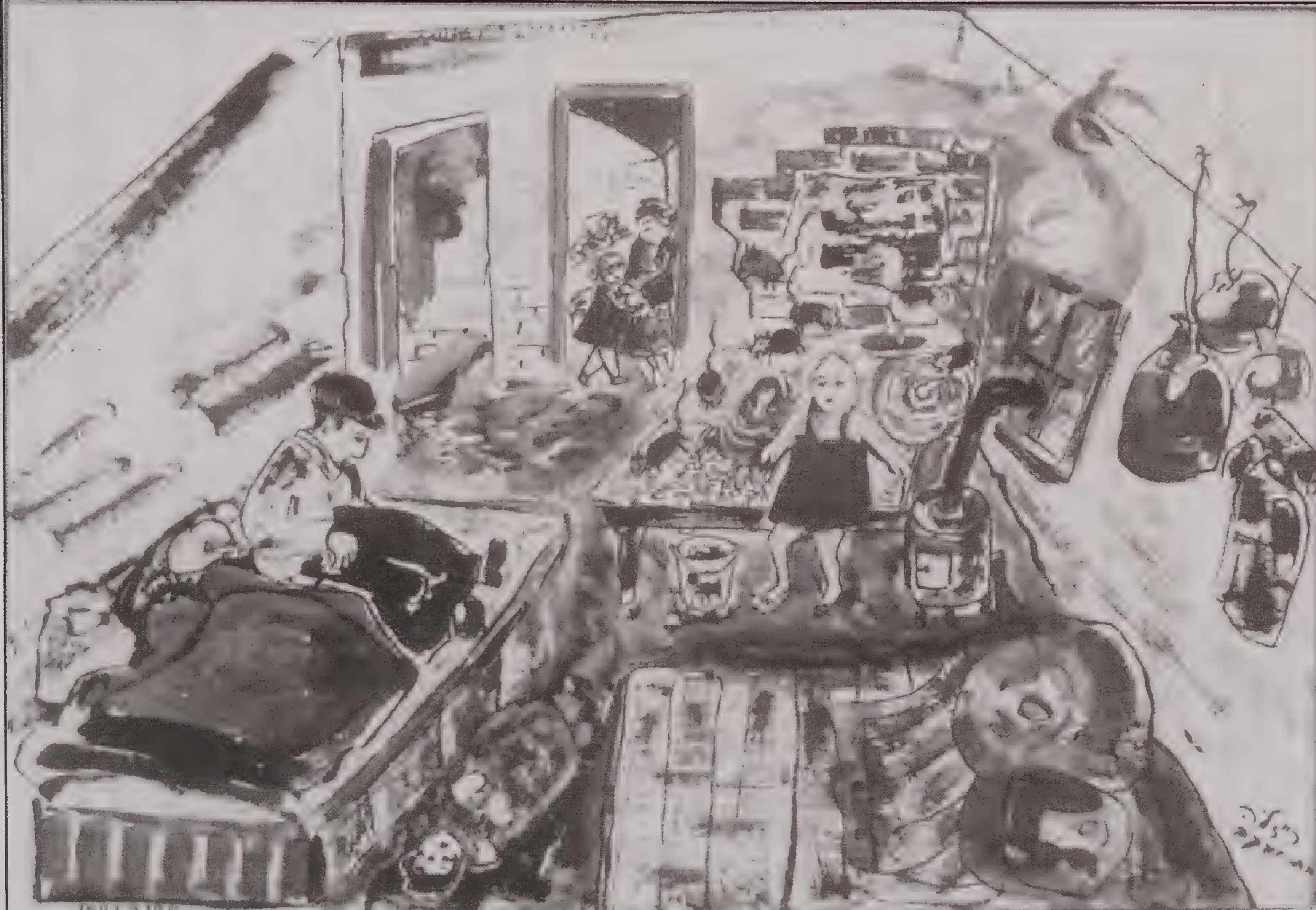
הערה: בתמונה שלי שדה הראיה רחב יותר ומקיף יותר מאורכו ורוחבו של החדר. ואילו בתמונה של דגני שדה הראיה צר יותר ולכן חסר בו לרוחב החלק השמאלי של הארון ההפוך + הקיר השמאלי, וכן חסרים בו לאורך ציורי הדרגשים שהיו ממוקמים בהמשך החדר (רק פינה ימנית מופיעה בתמונתו מאותם דרגשים).

יחפה הלכתי בעונת הקיץ. והתוצאה - דרכו לי על רגל ימין וקיבלתי זיהום ומוגלה לזמן רב. אבל לא היתה ברירה. לא היו לנו נעליים לקיץ. ועל נעלי החורף שמרנו מכל משמר, לא השתמשנו בהם ללא צורך כדי שלא ישתפשפו ויווצרו בהם חורים. פחדנו שמא יתבלו לנו הנעליים הכל כך נחוצים בעונת החורף.

מול הדרגש שלי (ליד קיר ימני), ברווח של מעבר בלבד, שכבו על ארון הפוך על גבו (ליד קיר שמאלי), ארבעה מבני משפחת בקרמן שמבסרביה. בנם הגדול, כבן 16, היה בעל רגל ויד פגועים, והיה חסר כל יכולת להניע אותם. הוא ישב כל היום על הארון ההפוך, אשר שימש להם כמיטה. כל היום ניבל את פיו בגסויות כלפי הסובבים אותו. מזל שצעירה מדי הייתי ולא הבנתי כלום. ממש כלום. האם, בנה הצעיר ובתה קיבצו נדבות והביאו מזון לבן הגדול. יום אחד הופיעה בת נוספת, הבת הבכורה שלהם. בעלה של בת זו נהרג במהלך הגירוש, והיא נשארה בודדה, כשהיא בהריון. כשהגיעה לקולחוז כלשהו ליד ברשאד, כרעה ללדת. היא ילדה בסיועו של נשים גולות שלצידה, אבל תינוקה נפטר בתנאים הקשים ששררו שם. הבת המשיכה בודדה לחפש את בני משפחתה. היא מצאה אותם לבסוף בברשאד. הבת שוכבה על הרצפה לרגלי הארון ההפוך. היא השתעלה כל הזמן והתברר שהיא חולה בשחפת. דקות לפני מותה סיפרה לאימה שבחלומה ראתה שהיא מקבלת כוס גדולה המלאה משקה (משל לחיים), וציוו עליה משמים לשתות מהכוס עד הטיפה האחרונה (משל לבוא המוות), וכך עשתה. הבת נפטרה עם סיום דבריה. יהי זכרה ברוך.

מוצג ו' תמונה של הצייר ארנולד דגני צוירה בברשאד, קיץ 1943, בחדר שלנו בביקתה	**חדר במחנה עבודה** **(= חדר בגטו ברשאד, קיץ 1943)** **(קודם בזמן לתמונה 76)**

תמונה 76
תמונה שלי (שושנה נוימן / "רייז'לה בת יעקב")
צוירה על-פי הזיכרון בחיפה, בשנות ה-70

תמונת מצב של החדר בגטו ברשאד בו שהינו עד אביב 1944
(מאוחרת מעט בזמן לתמונתו של דגני)

למעשה הועברנו מרחוב רומניה אל רחוב טרנסניסטריה גאסע. בטרנסניסטריה גאסע פתחו שוק בשנת 1943. האיכרים הביאו יום יום מכל טוב. ירקות ופירות מכל טוב הארץ, דוכנים עם לחם טרי. מה לא. אלא מה, הכל היה כפי שנכתב בתורה (דברים כח, לב): "ועינייך רואות וכלות אליהם כל היום, ואין לאל ידך". הכל היה מול עינינו, אבל לא יכולנו להושיט את היד, לקנות ולקחת. זה מה שהיה. הסתובבתי בין האיכרות היושבות בשורה עם מרכולתם. ראיתי מכל טוב. בלעתי את הכל בעיני, אבל אל פי דבר לא נכנס, לא היתה לנו אפשרות לקנות.
שלדים חיים מסתובבים בשוק. תרים אחרי כל פירור אוכל הנופל על האדמה.

<u>ראה תמונה 77</u> – שוק... בלענו את הכל רק בעיניים.. מחוסר כסף

יום אחד בקיץ ראיתי מול עיני ערימות ענק של עגבניות רקובות זרוקות בשוק. גם ערימות מלפפונים רקובים. חיפשתי ביניהם ירק שיהיה ראוי למאכל ולא מצאתי דבר.

<u>ראה תמונה 78</u> – עגבניות רקובות בשוק... חיפשתי ביניהם ירק ראוי למאכל ולא מצאתי

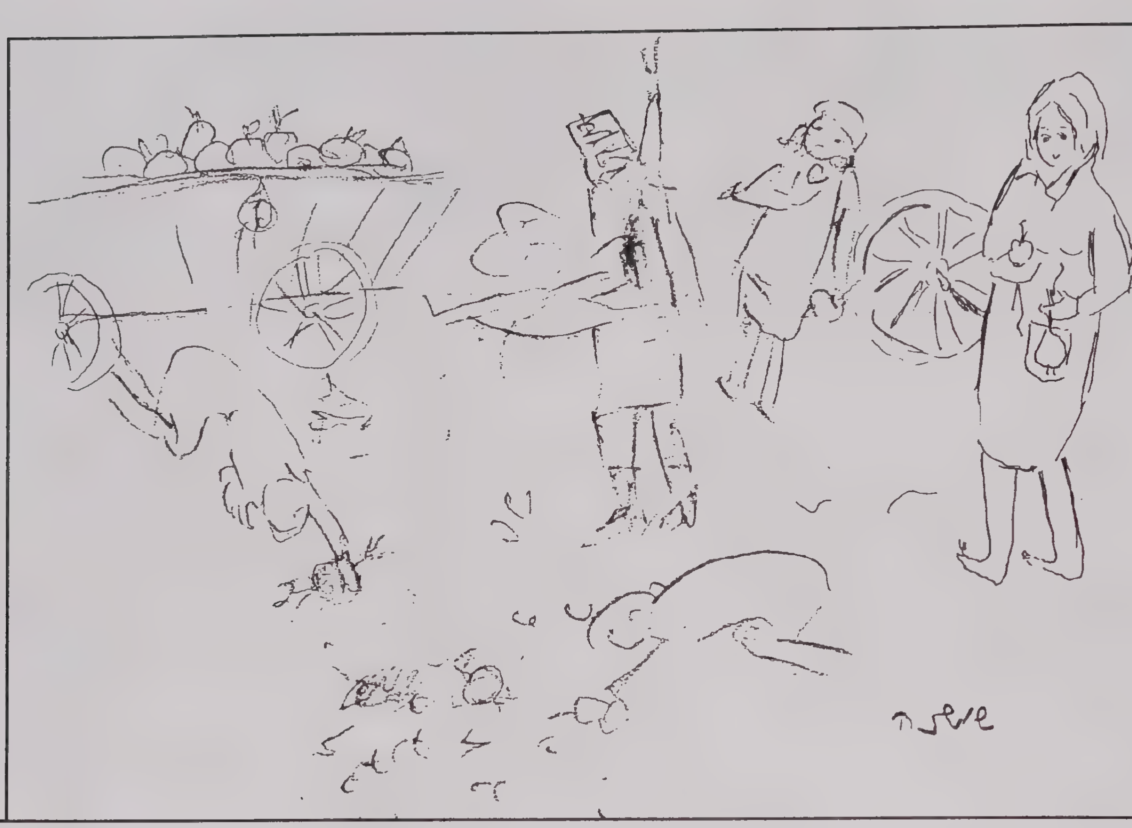

תמונה 77

לשוק הביאו האיכרים יום יום מכל טוב הארץ
בלענו את הכל רק בעיניים
לא יכולנו להושיט את היד ולהכניס אל הפה, מחוסר כסף
שלדים חיים מסתובבים בשוק. תרים אחרי כל פירור אוכל הנופל על האדמה

מקור נוסף להשגת אוכל היו שקי אוכל של סוסים. האיכרים הגיעו לשוק בעגלות הרתומות לסוסים, ושקי האוכל שלהם היו מלאים מלבד קש, גם בפרוסות לא מבושלות של סלק ותפוחי-אדמה, וגם קלחי תירס מקולפים קטנים. לעיתים התרחק האיכר מסוסו וזו היתה הזדמנות לגשת לשק האוכל של סוסו. למרות פחדי מכלבים וחיות, התגברתי ולא היססתי מלהתקרב לסוס ושלחתי ידי אל תוך שקו. מספר פרוסות סלק או קלחי תירס נחשבו שלל גדול שסיפק אוכל לשבוע. יום אחד הוצאתי בהחבא קלח תירס אחד, ולא יכולתי להתאפק מלנגוס בו, ולרוע המזל היה קלח תירס זה מלא ברוקו של הסוס. אכלתי והקאתי נשמתי. בחילה אוחזת בי בכל פעם שאני נזכרת בכך.

<u>ראה תמונה 79</u> – גונבת סלק או קלחי תירס משק האוכל של סוס

תמונה 78

יום אחד בקיץ ראיתי מול עיני ערימות ענק של עגבניות רקובות זרוקות בשוק
גם ערימות מלפפונים רקובים
חיפשתי ביניהם ירק שיהיה ראוי למאכל ולא מצאתי דבר

תמונה 79

כשהאיכר בשוק התרחק שלחתי יד לשק האוכל של הסוס
מספר פרוסות סלק או קלחי תירס נחשבו שלל גדול שסיפק אוכל לשבוע
יום אחד נגסתי בטעות בקלח תירס המלא ברוקו של הסוס, והקאתי את נשמתי

מלבד החלפת בגדים לצורך קבלת מזון, התפרנסה אמא גם מאיסוף קליפות דקיקות של תפוחי-אדמה שנתנו לה השכנים, היהודים המגורשים מזסטבנה. שנתיים ישנו לצד קליפות תפוחי-אדמה מפוזרות, שהתייבשו תוך הפצת ריח חריף של ריקבון וסירחון. אחרי איסוף כמות קליפות למילוי חצי דלי היתה אמא יוצאת, בסכנת נפשות, מחוץ לגטו, והולכת פנימה לכפר. שם היתה משכנעת איכרות לתת לה שני סלק או כמה תפוחי-אדמה תמורת הקליפות המיובשות. קליפות אלו שימשו מזון לחזירים. בעונת הסלק היתה מקבלת זר עלים של סלק. מעדן בלתי רגיל. חבל היה לנו לאכול את עלי הסלק בעצמנו, שכן ניתן היה לקבל תמורתם אוכל בסיסי המשביע יותר. אמא בשוק היתה מחליפה את עלי הסלק ומקבלת תמורתם מזון אחר: הירזה (גריסי דוחן) או קמח תירס. ואמא לא היתה היחידה. כל היום עברו על הפתחים אומללים אחרים וביקשו קליפות תפוחי-אדמה. בחלק מן הקליפות שאספנו השתמשנו לשבור את רעבונו שלנו. אמא חיממה אותם במקצת על האש ואכלנו.

תמונה 80

אמא אספה מכולם קליפות תפוחי-אדמה שהתייבשו בדלי תוך הפצת ריח ריקבון
שימשו מזון לחזירים ואמא בכפר קיבלה תמורתם סלק
בשוק היתה אמא מחליפה את עלי הסלק ומקבלת תמורתם דוחן או קמח תירס

(תמונות 76,74- ראה דלי בחדר עם קליפות תפוחי אדמה)

לשינדל, אחותה של אמא, לא חסר היה מזון. בעלה עבד בגן פרי באחד המנזרים שבסביבה. היא החזיקה סל מלא פירות, תלוי מעל הפריץ שלה. כל פעם היא לקחה לעצמה תפוח, ולי או לאמא, אחותה, מעולם לא נתנה. וזאת למרות שאמא בזמנו, בזמן מחלתה שלה ושל בעלה, נתנה להם אוכל משלנו, אוכל שהושג תמורת החלפת בגדים שלנו ולא שלהם, אוכל שהושג תוך סכנת נפשות שהיתה כרוכה ביציאה אסורה מהגטו. כן הבאתי יום יום לשינדל מים בדלי, גם בימי הקרה והכפור. אבל לא זכיתי לכל תמורה ממנה על כך.

יום אחד סגרו הגרמנים את הבאר אליה נהגתי ללכת, ופניתי לאיסוף מים בבאר אחרת. יהודי אחד ובנו השתלטו על הבאר ובנו ג'ולוב, מעין תעלה, שלתוכה שפכו את המים שבדלי. רק למי ששילם כסף היתה זכות לשים את הכלי שלו בקצה התעלה לצורך מילויו במים. הצלחתי להסתדר גם ללא תשלום כסף. פה ושם נשפכו זרמי מים דקים (עודפים) מהתעלה לאדמה, ואני אספתי לתוך כלי המים שלי מאותם זרמי מים שלא הצליחו להיכנס לכלי של האדם ששילם עבורם.

תמונה 81

באר נסגרה ואחרת נפתחה ותשלום נדרש על מים העוברים בתעלה מהבאר
נאלצתי להסתדר גם ללא כסף
אספתי לכלי זרמי מים דקים שנשפכו לצד מהתעלה לאדמה

פחד מחושך לא היה קיים יותר. הייתי הולכת בחשיכה לבד לבית השימוש בברשאד. בעיירה ברשאד היו רק שלושה צריפים בשלוש פינות שונות בעיירה ששימשו כבתי-שימוש ציבוריים. הצריף מאחורי האובשצינה היה הכי קרוב למקום מגורינו. התור שם לא נגמר עד הלילה. ולא התחשבו כלל באלו שסבלו מכאבי בטן ושילשולים לרוב. יום יום צריך היה לחכות בתור ארוך. צריף בית השימוש היה מחולק לשניים, לגברים ונשים, באמצעות מחיצה מקרשים. אבל בכל יום שעבר הלכה המחיצה וקטנה. אנשים סחבו את קרשי המחיצה כדי שישמשו כחומר בעירה. בבית השימוש השני כבר לא היו דלתות ומחיצות. גבר ישב שם וברחתי. הנוכחות שלו שם עם "כלים", ללא מחיצה, הפחידה אותי כילדה וברחתי.

<u>ראה תמונה 82</u> – הדלתות וקרשים מהמחיצה נגנבו בבית השימוש הציבורי לצורך חומרי בעירה

בשלב מסויים התחיל להיות מסוכן ללכת בערב לבית השימוש הנמצא בקצה הגטו. הגרמנים החלו לחטוף נשים צעירות בלילות. הם פתחו לעצמם בית בושת, במקום ששימש לפנים כבית כנסת. הם הושיבו שם גם שלושה מוסיקאים יהודים מהמגורשים. את המקום ניהלו בעל ואשתו, גם הם מהיהודים המגורשים לברשאד. גרמנים באו לילה אחד לחטוף את בת השכנים. היא שכבה מתחת לארון ההפוך וניצלה.

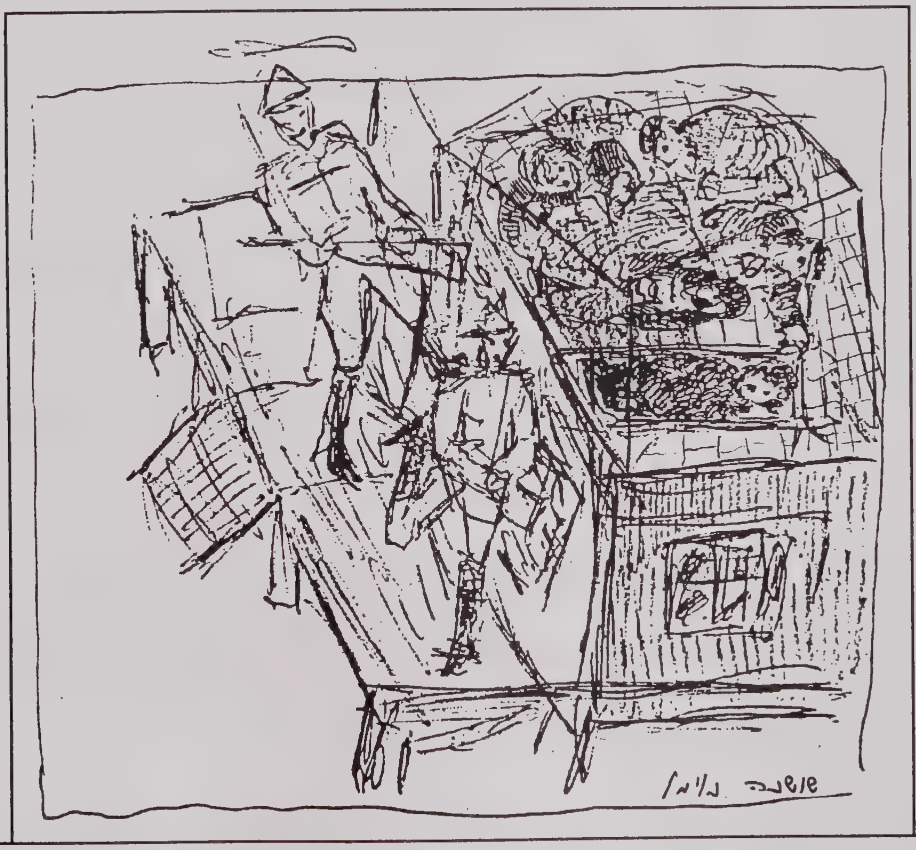
<u>ראה תמונה 83</u> – גרמנים באים לחטוף את בת השכנים לבית בושת

מראשית הדרך בלט חסרונו של נייר טואלט לנגב את התחת. בדרכים, בקולחוז, בגטו, ניגבו כולם באבן או עלה, תלוי בעונה. ועד מהרה צמחו פרונקלים וקרבונקולים, כמו על קרקע פוריה. המוגלה נזלה ולא היתה תחבושת לחבישת הפצעים.
אין סבון רחצה, אין גיגית לרחוץ הגוף, אין מברשת-שיניים. את השיניים - שנים לא מצחצחים, דווקא כאבי שיניים כן סובלים.
איש לא ראה פיסת בד או ממחטה לניגוב עיניים מזוהמות.

תמונה 82

הדלתות וקרשים מהמחיצה
נגנבו מבית השימוש הציבורי לצורך חומרי בעירה לבישול וחימום
הפחיד אותי להיכנס ולשבת שם לצד גבר ללא מחיצה ודלת

תמונה 83

הגרמנים פתחו בית בושת במקום שהיה לפנים בית כנסת
והתחילו לחטוף נשים צעירות בלילות
בת השכנים התחבאה מתחת לארון ההפוך וניצלה מחטיפה לצורך אונס

להסתרק לא מסתרקים כי את כיסוי הראש בכפור לא מסירים, ומסרק - אין. קר והכינים חוגגים. לפעמים מסרק יחיד עבר מראש אחד מלא כינים וגזזת לראש שני.
בביקתה השניה בה שהינו גזזו לגמרי את שיער ראשי. כל גופי היה מלא פצעים שורצי כיני ראש, גוף ובגדים. היתה זו הפעם השניה בה איבדתי את שיער ראשי. לראשונה איבדתי אותו לאחר הטיפוס. הראש הסריח מהפצעים והשיער הדביק נשר באלומות מהקרקפת.
כבר אין להשיג זוג מספריים. קיבלנו עבורם תפוח-אדמה לאכילה. את הציפורניים המלוכלכות – בסכין, אם יש, חותכים. שארית פח שהורידו מהגגות הפכה לסכין מאולתר שעבר מיד ליד.
גם סכו"ם לא היה לנו. אבל מצאתי בסדק שבין הרצפה לקיר, כף אחת. לא יאומן. 1943.

שינויים גופניים? צמיחה לגובה? התפתחות? הכל קפא בימי השואה. אנשים רזו והגיעו למשקל של ילדים. לפני השיחרור כבר לבשה אמא את המעיל שלי. של ילדה. ילדים לא צמחו כלל. לא צמחתי כל תקופת הגטו. חששו כי אשאר כזו קטנה. נערות לא התפתחו בקצב האופייני להתפתחות טבעית. שדיים לא הנצו בזמנם. מחזור ראשון לא הופיע. לנשים פסק המחזור לאורך כל שנות הגטו. שיני חלב נרקבו. את הבאים במקומם נאלצו לעקור.

רוב האומללים בברשאד כבר החליפו תמורת מזון כלשהו, את כל הבגדים אשר סחבו על גבם במסע המפרך. היו שהתהלכו כבר יחפים על השלג. ילדים אשר לגופם בחורף רק "רדניה", מין פיסת בד אשר התעטפו בו, כמו חצאית או שאל (צעיף).
הבגדים שסחבנו אנו מן הבית כבר הלכו ונגמרו. זה מפחיד כי נמות ברעב. את המעילים שלגופנו החליטה אמא כי לא תמכור, כדי שלא נקפא. ובכל מקרה לא היה כבר המעיל שלי ראוי למכירה, וזאת כי נוצר בו חור גדול בחזיתו כתוצאה משריפה באש.
ועוד על כך, בחורף 1944, ראה תמונה 94 – אל השוק יצאתי עם בגד להחלפה תמורת מזון

זוג הנעליים איתו הגעתי לברשאד התבלה לגמרי, ולכן נתנה לי אמא לנעול את זוג הנעליים של אחי ז"ל. מדי פעם בבוקר, בבואי להכניס את הרגל לנעל, היה עכברוש גדול נמלט מתוכו. זוג יחיד של גרביים בלויות מצוי על רגלי. תחתונים - אינני זוכרת דבר כזה. מן הגוף לא הורדנו בגדים במשך חודשים, ובתוכם משלשלים ומחרבנים. אין - לא חוטים במה לתקן את זוג הגרביים הבלויות, היחיד שברשותי, לא סנדלר להושיע לנעלינו, לא מגבת . את מגבות הפרוטה (הבנויות ממעשה שתי וערב של חוטי כותנה עבים), פירקו אותן נשים שעוד היה ברשותם פריט כזה, ומכרו לגויות הכפריות את החוטים.
בני משפחה שמתו כתוצאה מהטיפוס, הרעב והכפור, השאירו אחריהם את השמיכה בה התכסו, שמיכה ממולאה בצמר או כותנה. ובמקום ששאר בני המשפחה ששרדו, ישתמשו בה לצורכי חימום עצמם בלילות הקרה והכפור, פירקו אותה הם למרכיביה. מבד השמיכה תפרו חצאית ומכרו לשיקסיות (הגויות הכפריות) שבכפר. זאת היתה סחורה מבוקשת. מן הצמר, איזה רכוש, סרגו סוודר או כפפות (מן שאריות הצמר) ומכרו לגויות.
אותי לימדה אמא לסרוג כפפות יד. מצאתי חוט ברזל עקום ושברתי אותו לחמש חתיכות, בכדי ליצור חמש מסרגות. שייפתי את קצותיהם באבן שעות על שעות, עד אשר נוצרו חודים. אספתי שאריות צמר קצרות, קשרתי אותן אחת לאחת, ויצרתי מהן חוטי צמר ארוכים לסריגה. מהם סרגתי כפפות. אצבעותי כאבו מן המאמץ להעביר את העיניים במסרגות האלו. כאשר כבר היה לי מוכן זוג כפפות, זו היתה שמחה. אחר-כך הייתי מתרוצצת בשוק ומנסה למכור אותן. כאשר קיבלתי מזון כלשהו בתמורה לכפפות, גם זו היתה שמחה גדולה. שמחת עניים.

אמא שאלה כל ילדה מקבצת מזון אם איננה הבת היתומה של מלכה.
מלכה היתה בת דודה של אמא. מלכה ובעלה גורשו מסדגורה, עיר ליד צ'רנוביץ, לטרנסניסטריה, והגיעו למקום ליד ברשאד. מלכה ובעלה ניספו במגיפת הטיפוס שם והגיעה שמועה לאמא שבברשאד, שנותרה ילדה יתומה. פה ושם הגיעו יתומים לברשאד שנאספו מקולחוזים בסביבה. אמא שאלה כל ילדה מקבצת מזון אם אינה הבת היתומה של מלכה.
בקולחוז שבו נותרה יטי יתומה מהוריה, ראה אחד המגורשים שהיה לידה, שנשארה לבד, והוא הסכים להשגיח עליה ולהשיג לה אוכל, תמורת קבלת התכשיטים שהיו לאמא שלה. אבל אחרי שמכר הוא את כל התכשיטים, התנער האיש ממנה וסרב להמשיך להשיג עבורה אוכל, שהרי כבר לא היה לה לתת דבר נוסף בעל ערך שניתן לקבל תמורתו דבר מה.
מישהו סיפר לה שיש בברשאד אובשצינה (ועד קהילה) שאמורה לדאוג ליתומים יהודים. בדרך כלשהי הצליחה להגיע לברשאד ופנתה לוועד הקהילה. ממש במקרה, הגעתי גם אני לשם, ושמעתי את סיפורה. בדבריה הזכירה הילדה שמות שהיכרתי מהבית, שמות של בני הכפר וורצ'אנקה, הכפר שבו נולדה אמא. הבנתי שגם היא מהכפר של אמא, ושאלתי אותה לשמה של אימה. כשאמרה "מלכה", הבנתי מייד שמדובר בקרובת המשפחה של אמא, אותה קרובת המשפחה היתומה שאמא מחפשת אחריה.

לרחוץ את הגוף במלואו לא היתה כל אפשרות במשך רוב ימות השנה, וזאת מחוסר פינה לרחצה ומים חמים. בקיץ 1942 התחלנו לנהור למי הדולינה להתרחץ. מי הנהר דולינה - רחצה ראשונה אחרי 8 חודשי גירוש מהבית ואחרי גמר החורף הטרגי, שקטל משפחות הרבה. הגענו לרחצה בנהר, ללא סבון ומגבת (כלי רחצה שלא היו כלל ברשותנו), וכל הנשים מלבדי עמדו ערומות לגמרי. שם ממול עמדו גויים צעירים מקומיים ואספו קני-סוף אל תוך הסירה בה שהו, ותוך כדי כך צחקו ולעגו לנו. המים שרצו מלריה (קדחת הביצות) וכל שוכני הגטו חלו וקיבלו כינין.

תמונה 84

מי הנהר דולינה בברשאד - רחצה ראשונה אחרי 8 חודשי גירוש מהבית...
הנשים הגיעו ללא סבון ומגבת
(כלי רחצה שלא היו כלל ברשותנו)
ועמדו ערומות לגמרי מלבדי
ממול עמדו גויים צעירים ואספו קני-סוף, ותוך כדי כך - צחקו ולעגו לנו
המים שרצו מלריה וכל שוכני הגטו חלו

שנת 1944-1943

בשנה השלישית (1944-1943) החלו יהודי רומניה לשלוח לוועד הקהילה בברשאד: בגדים, תרופות, מזון, לצורך חלוקה לנצרכים. ועד הקהילה אירגן מרפאה ובית-יתומים.
השמועה כי הגיעו בגדים לחלוקה היתה בשורה מרגשת מאוד מאוד. כיתומה אקסטרנית קיבלתי מעיל קיץ קצר, פיז'מה קיצית עם שרוול קצר וזוג נעלי בית אדומות קיציות עם פומפון לב. לא סחורה מבוקשת בימים ההם באיזור אוקראינה. הכפריות לא נזקקו לנעלי בית אדומות עם שפיץ וגם לא לפיז'מה קיצית עם שרוול קצר, ולא היו מוכנות לקנות בגדים אלו. וכך, לצערנו, לא היינו יכולים לקבל תמורתם מזון כלשהו. בבית היתומים חילקו כמה מעילים ותלו אותם על מסמר לשימוש משותף.
היתה תחושה שרוב הביגוד שהתקבל נעלם באופן שיטתי. והאנשים כצפוי כעסו, קיללו והשמיצו. כולם היו בטוחים שראשי האובשצינה (ועד הקהילה) מכרו את הבגדים בעלי הערך ולקחו לעצמם ולמקורביהם את התמורה. וכל זאת במקום לחלק שווה בשווה לכל אנשי הגטו.
גם תרופות הגיעו במשלוח מיהודי רומניה, כולל ויטמינים וזריקות קלציום. אבל רק מעט מאוד תרופות סופקו ל"מרפאה" בברשאד, כולל אבקת כינין (אקריכין) כנגד מחלת המלריה שהיתה אז בעיצומה. אבל אף אחד מיהודי הגטו לא זכה לקבל ויטמינים וזריקות קלציום. החשד הראשוני היה שהם חולקו רק למקורבים לוועד הקהילה.
איש לא ידע אז, והדבר נודע לנו רק מאוחר יותר, כי רוב התרופות הועברו לפרטיזנים שבאיזור ברשאד. גם את הבגדים אשר הגיעו מכרו ראשי האובשצינה ובתמורה השתמשו לאספקת מזון ולבוש חם לפרטיזנים.

בשנת 1943 הוקמה מרפאה פרימיטיבית ברחוב הראשי ושם טיפלו בפרונקלים וכד'. בימי ראשון המרפאה היתה סגורה ואני, באחד מאותם ימי ראשון, נתקפתי בכאב שיניים מטריף. כאב שניים איום היה לי, ולא ידעתי מה לעשות מרוב יאוש, ממש התחושה שעוד מעט אתחיל לטפס על קירות. אחד המגורשים, רופא שיניים במקצועו, שמע את זעקותי, הוריד אותי מהעמוד בו אחזתי ומרח לי תרופה.
חודשים סבלתי מפרונקל על הסנטר, מתחת לשפה. הלסת היתה כואבת ונוקשה. לא די היה שלא פסק הרעב, כבר לא יכולתי לפתוח את הפה למעט המזון שכן היה. רק נוזל נכנס לפי דרך מפתח הפה הצר.
גופה של אמא מכוסה פצעים מגרדים. לי גזזת בראש, המלא כינים ופצעים.
ב"מרפאה" ראיתי נשים גוססות בפרוזדור על יד הקיר. והאוויר במרפאה היה ספוג כולו בריח שתן וסירחון.
רופא טיפל בפרונקל על גבו של איש. פרונקל ענק כזה שלא יאומן, גם על ישבנו.

יום אחד בשנת 1943 פתחו בברשאד מטבח לחלוקת מנות אוכל לאלמנות ועוד. עמדו שם בתור ארוך ארוך וכל אחד בתורו הגיש פחית באשנב וקיבל מנת מרק. שם הייתי מקבלת מנת מרק עבור אמא האלמנה. מרק? שעועית יבשה מבושלת במים. אפשר היה לספור את מספר גרגרי השעועית השטים במים. בלי מלח כמובן. בברשאד לא היה מלח. דוניה, דודתי לעתיד, היתה שם המבשלת.

ראה תמונה 85 – תור ארוך ארוך ליד האשנב לקבלת מנת מרק בפחית

אותי דחף הרעב לבית היתומים. כיתומה מאב נתנו לי זכות, כאקסטרנית, לקבל מנת אוכל בבית היתומים שנפתח בברשאד. מנת האוכל כללה מרק בלוויית מזון מוצק - פרוסה אחת משולשת של לחם. את מנת המרק החזקתי בפחית קטנה אשר היתה עשויה מפח שחור, אכול קורוזיה, שהורידו אנשים מגגות. את הפח שהורד מהגגות עיצבו לכלי מטבח, כגון סירים ופחיות, ומכרו. בעלה של שינדל עבד בבית היתומים והיתה לו זכות לקבל מנה כפולה עבורם. כך הייתי חוזרת הביתה ובידי שני פחיות – פחית קטנה עם מנת מרק לי ופחית גדולה ובה מנה כפולה עבור שינדל ובעלה.
בלילה נמסה שכבת השלג העליונה למים, וקרירות היתר שלקראת הבוקר הקפיאה את המים שהפכו לקרח. כל העיירה הייתה מכוסה במי שלג שקפאו, וההליכה היתה כהליכה על משטח זכוכית. בתמונה אני נראית חוזרת מבית היתומים עם שני פחיות מרק, לבושה במעיל אבל חשופה לקור ברגליי הדקות והרזות ביותר. לעיתים קרובות איבדתי שיווי משקל, החלקתי על משטח הכפור הקפוא ונפלתי חבולה. יש שנאחזתי בעמוד טלגרף כדי למנוע נפילה.
ראה תמונה 86 – חוזרת מבית היתומים עם פחיות מרק

כתוצאה מהידבקות דרכי העיכול אצלי נעצר המזון בדרך. בחילה נוראה כל יום. במיוחד הרגשתי זאת בעת אכילת הירזה (דוחן) ודלעת. הדוחן והדלעת במצב חצי מבושל היו נעשים דביקים וכתוצאה מכך לא ירדו בקלות במורד דרכי העיכול. לא היתה ברירה. לא היו לנו מספיק חומרי בעירה לבישול, ולכן נאלצנו לאכול את האוכל במצב חצי מבושל. הרעב היה כל כך גדול ובאצבעות הוצאנו את האוכל מהסיר, תוך כדי בישול.

תמונה 85

בשנת 1943 פתחו מטבח לחלוקת מנות אוכל לאלמנות ועוד
בתור ארוך ארוך התקרבו כולם לאשנב. שם קיבלתי פחית מנת מרק לאמא
מרק? מספר קטן של גרגרי שעועית שטים במים, בלי מלח כמובן

תמונה 86

חוזרת מבית היתומים עם פחיות מרק לי ולדודיי
לבושה במעיל חם אך רגלי הדקות והרזות חשופות לקור
נאחזת בעמוד טלגרף למניעת החלקה על שכבת הכפור

יום אחד פרחה לי הנשמה. פשטה שמועה כי נורו למוות אישה ובחור יהודיים מחוץ לגטו באחד הכפרים. ידעתי כי אמא הלכה לשם. סיפרו לי זאת בעומדי בתור בבית היתומים לקבלת כוס מרק. היה עוצר בכפר תוך כדי חיפושים קפדניים סביב הגטו. במהלך הסריקות בכפרים ירו החיילים בבחור צעיר ובאישה אחת. עולמי חשך עלי. אבל כבד ירד על ראשי. בפיק ברכיים הלכתי מבית היתומים ולא היה לי למי לספר מה עובר עלי. הגעתי לביקתה בה גרנו עם עוד שלוש משפחות. הם עדיין לא שמעו מה קרה או לא סיפרו לי.

יצאתי מהביקתה והתחלתי לשוטט בשוק לחפש את אמא. בדרך כלל כאשר אמא היתה מקבלת מספר עלי סלק תמורת עבודתה או תמורת קליפות תפוחי-אדמה מיובשות, היתה היא הולכת לשוק ומנסה לקבל תמורתם מזון אחר, קמח תירס או תפוחי-אדמה. יותר מחצי שעה שוטטתי בשוק וחיפשתי את אמא, אבל לשווא.

באותה תקופה אמא הצליחה להשיג עבודה מחוץ לגטו באחד הכפרים. היא עבדה בעבודה חקלאית אצל אישה שכונתה "האגרונומית". אישה זו היתה גויה, אבל מכיוון שבעלה היה פרטיזן, היא לא גרשה את אמא ולא הלשינה עליה, אלא התייחסה אליה יפה. תמורת העבודה נתנה לה עלי סלק או תפוחי-אדמה.

"נצח" עבר עד שאמא הופיעה וסיפרה: "שמעתי יריות, ובא ז'נדרם (חייל רומני), כיוון אלי את הרובה וצעק: "עצור!". אמא ידעה כי אם לא תעצור הוא יירה בה. החייל ניגש אליה כשהיא נושאת בידה דלי ובתוכו שני סלק ועלים, וגם תפוחי-אדמה. החייל שאל אותה באם היא יהודיה, אבל אמא הסתירה במטפחת כלשהי את הטלאי הצהוב, והבינה שאם תענה לו בשפתו הרומנית, הוא מייד יבין כי היא יהודייה, שכן האוקראינים המקומיים לא ידעו רומנית. לכן ענתה לו אמא באוקראינית: "הייתי אצל אחת האיכרות והיא נתנה לי שני סלק תמורת עבודתי. יש לי בבית ילדה". הוא כנראה לא הבין דבר, אבל אמא השתדלה לדבר בטון המעיד על ביטחון עצמי, טון שלא יסגיר את פחדה הרב ממנו, והדבר עבד. החייל שיחרר אותה לחופשי בצעקה: "דוטה!"- לכי. אמא נשאה רגליים וברחה משם. אמא ניצלה ממוות. לי פרחה הנשמה מהתרגשות כאשר פתאום ראיתיה מופיעה בשוק.

אמא גם הסבירה לי מדוע אחרה להגיע לשוק. "היום, במקרה", כך אמרה, "קיבלתי ארבעה תפוחי-אדמה". בשנה האחרונה לשהותנו בגטו, נהגה אמא לחלק אוכל משלה גם לבנות הצעירות של השוחט מוורצ'נקה, כפר הולדתה. משפחתה של אמא היתה מיודדת בזמנו עם משפחתו של השוחט מוורצ'נקה. הנערות הצעירות האלה לא יכלו היו אז לצאת אל מחוץ לגטו לצורך חיפוש מזון, מפחד שיפלו טרף לגרמנים, שנהגו לתפוס ולקחת נערות צעירות. אמא דאגה ונתנה להן כל תפוח אדמה שיכלה לקחת מפינו. כתוצאה ממעשי חסד אלה של אמא, מעולם לא היה ברשותנו מזון עודף, השמור ליום המחרת.

<u>ראה תמונה 87</u> – תפסו את אמא בכפר, והשמועה – הרגו אישה

תמונה 87

תפסו את אמא בכפר, והשמועה – הרגו אישה יהודיה
כולי אבל רצתי לחפשה
אמא שוחררה כגויה מקומית בעקבות דיבור בשפה האוקראינית
בכפר קיבלה עבודה אצל אשת פרטיזן
שלא הלשינה עליה ונתנה לה שכרה – סלק ותפוחי-אדמה

חלק מהמגורשים התחילו לקבל מקרובי משפחתם ברומניה כסף, באמצעות חיילים רומנים שהיו מוצבים בברשאד, ופה ושם הגיעו לבוקרשט.
עבור אלה התחיל אופה מקומי יהודי לאפות למכירה לחמים עגולים קטנים.
איש מהמגורשים מצא אוצר של מלח בחצרו, מלח מעיבוד עורות, מלא שערות. הוא הצליח למכור את הכל לאותם יהודים שהיה ברשותם כסף שקיבלו מבוקרשט. לנו כבר לא היה כסף.
לראשונה בגטו הגיע גם ארגז סבון למכירה. הסבון נמכר בזול מאוד בשוק. סבון ירקרק. על הסבון היה חרוט "R.I.S" ואז לא היה לנו מושג מה משמעותם של ראשי התיבות.

בשנת 1945, בהיותנו בצ'רנוביץ, הגיע גם לשם משלוח ארגזים עם סבון כזה בדיוק, ועליו האותיות: "R.I.S". יהודים, כנראה פליטים מהונגריה, שעברו דרך צ'רנוביץ, גילו לרוסים שמדובר בסבון שעשוי משומן יהודי (שומן שנלקח מגופות מתות של יהודים שנרצחו על ידי הגרמנים). הם הסבירו לרוסים שמשמעות ראשי התיבות שעל הסבון היא: "Reine Iuden Seife", "סבון יהודי נקי". ואז הרוסים הורידו את הסבון הזה מהמדפים והפסיקו למוכרו.

חברה, ילדה שכנה כלשהי, לא הזדמנה לי כל שנות הגטו. לא היה לי עם מי לדבר.
"הבית" אליו הועברנו היה דו-משפחתי ובחלקו השני גרה משפחה של יהודים מקומיים, מברשאד עצמה. פרוון, אשתו ושלושה ילדים. בת היתה להם, חונה. חסונה היתה וחזקה. אכלה מכל טוב, כי אביה הפרוון הרוויח טוב ואמא בישלה מכל טוב. היא היתה בת גילי בקירוב, אך מעולם לא הביטה לעברי. אסור היה לה לדבר איתי. אסור היה לה אפילו להסתכל עלי, גזוזת-הראש. התרחקות מתוך זהירות, למנוע הידבקות במחלות. הסתכלתי בקנאה בילדות יהודיות מקומיות, ביניהן חונה, הלומדות עם מורה מאחורי החצר. לנו לא היה כסף לשלם למורה הפרטית.

שנת 1943 - מול עיני הכלות זרקה אימה שאריות מזון רק לעבר החתול שלהם, ולא אלי. ואני – נשמתי פרחה מהרעב.

ראה תמונה 88 – יהודיה מקומית נותנת שאריות מזון לחתול. לא לי, הסובלת מרעב.

כלב זאב של גרמני מפיל יהודי ארצה. מגלגל אותו ונושך אותו הכלב, והגרמני לא עוצר בעדו.

ראה תמונה 89

בקיץ 1943 בברשאד התחילו הגרמנים לחטוף גברים לעבודות כפיה שנמשכו חודשים רבים, והם הועברו לטולצ'ין, בירזולה, אובודניה, ניקולאייב, פיצ'ורה.

יום אחד פשטה שמועה שכל הגברים המעוניינים להשתחרר ולחזור לצ'רנוביץ, צריכים להגיע לגן הציבורי שבשולי הגטו ולהוסיף את שמם לרשימה. גברים רבים הגיעו לשם, ביניהם גם הדוד שלי. להפתעת כל הנאספים שם, סגרו הגרמנים מייד את המקום ולקחו את כל הגברים שנאספו לעבודות כפייה. קודם החזיקו אותם במחנה סגור בתוך ברשאד, ואחר-כך הם הועברו לאובודנאייה. רק אחרי שלושה חודשים הם הוחזרו לברשאד. קבוצות אחרות של גברים מברשאד הועברו לעבודות כפייה בבירזולה, בניקולאייב, בטולצ'ין. כל פעם ראיתי שיירות גברים, המובלים שניים-שניים לעבודה.

נשים נחטפו במועד אחר לעבודות כפייה בטולצ'ין. נשמתי פרחה. תופרות, אולי גם חייטים, הועברו לעבודה במחנה בטירספול. לטובתן, שכן קיבלו הן שם אוכל ומקום לינה.

אז נדרתי לעצמי נדר, שכשאהיה גדולה, דבר ראשון אלמד להיות תופרת. כך שאם אי פעם שוב ניקלע לתנאי מצוקה ורעב, אזי אוכל להציג עצמי כתופרת ובכך להציל את המשפחה שלי מחרפת רעב. ואמנם כמה שנים אחרי השיחרור מגטו ברשאד הזדמן לי ללמוד תפירה בבוקרשט, עם מורות מויצ"ו אשר הוזמנו למוסד ליתומים של אגודת ישראל. אחר כך המשכתי ללמוד תפירה בקורס פה בארץ, באירגון 'אימהות עובדות'. תפרתי לעצמי ולבתי בגדים במשך עשרים שנה, והתמדתי בזה. החוויות בגטו ברשאד השאירו בי את החותם שכדי לשרוד ללא חרפת רעב רצוי להיות תופרת ולדעת לתפור.

אמא היתה חקלאית ולא תופרת, וחששתי כי יקחו את אמא הכחושה לעבודה קשה, ואז, מי יביא לי דבר מה לאכול, מי ידאג לי, אהיה לבד בעולם. אבל אמא הצליחה להסתתר בבית מתחת למיטת הקרשים, ואני, ששהיתי בחוץ, לא האמנתי שהיא תצליח להתחמק מעיניהם, אבל זה קרה.

ראה תמונה 90 – נשים נתפסות ונשלחות לעבודות פרך בטולצין

ראה תמונה 91 – יהודי תלוי על קיר כניסה לבית. לצידו גברים שנסחבו לעבודות פרך

רק בקיץ 1943 חזרה אמא להרשות לי לצאת אל מחוץ לגטו, כדי שאתרום גם אני את חלקי בחיפוש אחר מזון כלשהו. התפלחתי מחוץ לגטו כדי ללקט מעט גרעיני חמניות. "שמרתי" על החייל שפיטרל על הגשר, וברגע שסטה ממקומו הקבוע, והלך הצידה תוך עזיבת הגשר, הצלחתי מאחורי גבו לעבור ולרוץ אל חצר בית-החרושת לשמן, שהיה ממוקם ממזרח למקום מגורינו. לשם הביאו האיכרים שקי חמניות, אשר נטחנו לצורך הפקת שמן חמניות. כל איכר הניח את שקיו בפינה מסויימת בחצר. חיפשתי חורים בשקים. במידה והיה חור בשק, נשרו ממנו כמה גרעינים. חיטטתי בעפר ואספתי אותם אחד אחד אל תוך התיק שלי. לעיתים על יד חור גדול יותר נוצרה ערימה קטנה של גרעינים.

ברוב הפעמים התעלמו העובדים בבית-החרושת מנוכחותי ולא פגעו בי ולא גרשו אותי. אם כי לעיתים גם הם היו מגרשים אותי.

לאחר שנים, בארץ, נודע לי כי עבדו שם פרטיזנים ולכן הם התעלמו ממני ולא פגעו בי.

ראה תמונה 92 - התגנבתי אל חצר בית החרושת לשמן ואספתי גרעינים שנשרו מתוך חורים בשקים

קיץ 1943. שיירת עגלות של כפריים עמוסי סלק סוכר עברו בדרך. מדי פעם נתקלה העגלה במכשולים שבדרך, והדבר גרם לסלק אחד או שניים ליפול מהעגלה. ילדים ילדים עמדו לאורך הדרך וכולם ניסו להתנפל ולתפוס את הסלק שנפל. רבים מכפריים אלה היו פרטיזנים, ולכן לא ממש הרביצו לנו כשמישהו מהילדים תפס סלק לעצמו.

ראה תמונה 93 – ילדים מתנפלים על סלק אחד או שניים שנופלים מעגלות עמוסות סלק סוכר

תמונה 88

שכנה, יהודיה מקומית, נותנת שאריות אוכל לחתול. לא לי, הסובלת מרעב.
לילדתה של השכנה אסור היה אפילו להסתכל עלי,
גזוזת הראש בגלל כינים ומחלות

תמונה 89

כלב זאב של גרמני מפיל יהודי ארצה. מגלגל אותו ונושך אותו הכלב
והגרמני לא עוצר בעדו

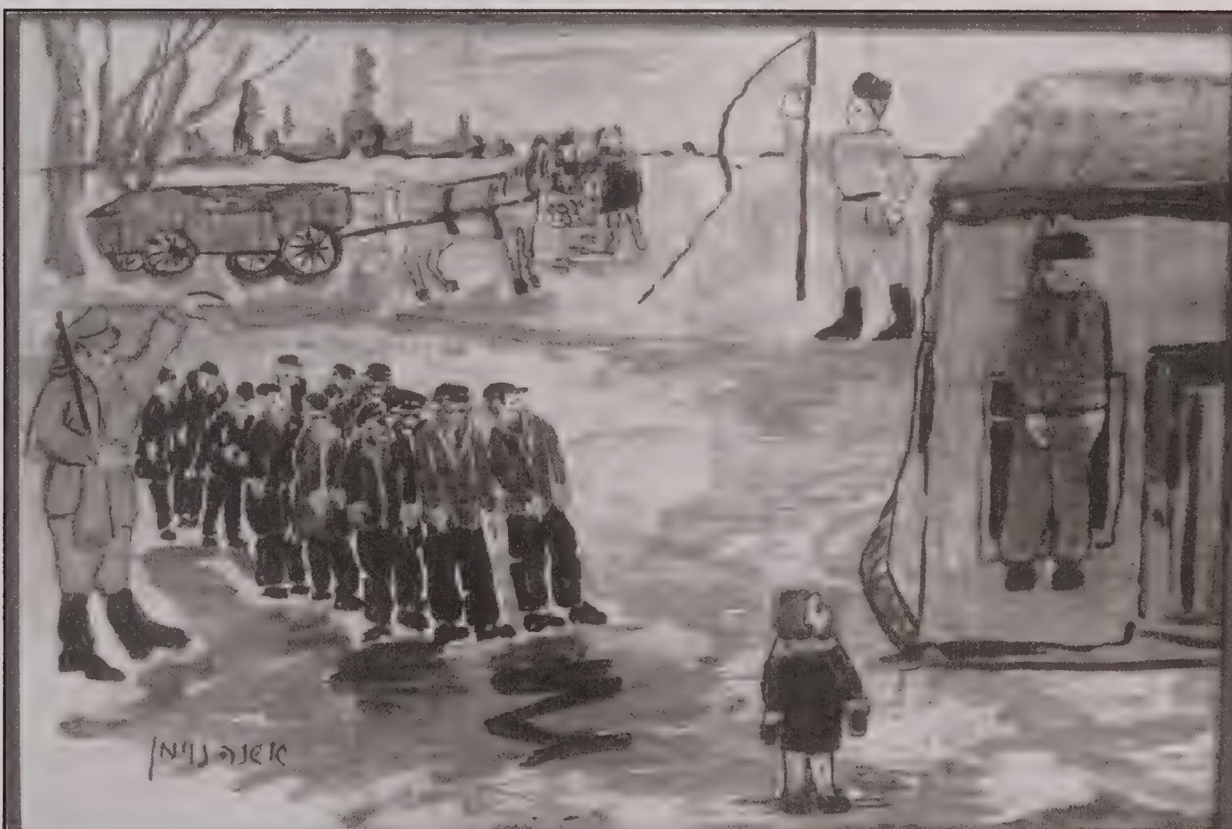

תמונה 90

נשים נתפסות ונשלחות לעבודת פרך בטולצ'ין

פחדתי – מי ידאג לי בעולם

אמא הצליחה להסתתר בבית מתחת למיטת קרשים

תמונה 91

במרכז הגטו תלוי יהודי בבגדיו על קיר כניסה לבית

בסמיכות קבוצת גברים שנסחבו לעבודות פרך

תמונה 92

מאחורי גבו של החייל התגנבתי אל מחוץ לגטו
בחצר בית החרושת לשמן אספתי גרעיני חמניות שנשרו מתוך חורים בשקים
הגויים לא פגעו בי שם משום היותם פרטיזנים

תמונה 93

עגלות עמוסות סלק סוכר עברו בשיירות
ילדים עמדו לצד הדרך והתנפלו על סלק אחד או שניים שנפלו מעגלה
רבים מהעגלונים היו פרטיזנים
ולכן לא הרביצו לילד שתפס סלק לעצמו

<u>עדות שנמסרה ב"יד ושם"</u>

"עדותו של מר צ'ארטר היא חשובה מאוד הואיל ומעטים הם היהודים אשר ניצלו ממחנה ברשאד.
ברשאד היה אחד המחנות האיומים אשר התפרסם באכזריותו.
מפקד המחנה היה גענעראַרו המפורסם.
העדות מוסרת על העינויים, אשר עברו על היהודים במחנה זה. הקומנדנט גענעראַרו היה נוהג לקשור אל האופנוע שלו אנשים ולגרור אותם אחריו עד צאת נשמתם.
הוא היה נוהג לשלוח פטרולים לגטו היהודי, אשר היו אוסרים אנשים על לא עוול בכפם, ולבסוף היה מוציא להורג את האסירים. היו אלו חיים עקובים מדם בתוך אווירה של סדיזם ומוות. העד מוסר כי סמל החיים שלהם במחנה ברשאד היתה הגוויה... המתים נקברו בשני קברי אחים".

המשך – טקסט ותמונות מאת שושנה נוימן

יום אחד עברה שמועה שמחוץ לגטו ישנה מחלבה שבה נותנים חלב רזה תמורת עלי סלק או קליפות תפוחי-אדמה. לחזירים שלהם העדיפו הגויים לתת מזון זה, ולא חלב. אמא שלחה אותי עם יטי, הבת של מלכה, אל מחוץ לגטו. יטי לבשה חולצה רקומה בסגנון רומני, וגם היא כמוני נראתה כשיקסלה (גויה צעירה). לשתינו היה שער בלונדי. עמדנו בתור למחלבה וקיבלנו סיר חלב רזה. אמא לא נתנה לנו לשתות מהחלב, אלא חיש מהר רצה ישר לשוק, ושם מכרה את סיר החלב תמורת תפוח-אדמה.
כשיצאנו מהמחלבה, בדרכנו חזרה לגטו, ראינו לפתע מול עינינו את המפקד הרומני ה"רע" (הקומנדנט) גורר אדם, הקשור בחבל, אחר רכבו אל מחוץ לגטו. כך נהג להעניש. יש שאמרו "אחרי אופנועו", ואני ראיתי "אחרי מרכבתו הרתומה לסוסים". ואנחנו, יטי ואני, עמדנו מפוחדות, והסתכלנו. עשינו את עצמנו כנהנות לראות את המחזה, שכן כשיקסיות (גויות) זה מה שהיינו אמורות להפגין כלפי חוץ.

תמונה 94

המפקד הרומני ה"רע" (הקומנדנט) גורר אדם, הקשור בחבל,
אחר רכבו אל מחוץ לגטו. כך נהג להעניש
יש שאמרו: "אחרי אופנועו", ואני ראיתי "אחרי מרכבתו"

בחורף 1944 יצאתי אל השוק עם בגד להחלפה תמורת מזון. כל היום הסתובבתי רעבה, ולא הסכמתי לתת אותו בזול, כי היה זה הבגד האחרון שברשותנו להחלפה.

<u>ראה תמונה 95</u> – אל השוק יצאתי עם בגד להחלפה תמורת מזון

אלה שגורשו מצ'רנוביץ לטרנסניסטריה בשנת 1942, נשלחו אל מעבר לבוג, לאיזור שנקרא 'קריירה דה פיאטרה'. שם ירו בכולם הגרמנים. 40 נפשות (רובם יתומים, ומספר מבוגרים) הצליחו לברוח משם, והגיעו בסופו של דבר לברשאד. היתומים שוכנו בבית היתומים.

ראיתי בסמטה אם מחבקת את שתי ילדותיה. אותי אמא לא מחבקת. קנאתי. מוקפת אני בגטו רק בנשים אלמנות, ספגתי מצוקתן. שכחתי כי אני עוד ילדה.

תמונה 95

אל השוק יצאתי עם בגד להחלפה תמורת מזון
כל היום הסתובבתי רעבה, ולא הסכמתי לתת אותו בזול
כי היה זה הבגד האחרון ברשותנו להחלפה

הגרמנים חיפשו את ראש הפרטיזנים היהודי ולא מצאו אותו. לכן עינו את הוריו והיכו אותם מכות רצח, כדי שיסגירו את בנם. סיפרו כי הבן הופיע כדי להציל את הוריו. הוא הסגיר את עצמו כדי שישחררו את הוריו, אבל הגרמנים ירו בשלושתם. זה התרחש לא הרחק מן הביקתה שבה שהינו.

<u>ראה תמונה 96</u> - הגרמנים מענים את הורי ראש הפרטיזנים היהודי כדי שיסגירו את בנם

בברשאד ובסביבותיה לחמו בגרמנים פרטיזנים יהודים ולא יהודים. בין הפרטיזנים היהודים היו הן יהודי ברשאד מקומיים והן מאות יהודים מהמגורשים. גם מפקד הפרטיזנים היה בחור יהודי מקומי. אליהם הצטרף גם ד"ר שרנצל, ראש הקהילה (ראש האובשצינה) של ה"בעזיניקעס" (הפליטים המגורשים). והוא היה זה שהעביר לפרטיזנים מהתרופות והבגדים שנועדו במקור לתושבי הגטו.
מאוחר יותר באותו חורף 1943-1944 מצאו הגרמנים ב"בית המרקחת" (פשפש קטן שבו חילקו כינין נגד מלריה) את רשימת הפרטיזנים, גויים ויהודים כאחד (שמועה אחרת דיברה על מציאת הרשימה בבית הדפוס). אימה השתררה על כל גטו ברשאד.

בשתי אקציות בגטו שנמשכו ארבעה ימים, נעצרו כ-500 איש ובעינויים קשים הוצאו להורג. יהי זכרם ברוך.
בשלב הראשון עצרו כ-250 איש, גברים מבוקובינה אשר כולם הכירו, על משפחותיהם. ביניהם גם את מר שרנצל, ראש ועד הקהילה של הבעזיניקעס (המגורשים). הם עונו קשות בבונקר ענק, כולל מכות רצח. אחר כך, כך סיפרו,

הציפו הגרמנים את הבונקר במים במשך 8 ימים. איש לא יצא משם חי. אחר כך עצרו עוד כ-250 יהודים וגם הם עונו באותה שיטה עד מוות. היו אלו ימי אבל קשים בגטו ופחד מוות שרר בכל פינה.

השמועה מדברת על כך שהרשימה לא כללה אך ורק פרטיזנים בפועל ממש אלא גם אנשים שביקשו ששמם יצורף לרשימת הפרטיזנים הלוחמים כנגד הכובש הגרמני-רומני, מתוך מחשבה שהדבר יועיל להם כאשר השלטון הרוסי יחזור לקדמותו. תרומה של כסף לפרטיזנים (3-2 מארקים) זיכתה את התורם בהוספת שמו לרשימת הפרטיזנים.

ראה תמונה 97 – הטבעת כ-500 יהודים, פרטיזנים ואחרים, בבונקר שהגרמנים הציפו במים

במהלך החיפוש אחרי הפרטיזנים הכריזו הגרמנים על ארבעה ימי עוצר. כל הגטו נענש. לאיכרים אסור היה להכניס מזון כלשהו לגטו למכירה. הקומנדנט, כך ראיתי במו עיני, הפך במגפיו ארגזי ירקות, וציווה להעביר את הירקות לבית היתומים ללא כל תמורה כספית. אבל כבד ירד על הגטו. אי האפשרות לצאת מהבית גרם לנו רעב קשה. כמעט צום מוחלט במשך 4 ימים. רק כמות קטנה של גרעיני חמניות החזיקה אותנו בחיים. את כוס המרק הדל מבית היתומים חילקתי עם אמא והרעב היה כבד מאוד.

במהלך אחד מימי העוצר פרצה שמועה שהאופה היהודי מחלק ליתומים חתיכת לחם, מכיוון שהיה מודע לתנאי הרעב ששררו בגטו בזמן העוצר. כשהגעתי אליו הוא לא הושיט לי יד עם חתיכת לחם, אלא חקר ודרש: "ילדה, לשם מה באת? מה את רוצה?". עניתי: "אני רוצה חתיכת לחם, כי שמעתי שפה נותנים". להפתעתי נשאלתי: "יש לך כסף?". לאור תשובתי "לא", הוא כמובן שלא נתן לי דבר, וחזרתי לאמא בבושת פנים ובידיים ריקות.

אחרי ארבעה ימי העוצר והרעב הלכתי בוקר אחד כרגיל אל בית היתומים לקבל מנת מרק בפחית. באותו בוקר קר עברתי במרכז הגטו ואני רואה התקהלות אנשים מסביב לעמוד טלגרף. כולם הסתכלו למעלה וגם אני הפנתי ראשי ונדהמתי. קיבלתי שוק. הלם. זוועה כזו לא יכולתי להוציא ממחשבתי במשך זמן רב. כל שלושת החודשים הבאים, הייתי חולמת על כך בלילות, ובימים רועדת מפחד. ראיתי מול עיני כיצד תולים איש הלבוש בכל בגדיו ונעול במגפיו. המיתו אותו קודם לכן והתחילו להעלות אותו באמצעות חבל, לתליה על העמוד. הוא התנדנד על החבל כמו אדם חי. לא יכולתי לתפוס כי למעשה האיש הזה כבר לא חי. הפניתי ראשי ולאורך כל הרחוב הראשי Strada Romania היו תלויים פרטיזנים נוספים על כל עמודי הטלגרף. השאירו אותם תלויים במשך 8 ימים. חייבת הייתי לחזור ולראות מחזה זה שוב ושוב בכל אותם הימים, כיוון שלא היתה לי דרך אחרת להגיע לבית היתומים. התלויים ממש הסתכלו עלינו מלמעלה, בעיניים פקוחות, והשרו עלי סיוטי לילה.

כבר ראינו כל כך הרבה מתים. מתי הטיפוס היו חולים שהמוות היה חרוט על פניהם הרזות והכחושות מהרעב. ולעומת זאת לא הראו פניהם של התלויים כל סימנים של מוות. היה לי מאוד מוזר ומפחיד ובלתי נתפס לראות אנשים בריאי גוף ומראה, שעליהם אומרים לי כי כבר אינם בחיים.

מאוחר יותר נודע לנו, כי התלויים היו פרטיזנים גויים אוקראינים, שעבדו בבית החרושת לסוכר שמחוץ לגטו ברשאד, והם נתפסו בעקבות גילוי רשימת הפרטיזנים.

ראה תמונה 98 – פרטיזנים אוקראינים תלויים לבושים עם עיניים פקוחות על עמודי טלגרף

מסע המוות, ד"ר מנפרד ריפר, תש"ו 1946

(180) בשנת 1944 השמירה נעשתה קפדנית יותר. בלילות נשמעו יריות והיו התפרצויות לתוך הגטו. אלימות ומעשי רצח. השלטונות בלשו, עקבו, זינקו כחיות, התפרצו לתוך בתים..., אסרו אנשים. הללו נעלמו והדי יריות מרחוק הביאו את בשורות האיוב.

יום אחד התפוצצה רכבת טעונה תחמושת. הכפרים הוקפו... בתים הוצתו... יריות. בבית החרושת לסוכר היתה התקוממות... באכזריות הסתערו על הגטו. הוצאו להורג כ-250 איש. למחרת במוצאי שבת כ-300 איש נוספים, זקנים וילדים גם.

שערי הגטו נסגרו. אין יוצא ואין בא. האיכרות שהביאו אוכל למכירה גורשו בפראות משתוללת. בתוך הגטו סמרו האנשים מפחד. חיכו למוות. אנשים כצללים, שלדים רעבים, זינקו על פרוסת לחם כחיות.

בוקר אחד, אור ל-16 בינואר 1944, נראו גוויות אנשים תלויות מתנועעות על עמודי הטלגרף והעצים... מאחד הבתים נשמעות צעקות נוראיות... הגרמנים עינו את אביו של מפקד הפרטיזנים... לרגע הופיע הבן, מפקד הפרטיזנים, כדי לבקש שיהרגו אותו, ויניחו להוריו. הגרמנים ירו בשלושתם... פרטיזנים בעומק בשטח הכיבוש ברשאד.

Dr. Felicia (Steigman) Carmelly (1997), Shattered! 50 Years of Silence

(תרגום מאנגלית) באיזור ברשאד היה מרכז אקטיבי של פעילות פרטיזנים. ראש הקבוצה היה יהודי אוקראיני מקומי בשם יאסה טליס... הרבה מגורשים צעירים השתתפו בפעולות חבלה כמו להטמין מוקשים על פסי רכבת, והתקפות על שיירות צבאיות של גרמנים ורומנים באיזור ברשאד. המנהיג של קבוצה זו היה מגורש מסטורוז'ינץ, מיכאל שרנצל, סגן ראש הועד היהודי

במחנה... פעל כאיש קשר בין המגורשים והפרטיזנים. ... חשף הגסטפו המקומי את הקבוצה. וכך בינואר ובפברואר 1944, 228 יהודים נורו. מיכאל שרנצל עונה באכזריות לפני שהומת.

<u>אביגדור שחן (1988), בכפור הלוהט (גיטאות טרנסניסטריה)</u>

(298-299) בברשאד היה גרעין גדול של מגורשים ויהודים מקומיים שסייעו ליחידות הפרטיזנים באיזור, בהם נימנו גם אנשי הוועד היהודי המקומי, אשר סייעו להם בהלבשה ובתרופות. איש הקשר מטעם הוועד היה עו"ד מיכאל שרנצל מסטורוז'יינץ שבבוקובינה. עם הסתעפות הפעילות הפרטיזנית באיזור התנכלו ליהודים חיילי יחידות גרמניות, שהשתכנו באורח קבע בברשאד בטענה שהללו משתפים פעולה עם הפרטיזנים.

ב-31 בדצמבר 1943 הוציא מפקד הגיטו, סגן-משנה פלוריו גינרארו, 18 יהודים מעובדי בית החרושת המקומי לסוכר, ירה בהם וציווה לתלותם על עמודי טלגרף, כדי שיראו מה דינם של פרטיזנים יהודים (הערת שוליים 36 – רייפר, עמ' 11).

באחד הלילות הסתנן לגיטו פרטיזן יהודי מקומי, יאשה טליס שמו, לביצוע חבלה בקירבת מקום. הדבר נודע למפקד הגיטו והוא נכנס לגיטו לחפשו. יהודי המקום ביימו קבורה והצליחו להוציאו בארון מתים אל מחוץ לגיטו (הערת שוליים 37).

ב... פברואר 1944 נתפס אחד היהודים, שהיה בקבוצה היהודית שעמדה בקשר עם יחידת הפרטיזנים. האיש לא עמד בעינויים וגילה את שמות כל הקשורים ביחידה, שהיו רשומים על פתק בבקבוק טמון באדמה. יחידת הז'נדרמים פשטה על הגיטו, אסרה את הרשומים ואת אלה שנמצאו באקראי בבתי החשודים, סך הכל – 148 יהודים מקומיים ומגורשים, וביניהם סגן יו"ר הוועד מיכאל שרנצל... כולם עונו... נורו ונטמנו בקבר אחים (הערת שוליים 38 – רוזה שכטר (רומנית), 03/910 יו"ש. וכן עדותו של זכריה סופרשטיין (רוסית), 03/1469 יו"ש).

ב-7 ~~בפברואר~~ (צ"ל מרץ) נאסרה קבוצת יהודים בת 80 איש בעוון השתייכות לאירגון הפרטיזנים. אף אלה הוצאו להורג לאחר עינויים באותו יום. ...שבוע ימים בלבד לפני כניסת הצבא האדום לברשאד (הערת שוליים 39 – שמעון רוזנבאוך, ר/1040/54 יו"ש).

תמונה 96

בעקבות מציאת רשימת הפרטיזנים בפשפש לחלוקת כינין
חיפשו הגרמנים את ראש הפרטיזנים היהודי, וכשלא מצאוהו עינו את הוריו
הבן הסגיר עצמו להצלת הוריו מהעינויים, אבל הגרמנים ירו בשלושתם

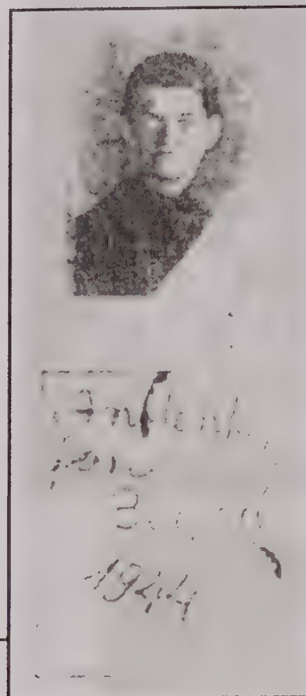
תמונה 97

על-פי רשימה שנמצאה תפסו הגרמנים
כ-500 יהודים ובני משפחותיהם, פרטיזנים וחשודים בקשר ועזרה להם
על-פי השמועה דאז הם עונו קשות למוות בבונקר בברשאד (הוחזקו ללא מזון כלל),
בונקר שהגרמנים הציפו במים במשך 8 ימים

תמונה 98

פרטיזנים אוקראינים תלויים לבושים עם עיניים פקוחות על עמודי טלגרף
סיוטי לילה נגרמו לי ממתים בעלי מראה מלא חיים
(בעברי סבבוני חולים חיים שהמוות היו חרוט על פניהם הכחושות מרעב)

מוצג ז'

מוצג ח'

עדות ויזואלית ל-3 שנות הרעב הכבד בגטו ברשאד

תמונות של אמא – גיטל ברנר, ילידת 1900

1944 (מוצג ז')
צולמה על ידי הרוסים, לצורך קבלת תעודת שיחרור
מגטו ברשאד שבטרנסניסטריה
פנים כחושות ורזות וכתפיים שמוטות
אחרי רעב של שלוש שנים בגטו ברשאד

1948 (מוצג ח')
צולמה על ידי הרומנים בבוקרשט שברומניה
לצורך קבלת תעודת זהות

ירק לשבועות

לחג השבועות, כאז בגולה, לפני השואה, גם עתה,
נוהג היהודי לתלות ירק מסביב, מלוא הקירות.
לקראת חג השבועות.
בארצות אירופה וגם אצלנו בכפר ועיירה
קישטו החלונות במגזרות נייר.
איסוף העלים היה תפקיד הילדים.
חג שבועות אחד שמח זכור לי, בצ'רנוביץ.
חברה חדשה היכרתי לי אז.
בת של פליטים יהודים, נרדפים של אותם הימים,
שמבוקרשט הגיעו אל "הרוסים", 1940.
לחוג איתי חג שבועות חברתי שמחה,
בגינה שעל יד ביתה, עבורי איריסים כחולים אספה,
ועלים ירוקים לקשט החדרים.
עד היום, משך שנים, בראותי איריסים
זוכרת אני את שרה חברתי.
בגטו צ'רנוביץ, כשטלאי צהוב על דש בגדינו מוסתר ומוחבא,
הצגנו עצמנו כלא-יהודיות לכל הבא.
ובסכנת נפשות עמדנו שתינו יחדיו,
ומזון השגנו בחנויות "ארים", ללא יהודים.
באה השואה... לטרנסניסטריה גורשנו.
בגטו ברשאד כמו אבא, אחי ואחותי ז"ל בשנת תש"ב,
ניספו גם שרה והוריה רבוצים על רצפת בית הכנסת, יחד עם חמשת אחיה. יהי זכרם ברוך.
רק אבא הספיק לראותה בברשאד לפני מותה..
חיי בגטו יכלו היו להיות פחות עצובים - לו הייתה ידידתי שרה שורדת בחיים יחד איתי.
כאילו, עוד אחות לי אבדה.

כתבה: שושנה בוימן

ציור ומגזרות – שושנה בוימן
לפרטים – ראה נספח לתוכן העניינים

קינה א' - במלאות 50 שנה לקורבנות טרנסניסטריה

"אני רק ילדה, בלי הורים ובלי אחים", שרו יתומי טרנסניסטריה בשואה,
ילידי בסרביה או בוקובינה כמוני, אשר שם איבדו אחים, אחיות והוריהם.
את אבי, אחי ואחותי, בגטו ברשאד איבדתי.
אח בלונדי, עיניים כחולות, להתקוטט היה לי עם מי, כמו לכולם.
הגן עלי מכלב נובח כי פחדתי נורא.

איך בין נאָר איין קינד, יתומים אין לאגר געזונגן.
וואָס האָבן געשוויסטר פארלוירן והורים.
אין דער נאָרד בוקובינה ווי איך אָדער אין בסרביה געבוירן.
מיין טאטא, ברודער און שוועסטר'ל אויך דאָרט אין ברשאד פערלוירן.
יוסל'ה בלונד מיט בלויע אויגן שיינע שלוגן זיר אויך געהאט מיט וועמן.
געשוצט מיך פאר הונט וואָס בעלט ווייל האָב געהאט מורא.

דחפו ז'נדרמים (חיילים רומנים) לצעוד קדימה, חייבים ברוח בגשם, בדרכי טרנסניסטריה,
יד ביד בשלולית או ביצה, נחים צמאים רעבים בצידי תעלה.
בלי ההורים, אין ברירה, חייבת להיות גדולה.
כך כל הימים רק אחי ואני דואגים להגיע בין הראשונים,
אולי נלון בקולחוז בפנים.

געטריבן פון ז'נדארן זעלנער אין רעגן און ווינד אויף טרנסניסטריה וועגן.
האנד ביי האנד אין בלוטע און סלוטע, מיר רוהן אין שאנצן הונגריג און דורשטיג.
קיין ברירה נישט דאָ מעהר מוז שוין גרויס זיין.
מיין ברודער און איך שפאנן פאָראויס. צווישן דיי ערשטע,
איין פלאץ אין קולחוז צו נאכטן געפונן, אפשר.

משפחות ילדים קטנים אחורנית נשרכים.
כבר חורף נובמבר, כפור אוקראיני, שנת 1941.
עשרים, שלושים ק"מ כל יום, עד חשכת הליל.
מקום ברפת ללינה גם זה "מזל"... מאות מגורשים, פתחים פרוצים, אבל יש גג...
אבל התברר - הרפת בקולחוז כבר תפוסה חודשים...
על האדמה הקרה רובצים מוכי טיפוס, רעבים, אכולי כינים.
מגורשי קיץ 1941, יהודי בסרביה.
הזקיף הרומני לא נותן להתקרב! לא כדאי!
מגפת טיפוס! כל בוקר מן הרפת הזאת מוציאים כ-100 מתים... אובודובקה. זכרונם לברכה.
כדאי על הרפת לוותר, ללון בשלג רחוק בשדה. גוי משלח סוס מתפרע דורס. זעקות אימים.
שבועות וימים מכפר לכפר דוחפים, נשמרים ממכות קת רובה של ז'נדרמים.
כך לנים אנו שלושה עם עוד 50 איש על שדה שלג רחוק.
כחיות תחת כיפת השמים בכפור, רק לבן מאופק עד אופק, ככל שהעין רואה.

משפחות מיט קינדער זיך שלעפן שווער בליבן הערונטער.
אין דרויסן שוין ווינטער פרוסט אוקראינער חודש נובמבר 1941
צוואנציג דרייסיג קילומטער פער טאָג ביז אין דער פינסטערער נאכט
פלאץ צו נאכטן אין שטאל אויך א "מזל"; הונדערטע געטריבענע, אָפענע ווענט, נור א דאך.
דיע שטאל שוין אין קולחוז פערנומן... חדשים דא.
אויף דער נאסער ערד ווי בהמות פערלייזגט, טיפוס, שטארבן פאר הונגער.
דיע פון זומער 1941 געטריבענע בעסאראבער יידן...
דער רומענישר וואכטמן לוסט נישט אריין. אייך נישט כדאי!
דאָ יעדן מורגן 100 מתים טרוגט מען פורביי ז"ל. טיפוס אין אבאדובקה.
פערציכטעט צו שלופן אין שטאל. שלופט אויף דעם שניי. איין גוי א פערד שיקט דריגן.. געשריי.
וואָכן מיט טעג געטריבן. פון דאָרף צו דאָרף מיר היטן דעם ז'נדרם נישט כאפן קלעפ
דאן נאכטן מיר דריי און נאָך 50 יידן אויף איין פעלד אין פרוסט אין שניי
ווי חיות אונטער פרייען הימל. ווייס הערום וויפיל דיע אויגן נור זייען.

שבועות וימים ואנו בדרכים. מכפר אל כפר צועדים.
שומרים בקת הרובה לא לקבל מכות
מגלים את אבא שלנו מוכה בידי גויים מתפרעים.
תפסוהו מימין ומשמאל בתרמיל, הפילוהו חסר אונים, מכל עבר מכים.
עזרו לו גברים... בפחד אנו פתאום זועקים. תפסו אומץ כמה, שיחררו מידיהם את אבא.

וואָכן מיר זענן אונטער וועגס. פון דאָרף צו דאָרף מיר שפאַנן.
מיר היטן פון געוועהר נישט כאפן קלעפ.
דערזיין מיר אונזער טאטע אין גוי'שע הענד.
געכאפט איהם ביים רובזאק. מאכטלוז איבערגעקערט. איינער פון רעכטס איינער לינקס איהם שלוגן
הילף מיר זוכן צווישן מענער. מיט מורא מיר שרייען. זיי מאכט באקומן דעם טאטע בעפרייען.

בבהלה שבכפר נוצרה גילינו כי אמא ואסתר הלכו לנו לאיבוד.
הצועדים המאחרים בפאניקה ברחו לכפר אחר.
אמא אצל גויה בכפר תמורת סדין הסתתרה. בחצרה עם אסתר'ל ישנה.
חוויה איומה עברה... בודדה עם ילדתה להחליט על גורל חיים קשה מנשוא...
הגויה בבוקר התחשבה. רוצה לקחת הילדה. אין לה בת, רק בנים לה שניים.
אסתר הקטנה מוצאת חן בעיניה. בת 6. בת הזקונים של אמא, רוצה לעצמה.
לא פשוט. היא רוצה להעביר אותה לשמד להטבילה לנצרות. לקחת איתה לכנסיה.
באופן כזה אמא החליטה!! לא!! דבר כזה אסור לו שיקרה!!

אין דער דאָזיגער בהלה מיר דריי פון מאמע מיט אסתר'ל פערלוירן געגאנגן.
מיט פערפאַניגטע מענטשן דא אויסצומיידן איין אנדרן וועג פערגענגן.
ביי איין גויה אין איין דורף פאר איין ליילעך אויסבעהאלטן גענעכטיגט אין הויף
איברלעבט זיע איין שרעקליכע זאך. אליין מיט איר קינד א לעבנס גורל בעשליסן בעדארפט.
דיע גויה זיך איברלעגט. זי וויל איין מיידל'ה הובן. זי האָט נור צוויי בנים
אסתר'ל איהר געפעלט פון 6 יאהר. דער מאמעס מזינקל'ה זי וויל אוועק נעהמן.
נישט פשוט. זיע וויל איהר שמד'ן זי פאר נוצריה טאופן. אין קלויסטער מיטנעהמן.
דיע מאמע אויף א זא אויפן באשליסט: ניין! דאָס טאָר נישט געשען!!!

המשפחה בשלימות לגטו ברשאד הגיעה בצער.
אבא חיבק בשמחה את ילדתו הקטנה. הושיבה על הריצפה לפניו. נוחי, די לנדודים.
חלץ בקושי נעליה. מדוע זה לא יכלה ללכת כל הדרך - פצעים עם מוגלה בכפות רגליה.
הרעב והצמא קשים. שכנות כמה קליפות מנדבים.
השמחה היתה מוקדמת.
טיפוס!!
יוסל'ה כבר אינו יכול לעמוד על רגליו. רובץ על הפריץ' הקר. טיפוס.
מים מן הבאר בכפור עלי כבר לסחוב לבדי, שאריות לאסוף, דלי לא מסוגלת להעלות. מי כבר יבוא איתי.

דיע גאנצע משפחה ביז גטו ברשאד אין צרות דערקומען...
גליקליך דער טאטע דאס קינד ארומגענומן. זי אוועקגזעצט אופרוהן. געניג שוין.
איר די שיכאליך אויסגעטון. פאר וואָס האָט זיע נישט געקענט גיין? וואונדן מיט אייטר
דער הונגער און דורשט אזוי פלאגט. פון שכנה קרטופל שולעכץ פאקומן.
דיע פרייד געוועזן פיר קורצער צייט.
טיפוס!!!
יוסל'ה קען אויף זיינע פוס נישט מעהר שטעהן. בלייבט ליגן אם פריץ'. טיפוס.
וואסער פון ברונן איך טרוג שוין אליין. ווער זאל שוין יעצט מיט מיר מיטגיין?

אבא כבר קדח בחום גבוה ודיבר בהזיות. טיפוס הבהרות - אין רופא ואין מרפא.
שינדל סיפרה כי שר זמירות בהזיות.
שיר לכל חג, כפי שזימר כבעל תפילה בבית-הכנסת.
לא עבר המשבר של הטיפוס, אמרו. ז"ל.
ר' יעקב בן חיים (מוניו) נפטר, בר שלישי חנוכה, כ"ו כסלו תש"ב 1941. ז"ל.
אסתר בת ר' יעקב נפטרה, ט"ו טבת תש"ב. 6.1.1942. נפלה על קידוש השם. ז"ל.

דער טאטע אין פיבער האט פאנטאזירט. פלעק טיפוס – קיין דוקטור, קיין רפואות.
שינדל מיר דערציילט, טאטע האָט זמירות געזונגען ווען האָט פאנטאזירט.
זמירות פון יעדן יום טוב, ווי אלץ בעל תפילה אין שיל.
די קריזע נישט איבערשטאנען. ז"ל.
ר' יעקב בן חיים (מוניו) נפטר כ"ו כסלו תש"ב 1941. ז"ל. חנוכה, דאָס דריטע חנוכה לעכטל.
אסתר בת ר' יעקב נפטרה ט"ו טבת תש"ב 6.1.1942. געפאלן על קידוש השם. ז"ל.

קטע קיר על ידי התקרה התמוטט. קור אימים חודר.
המעיל של יוסל'ה גנבו רשעים.
אמא אמא אמא, קודח מחום ביקש: רוצה קציצה ריחנית לאכול, שמריחה כל כך טוב.
בלילה בכפור האיום קפא. עיניו הכחולות הגדולות פתוחות לרווחה. ז"ל.
יוסף בן ר' יעקב נפטר, י"ז שבט תש"ב, ז"ל. טרנסניסטריה, גטו ברשאד 1942.
שואה. אחי שלי יותר לא הגן עלי. לא דיבר איתי כל היום על הפריץ'.
שורשים לחימום כבר עלי לצאת לחפש עם ילד שכן בשדות הקפואים.
בנות הכפר גירשוני, הרביצו. בכיתי. אני כבר לבד. ילדה יחידה לאמא נותרה.

איין שטיק וואנט איינגעפאלן. שרעקליכע קעלט דרענקט ריין.
יוסל'ס מאנטל האָט מען אוועק צוגעגאנוועט.
מאמע מאמע מאמע פון פיבער ער בייט: איך וויל איין שניצל'ה וואס שמעקט, וואס שמעקט אזוי שיין..
אין פרוסט ער פערפרוירן מיט זיינע שיינע בלויע אויגן די אָפענע. ז"ל
יוסף בן ר' יעקב נפטר י"ז שבט תש"ב 30.1.1942. ז"ל. טרנסניסטריה, גטו ברשאד.
שואה. מיין ברודער אין ברשאד מיך מער נישט געשיצט גערעדט מיט מיר אויפן פריץ'.
קובנקים שורשים צו הייצן מוז איך שוין גיין זוכן מיט נאָך איין קינד אויף פעלדער.
שיקסליך מיך שלוגן איך וויין. דאָס איז עס. איך בין שויו אליין, איינציג קינד מיין אמא געבליבן.

שושנה נוימן ט"ז שבט תש"ב – ט"ז שבט תשנ"ב

קינה ב' - במלאות 50 שנה לקדושי טרנסניסטריה

פעם, לפנים, גם לי היה אבא
גם אחות קטנה ויפה.
שניהם בטרנסניסטריה מתו,
כמו גם אחי אחר כך.

איך האָב אויך דעהאט א מוהל א טאטע.
אויך געהאט א מוהל א שוועסטערל.
ביידע זענען אין טרנסניסטריה געשטאָרבן.
געפנוי ווי אויך מיין ברודער דאן.

שרופים במחלות משונות כל מיני...
בחום קודחים וכואבים
טיפוס הבהרות, טיפוס בטן, טיפוס ראש,
שומו שמים...

פארברענט פון קרענק אללערליי
הויכער פיבער, א יעדן טוט ווייט
פלעק טיפוס, בויך טיפוס, קופף טיפוס,
איין הימעל געשריי.

מרעב, על הדרגש נשמתם יוצאת,
גם אין קצת מים חמים לשתיה, כי אין.
אמא? עודנה בחיים. מרעב גפיה נפוחים.
בכל כוחותיה סועדת משפחתה ועוד משפחה.

פאר הונגער אויף דעם פריץ' זיי גייען אויס
טרינקען איז אויך נישט דאָ וואָס, אביסל ווארם וואסער.
די מאמע נאך לעבט, געשפאללען פאר הונגער.
מיט אללע כוחות טריי צווי משפחות פלעגט.

בטיפוס הבהרות קודח אבא והוזה. ברעב מת ראש המשפחה.
"לפחות הבנות השתיים שתישארנה בחיים!", כך ביקש משמים עבור אמא.
בכפור העז קופא אחי, בגמר הטיפוס הנוראי.
את גפיו וחייו שם איבד, בגטו ברשאד תש"ב.

אין טיפוס פארברענט, פאנטזירט, פארהונגערט דער טאטע צו טויט.
"חוטשעביידע מיידל'ך, זאללען אם לעבן בלייבן" דיר, ער וויטשט,
אין פרוסט פארפרוירען געווארן מיין ברודער, נאָך זיין טיפוס.
זיינע ביינער דארט פערלוירן, גטו ברשאד תש"ב.

הבטן, הבטן, הבטן, התכווצויות נוראיות,
כאבים גדולים, הרעב מענה עינויים.
אחותי הקטנה בוכה ובוכה יומם ולילה,
"טיפוס בטן", בשורה מרה.

דער בויך, דער בויך, אזוי שרעקליר קרעמפט
דיע שמערצן גרויס, דער הונגער פלאגט.
מיין שוועסטערל וויינט, ביי טאג און ביי נאכט.
"בויך טיפוס" איין ביטערע זאך.

איש אינו יכול להושיע את אחותי.
כאן טרנסניסטריה, גטו ברשאד, שנת תש"ב.
אין רופא, אין רפואה, גם לא כוס תה ללגימה.
כך נופחת היא את נשמתה בלילה. נשתתקה. אוך ו וויי לנו.

קיינער קען מיין שוועסטרל העלפן,
דאָ איז טרנסניסטריה, גטו ברשאד תש"ב
קיין דוקטור, קין רפואה, א גלייזל'ה תה
אזוי גייט איהר דיע נשמה, אויס, ביי דער נאכט, זיע רעדט נישט מער. אוך און וויי.

"אמאל'ה!", עוד אמרה, "חיתכו לי החוצה את הבטן!
אז אוכל לחיות" – והיא רק בת 6.
"החיות יוצאת לי – החיים נגמרים לי".
בטרנסניסטריה, גטו ברשאד, ט"ז בטבת, תש"ב.

"מוטי! ביטע שניידעט מיר אויס דעס בויך!"
"דאן קאן איך לעבן!" זיע האָט בלויז 6 יאהר.
"דאָס חיי'ס גייט מיר אויס".
אין טרנסניסטריה, גטו ברשאד, ט"ז בטבת תש"ב.

יהי זכרם ברוך.

יתומי דור השואה

6.2.1992

ווי אללע יתומים פון מיין דור
זענן מיר אין דער דאָזיגער צייט, נאָך קינדער געווען
אין יענם הויף אין יענער היים. פרוכטן בוימער און בלומן.
שטייטליך און דערפער מיט יידישע פעלדער, אין דער נארד בוקוביניה און זיד.
געוועזן איז אונזער קינדער וועלט, זיס.
זיך געשפילט יידישע קינדער אויף פלסטינה געחלמת.

שווה ליתומי דור השואה
באותו זמן, עדיין ילדים היינו.
בחצר ביתנו עצי פרי ופרחים
עיירות, כפר, משקים יהודיים, בוקובינה הצפונית וגם דרומית
היתה ילדותנו מתוקה.
שיחקו ילדים יהודיים, על פלסטינה חולמים.

פאר אונזער דור, יתומי השואה
יענער הויף פאר זיין טיר, חלום בהקיץ,
דאס איז זיכר קיין אמת געווען
ווייל קיינע שפור געבליבן צו זעהן. אין פאקט.
איין בילד פון איין טאטע, שוועסטר און ברודער. דוד ודודה יונגעלייט.
אויך זיי האָט דער צורר פארניכטעט פארברענט. אופגעעעקט פון גוטס ערד.

עבור דורנו, יתומי השואה
החצר אל מול דלת בית ההורים מוקף חצר, חלום בהקיץ,
רק דמיון, על באמת? בטח לא היה.
שום עקבות משם לא נותרו לראיה. עובדה.
לא צילום של אבא, אח ואחות. דודה ודוד נערים.
הכל אבד, נשרף. נמחק מעל פני האדמה.

געקומען איין היטלר, יענע היים אופגעמעקט.
איין נייע פלאנעט געשאפן. אנדערן סדר. שואה.
איינציגע שרידים נע ונד קיין שוועסטרל קיין ברודער מער. ז"ל,
יתומים פון טרנסניסטריה, זוכה געווען צו בעפרייאונג 1944.
אויך געבענטשט פון ליעבן גאָט
ווער נאָך איין האלבע משפחה האָט.

בא צורר היטלר. העיירות מחק. ניקה.
הקים פלנטה נוראה. סדר חדש. שואה.
שרידים בודדים נעו ונדו, לא אחים ואחיות עוד. ז"ל.
יתומים מטרנסניסטריה זוכים לשיחרור 1944.
מבורכים מאת השם יתברך
מי שיכולים להיקרא "חצי משפחה"

איך האָב געהאט איין מתנה איין מאמע. יונגע אלמנה, דופלט פארטרויערט.
נישט איין יתומה, איז מיך געווען מקנא.
די אזוי סורטיגע משפחה (האלבע אלטרן) איז אין גטו בערשאד ענטשטאנן געשאפן, בכסלו תש"ב
יבורך האל פאר דער פאר. זכרונה לברכה.
אין דאָרף אויסער גטו מיט שרעק זי געגאנגן
כמעט זי דערשאָסן, געבראכט מיר איין קארטופל.

זכיתי במתנה אמא, אלמנה צעירה, פעמיים אמא שכולה
לא יתומה אחת בי קנאה
סוג זה של משפחה "חד הורית" נוצר בגטו ברשאד הידוע לשימצה, בכסלו תש"ב
יבורך האל בעד זה. זכרונה לברכה.
לכפר מחוץ לגטו הלכה בפחד, כמעט ירו בה.
בחירוף נפש הביאה לי תפוח אדמה.

לפני אובודובקה 1941

שוין באכט ווידער טאגט
אין קולחוז פארלייזיקטע מענטשן
גויסען פון הונגער און טיפוס
אויף דער פערפרוירינבער ערד מיט פערגלאנצטע אויגן
בעסאראבער פארטריבענע יידן חודשים פון זייער היים
זיי ראטן דעם טאטע די שטאל נישט באטרעטן. זיי זענן פערשמוצט און פיברן
און ברירה יוסל'ה טאטע און איך אין שניי צו איין וואנד צוגעשפארט.

כבר לילה ירד ובוקר שוב עלה.
בקולחוז ברפת פנימה מאות חולי טיפוס ואלפי כינים
רובצים חסרי ישע רעבים המגורשים ועיניהם מזוגגות.
אדמת הרפת הקפואה יהודי בסרביה "תפסו", חודשים לפנינו אומללים בדרכים, מבתיהם גורשו
מתחנים נשים לאבא שלי: לא כדאי לכם כאן להיכנס.
אל תתקרבו אלינו כי אנו מזוהמים.
בלית ברירה אבא יוסל'ה ואני בחצר, נשענים לאחד הקירות.

שוין פאַרביי 4 טאָג, נישט צו גלויבן מיר זיצן אין דרויסן
איין שטיקל פלאץ אין שניי ביי דער דרויסן וואנט
שוין איבער לעבט 4 טאג און שפייז, נאָר א ביסל'ה ווארם וואסער
מיר זענן לעבן געבליבן, צוליב דער קולדערע וואָס דער טאטע געשלעפט.

חלפו כך ימים ארבעה, לא להאמין. תחת רוחות השמים,
נשענים על יד קיר, שלג מלמעלה ולבן העולם למטה.
חלפו ארבע ימים ללא מזון, רק מעט מים חמים משלג.
נשארנו בחיים. הודות לשמיכה יחידה שאבא סחב על גבו.

שיכורע גויים מיט העק און מיט שלעק, אין דורף בודי.
דעם טאטע און נאָך יידן איבערפאלן אין שרעק
אווו דער ווינד האָט געטרוגן, דער שאלון זיך צערפלויגן.
מאמע אין אסתי פערלוירן.

איכרים שיכורים עם גרזנים ומכות בכפר בודי,
מתנפלים על אבא ועוד יהודים, פחד.
לאן שהרוח נשבה, השיירה התפזרה.
איבדנו את אמא ואסתי

וואָס האָט אסתי און מאמע פאסירט אין בודי,
צו לעבן זיי נאָך? דאָ אונטער איין בריקל טויטע ליגן.
א שיין מיידל'ה ווי פון 6 יאָהר ליגט טויט אין איהר מאנטליע.
ניין! אונס וועט דאָס נישט פאסירן, צו ערשט געטראכט.
אונזער אסתי לעבט מיט דער מאמע וואָס טראָגט זי אויף איהר פלייצע. אווו?

מה קרה לאסתי ואמא אותם איבדנו בבודי,
העודם בחיים? כאן מתחת לגשרון מונחים מתים.
ילדה יפה מתה כבת 6 זרוקה שם, לבושה במעילה.
לא! "לנו זה לא יקרה", לראשונה חשבתי כך.
אסתי שלנו חיה עם אמא אשר נושאת אותה על גבה. היכן?

ראה המשך >>>

מיט הונגער אין פראסט טאטע יוסל'ה און איך
מיר היטן דעם וועג, אפשר זי גייט
אין פרוסט מיר זענען וואך צו זעין ווער גייט
ערוואַרטן א נייען טרנספורט גייט אין יסורים
איין גוי פערקויפט דעם טאטע א עפל פארפוילטער פארפרוירענער מיר פרייען זיך...
מיר בענקן אזוי שוין אסתי צו זעהן אין די מאמע
כמעט שוין 4 טאָג מיר זענען דרויסן איינוווינער. אללע דריי צוזאמן
אבער די מאמע איז אליין מיט אסתי אונטערוועגס זיק פלוגט
אויף איהר פערהונגערטע פלייצע זי היט איהר אויצר'ל, טרוגט מיט אללע כוחות
אונזער בליק, נאָר צום וועג אפשר קומן שוין מענטשן.
פלוצליך נישט גלויבליך, איין שאלון זיק דערנענטערט
שאלונען געטריבענע פון ווייטנס איך דערזיי
מיר מישן זיק אויס צווישן די מענטשן
פון ווייטנס דערזייען דאָס גיילע קאפוז'לה ראט אויף מאמעס פלייצע – אסתי
הויכער פון אללע, זיע רייט אויף דער מאמע.
ווער קען פארשטיין א זא שמחה אין א וויסטע פון אייס.
געפונען אונזער קליין געליבטע שוועסטרל אווי מיר געבענקט

רעבים בכפור אבא, יוס'לה ואני
שומרים הדרך, אולי הן באות.
בכפור העז רעבים אנו ערים וצופים מי עובר
מצפים לטרנספורט חדש על דרך היסורים.
גוי מוכר לאבא תפוח עץ רקוב קפוא ואנו שמחים...
כל כך מתגעגעים כבר את אסתי לראות עם אמא
כבר 4 ימים אנו דיירי חוץ שלושתינו יחד,
ואמא מעונה בודדה עם אסתי בדרכים
על גבה המורעב את אוצרה שאיתה שומרת, נושאת בשארית כוחותיה
מבטינו אחד, רק לדרך. אולי אולי כבר באים אנשים
פתאום לא מאמינה, טרנספורט מתקרב
שיירת מגורשים מרחוק רואה
מתערבבים אנו בין ההולכים.
פתאום מבחינים בקפושון (כובע) צהוב הרכוב על גבה של אמא - אסתי.
בולטת, על גב אמא רכובה אסתי.
מי יכול להבין שמחה כזאת בישימון של קרח
מצאנו את אחותנו הקטנה האהובה, אליה התגעגענו כל כך.

ווי אזוי לעבן דאָך די מענטשן אין קולחוז
קיין וואסער נאר שניי איין מאן דארט צערלאָזט אין איין איימער
פאר געלד איין ביסל'ה דערוואַרעמט וואסער פעקוויפט
ווער קען זיק איבער הויפט צו איהם צושטופן
קיין קארטופל קיין גארנישט גויים ברענגן פארקויפן
א שיסל'ה פארפוילטע פארפרוירענע עפעל
איין גוי א ראמאי אונס פעקויפט. יעדן איינס.
מיר לעקן בלויז דעם פערפרוירענם פארפוילטן, נישט מייגליך צו עסן.
און הונגריג מיר בלייבן נאך איין טאָג. מיר לעבן.

כיצד חיו שם בקולחוז האנשים
ללא מים, רק שלג. איש ממיס שלג בדלי
בעד כסף מעט מים מחוממים מוכר.
מי יכול בכלל אליו להגיע בדוחק.
לא תפוח אדמה, לא כלום, אין האיכרים באים למכור.
קערת תפוחים רקובים קפואים
גוי רמאי לנו מוכר רק אחד.
אנו רק מלקקים את התפוח הרקוב והקפוא הבלתי אכיל.
רעבים נותרנו עוד יום, אבל אנו חיים.

ז'בדארמן שוין ווייטער טרייבן. איין שאלון רעכטס, אנדערער לינקס געטריבן.
איך גיב א קוק אוזבער יוסל'ה שפאנט שוין לינקס
מען האט איהם פון אונס אופגעטיילט איין ז'נדרם.
אין אללע כוחות בין איך איהם נאנגעלאָפן
פון דער רייע ארויס גענומן, כמעט איהם פערלוירן.
אפשר וואָס קען מען וויסן נאָך דער שואה געטראכט.
מיט פרעמדע מענטשן און טאטע מאמע
האָבן מאמע און איך געקענט חלומן,
אפשר לייבט ער ערגיצט איין יתום אליין
אזוי האָבן מיר געזען זיין חייעס אויסגיין.
ז"ל. י"ז שבט תש"ב. 30.1.1942

ז'נדרמים כבר דוחפים הלאה הלאה, שיירה אחת שמאלה, השניה ימינה.
אני מביטה והנה יוסל'ה שלנו כבר נדחף שמאלה.
הפרידו אותו מאיתנו, אחד הז'נדרמים.
בכל כוחותי רצתי אחריו,
הוצאתיו מן השיירה, כמעט איבדתי אותו.
מה אפשר היה לדעת או לחשוב אחרי השואה -.
שאולי הוא עם אנשים זרים ללא אבא ואמא,
יכולנו אמא ואני לחלום...
אולי הוא חי אי שם יתום לבד.
וכך ראינו במו עינינו את נשמתו יוצאת.
ז"ל. י"ז שבט תש"ב. 30.1.1942.

<u>מגזרת ו' – סולם יעקב / שושנה ברימן</u>

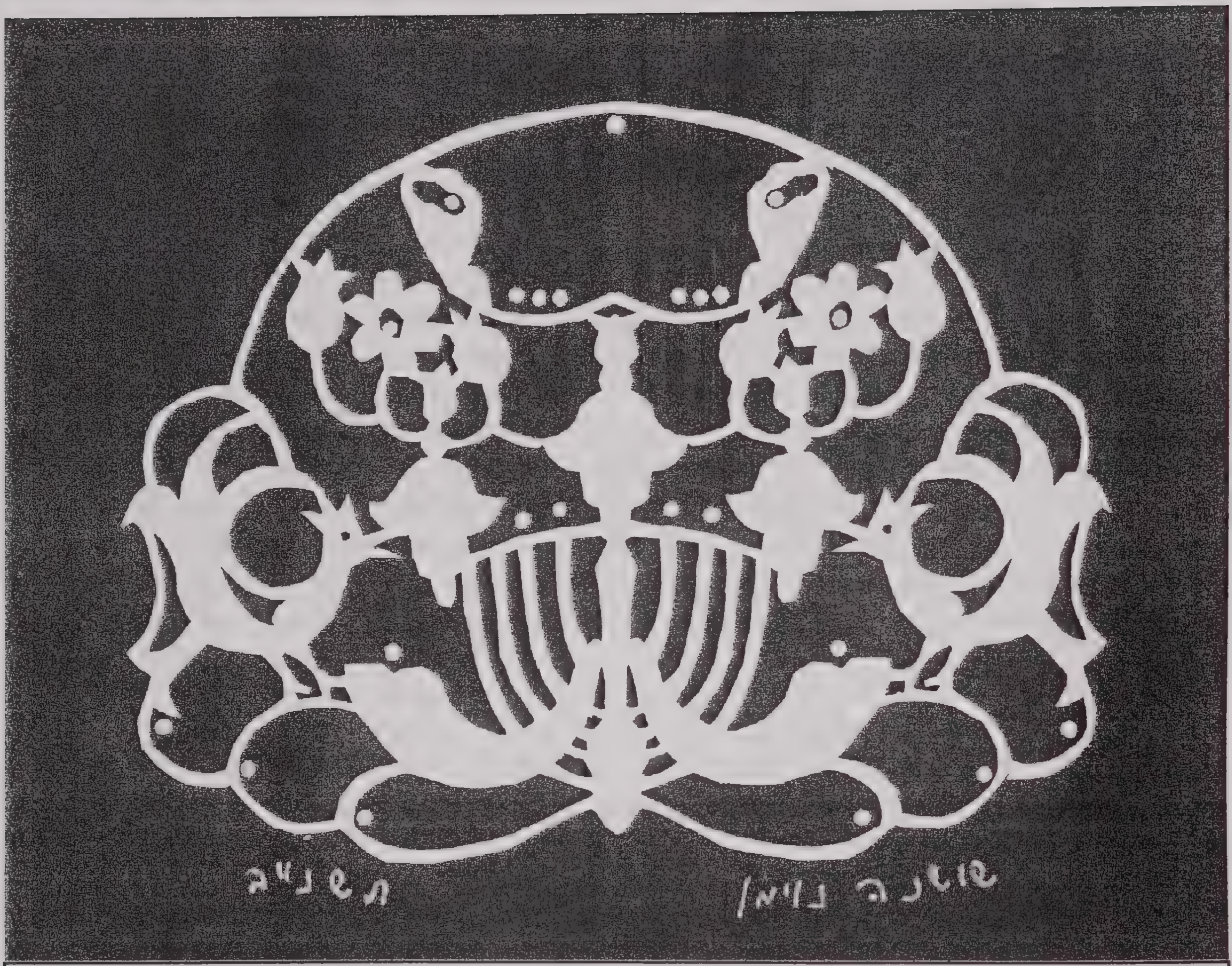
שושנה נוימן תשנ"ה Shoshana Newman 95

מוצגים ט'-י'

בית הקברות בברשאד, מצבת זיכרון שהוקמה בשנות ה-70,
על מקום קברי האחים (1944-1941)

מגזרת ז'

ויש שזכו לאור בקצה המנהרה,
שרדו לאחר השואה ועלו לארץ ישראל
להלן מגזרת נייר מלאת חיים וסמלים יהודיים של תשועה ותקווה
פרי יצירתה של שושנה נוימן, ניצולת גטו ברשאד שבטרנסניסטריה

נספח א'

עוד על גורל יהודי ואסילב, טאוטן/טאוטעריס וצפון בוקובינה (רומניה 1941)

בפרוע פרעות בישראל

מאת שמואל יציב-ורמפלש

שלושה ימים השתוללו הפורעים האוקראיניים בנפת זסטבנה, בצפונה של רומניה על גבול פולין. זאת לאחר נסיגת הצבא הרוסי המובס בחודש יולי 1941. עם התייצבות השלטון של המשטר החדש-הפשיסטי, נעשה מאזן האימה.

היהודים משלושה כפרים שבקירבת הגשר על נהר הדנייסטר השתלבו בצבא הרוסי הנסוג ועברו אל חבל ארץ גליציה (השואה השיגה אותם גם שם). בשמונה כפרים נרצחו היהודים על-ידי הפורעים ולא נשאר פליט ושריד. בשישה כפרים ובעיר זסטבנה לא פגעו ביהודים.

דאגתו הראשונה של המשטר החדש היתה מה ייעשה ביהודים שנותרו בחיים. היהודים מהכפרים צ'ינקאו, ווסיליב [=ואסילב], טאוטרי [=טאוטן, טאוטעריס], דורושאוץ, פוהורלאוץ ואוקנה, רוכזו במכלאה בכפר הגדול אוקנה. בעיר זסטבנה נכלאו כל הגברים במכלאה ואילו לנשים ולילדים הותר להישאר בבתיהם תחת משטר חמור של עוצר.

עם התחלפות השלטון יצאה מהמחתרת אטל סגל, אישה אמיצה אשר נרדפה על-ידי הנ.ק.ו.ד הסובייטי. היא התהלכה בקומה זקופה לנוכח הקלגסים הפשיסטים, באומרה להם: "אני יכולתי לקומוניסטים - ואני לא יראה מפניכם". יש לציין שהם התייחסו אליה ביראת כבוד. אחותה של אטל ביחד עם משפחתה היתה כלואה באוקנה. החושים החדים של אטל ניבאו לה טרגדיה. היה באה בדברים עם קצין של המינהל הצבאי ותמורת תשלום הגון הוא יצא לאוקנה וחילץ משם את משפחת אחותה – משפחת וייזינגר מפוהורלאוץ. למחרתו של אותו היום יצא הקצין בשליחות אחרת וחילץ משם את משפחת מנדל גרייף מווסיליב [=ואסילב]. בפעם השלישית הוא יצא וחילץ משם את משפחת מאיר גלטנר מטאוטרי [=טאוטן, טאוטעריס]. כשהוא יצא בפעם הרביעית הוא חזר כלעומת שבא. המיכלאה היתה ריקה מאדם, לא היו בה יהודים עוד.

גורל היהודים האלה הוכרע על ידי מפקד הז'נדרמריה מהכפר דורושאוץ. הוא, איש משמרות הברזל של רומניה, חזר אל מקום כהונתו שנטש רק לפני שנה (מאי 1940) עם תפיסת האיזור על ידי הסובייטים. נודע לו כי יהודי הכפר נותרו בחיים וכי הם כלואים באוקנה. הוא מיהר לשם, הוציא את כל הכלואים והביאם אל כפרו, היישר אל גדת נהר הדנייסטר. הוא הניס את היהודים, אנשים, נשים, זקן וטף, אל תוך זרם הנהר. את המהססים הוא זירז על-ידי יריות בגבם. הוא הטביעם בכוח. זרם המים גרף איתו את הכול ולא נשאר סימן וזכר ליהודים.

על גודל הזוועה נודע רק למחרת בבוקר, עת הגיעם העירה של שבעה ניצולים (ניצול שמיני לא הגיע לזסטבנה הקרובה, אלא המשיך לעיר הרחוקה קיצמן). הם סיפרו כי הפקירו את עצמם לזרם המים וכאשר נעלמו מעיני התליינים, יצאו את המים ובחסות הלילה עשו את דרכם העירה. אֲבָל כבד ירד על יהודי העיר, תדהמה ומפח-נפש. הזהו הפרצוף האמיתי של השלטון לו ייחלנו שיבוא וירסן את כנופיות הפורעים?!

השמועה על הזוועה כפי שסופרה על-ידי הניצולים פשטה חיש-מהר כאש בשדה קוצים. שמועה זו הגיעה גם לאוזניו של התליין מדורושאוץ. הוא הגיע ודרש מהממשל הצבאי להסגיר לידיו את הניצולים. לא עזרו מחאות ולא הואילו תחנונים, הממשל אולץ להסגיר לידיו את האומללים האלה. הוא הגיע העירה בשתי עגלות וכיתת ז'נדרמים. את שתי הנשים שבניצולים העלה על העגלה הראשונה, כשהן ישובות גב אל גב וידיהן כפותות זו לזו מאחורי גבן. ארבעה גברים הוא כפת בידיהם שניים-שניים וקשרם בחבל אל אחורי העגלה השנייה (כפי שנהוג להוביל בהמות לשוק). אורצ'ה, נער בן 15 נכה רגליים, קירטע מאחור. הז'נדרמים, ברובים מכודנים [=רובים שכידון הוצמד לקצה קניהם], הסתדרו משני צידי העגלות. רב-המרצחים בעצמו נהג בסוסים וכך הוא הוביל את מצעד ההוצאה להורג ברחובה הראשי של העיר. בצאתם את העיר הועלו הקורבנות על העגלות ובנסיעה מהירה הגיעו אל גדת נהר הדנייסטר בכפר דורושאוץ, מקום בו היו רק לפני ימים ספורים.

הפעם ברצונו להבטיח ביצוע מושלם. כפי שהיו כפותים שניים-שניים, הוא הניס אותם אל זרם המים כאשר הם נורים בעורפם. אורצ'ה הנער החיגר מהכפר טאוטרי [=טאוטן, טאוטעריס], כל הכדורים שנורו עליו החטיאו והוא הפקיר את עצמו לזרם המים כפי שעשה

בפעם הקודמת. כשנעלם מעיני התליינים הוא יצא מהנהר והתחבא בשדה תירס. חסקל שפיגל מהכפר ווסיליב [=ואסילב] נורה בעורפו והכדור פילח את פיו. תוך כדי הסחיפה עלה בידו להתנתק מהגופה אליה היה כפות, וגם הוא מצא מחבוא באותו שדה תירס.

אורצ'ה נשאר ליד הפצוע כל הלילה, ועם בוקר שניהם התגלו על-ידי האיכר בעל השדה. האיכר חמל עליהם, תרם להם שק לחבוש את הפצוע והעניק להם מחסה במשך כל היום. בערב העלה אותם האיכר על עגלתו, הביאם עד פאתי העיר ושם עזב אותם לנפשם. לאחר חצות, כאשר החיגר מוביל את הפצוע שכל ראשו היה חבוש בשק, הגיעו עד הבית היהודי הראשון. בזהירות רבה הוכנסו שני האומללים הללו אל הבית ושם קיבלו מים חמים לרכך את הפצעים ואף קצת מזון לשבור את רעבונם.

דבר הניצולים, שנשמר כסוד כמוס ביותר, הובא לידיעתה של אטל סגל. היא אזרה עוז וקיבלה את הפצוע לביתה, ואף הסתכנה בהפרת העוצר והזעיקה רופא. לאורצ'ה היא הציעה שיתחבא מחוץ לעיר עד אשר ייוודע מה צפוי להם. עם בוקר, אטל סגל ולצידה שני הרופאים היהודים שגרו מחוץ למיכלאה, התייצבו בפני המושל הצבאי. בצאת המשלחת הזאת מאת המושל היתה בשורה בפיהם – חנינה.

חסקל שפיגל הועבר עוד באותו היום אל העיר הגדולה צ'רנוביץ לקבל טיפול רפואי – ושם הוא ניצל. לאורצ'ה הותר להיקלט אצל היהודים בעיר. בחודש אוקטובר אותה השנה (1941), כאשר היהודים גורשו למחנות ההשמדה בטרנסניסטריה, אורצ'ה לא עמד בתלאות הדרך – ואבד. אורצ'ה הנער היהודי, נכה הרגליים, כשהועמד שוב אל נוכח פני המוות – כָּשַל כוחו, ובפעם השלישית – הוא לא ניצל.

נספח ב'

גורל יהודי סניאטין/שניאטין (פולין 1941-1942)

<u>ת' לביא (עורך), פנקס הקהילות – פולין (גליציה המזרחית), יד ושם</u>

שניאטין [=סניאטין] -

... בספטמבר 1939 הגיעו לשניאטין מאות פליטים יהודים ממערב-פולין, שנסו לעבר הגבול הרומני, ורבים מהם נותרו במקום לאחר שנכנסו יחידות סובייטיות לעיר ונחסם הגבול הרומני... משפרצה מלחמת גרמניה-ברית המועצות הצליחה, בסוף יוני 1941, הצליחה קבוצה קטנה של צעירים יהודים לברוח מזרחה.

בתחילת יולי 1941 נתפסה שניאטין על-ידי יחידות הצבא הרומני, בעלי בריתם של הגרמנים. החיילים הרומנים שדדו רכוש יהודי וסימנו את בתי היהודים, כדי שיוכלו להוסיף ולגזול רכוש יהודי ולחטוף יהודים לעבודת כפייה.

כעבור שבוע לאחר שנכבשה העיר פרעו הרומנים, תוך השתתפות פעילה של האוכלוסייה האוקראינית המקומית, פרעות ובמהלכן נרצחו יותר מ-20 יהודים. כן מצאו את מותם מידי החיילים הרומנים פליטים יהודים מבוקובינה ומבסאראביה שביקשו מחסה בשניאטין. הרומנים משלו בעיר כשבועיים ימים ואחר כך עברה זו לשליטתם של ההונגרים. החיילים ההונגרים המשיכו בחטיפות היהודים לעבודות כפייה...

בספטמבר 1941 עברה שניאטין לשליטתם הישירה של הגרמנים. מיד הורו הללו על עריכת מיפקד של כל האוכלוסייה היהודית, תוך הדגשה על גילאי 15-60, החייבים בעבודות כפייה. כן הוחרמו כל הפרות, הסוסים והעגלות שבידי היהודים.

באותם הימים הוקם היודנראט [='מועצת יהודים' שהיתה אחראית לניהול הקהילות היהודיות ולפיקוח על מילוי הצווים הנאציים הנוגעים ליהודים]... בחלקו של היודנראט נפל לספק אנשים לעבודת כפייה ולדאוג למאות היהודים שגורשו בספטמבר-אוקטובר מכפרי הסביבה והועברו לשניאטין.

בסוף ספטמבר 1941 אסרו הגרמנים כ-30 יהודים ודרשו דמי כופר גבוהים תמורת שיחרורם. אף-על-פי שהכסף שולם במועד לא שוחררו הכלואים, וכפי שהתברר... הם הוצאו להורג ביער פוטוציק הסמוך לעיר. לפני מותם נצטוו לחפור לעצמם בורות ובהם נקברו.

בחודשים אוקטובר-דצמבר 1941 נמשכו ההוצאות להורג של יהודי שניאטין ביער פוטוציק. קציר הדמים הסתכם ביותר מ-500 קורבנות.

בתחילת 1942 הוחל בריכוז היהודים ברובע מיוחד. ברובע זה נכללו 8 סימטאות. לתוך הרובע הוכנסו גם מאות מגורשים מיישובי הסביבה. הצפיפות ברובע היתה גדולה, תנאי התברואה קשים ביותר, הרעב והמחלות הפילו חללים רבים.

ביום ראשון של פסח תש"ב נדרשו כל היהודים להתייצב במקום האיסוף, אך רבים העדיפו להסתתר. יחידות הצבא הגרמני, המשטרה ו... ריכזו את הנאספים ב"בית הספורט"... ושם הם הוחזקו שבוע ימים. גם במהלך אקציה זו המשיכו הגרמנים ועוזריהם להעביר ל"בית הספורט" יהודים נוספים מהסביבה. בסופו של דבר נמצאו בו כ-5,000 איש. התנאים... היו איומים. רבים הוציאו את נשמתם בצמא. היו שנדרסו למוות.

המשמרות הגרמנים והאוקראינים ירו לתוך ההמון ורצחו במקום עשרות אנשים. מתוך "בית הספורט" הוצאה רק קבוצה של בעלי מקצוע חיוניים... כל הנותרים הובלו לתחנת הרכבת, הועלו על קרונות משא והוסעו להשמדה במחנה בלזיץ.

בין שרידי הקהילה גברו המאמצים להצלה. קבוצות צעירים ואף מספר משפחות ניסו להימלט לרומניה, אך רק מעטים הצליחו בכך. בחודשי הקיץ 1942 החזירו משמרות הגבול הרומניים חלק מן הנמלטים והסגירום לידי המשטרה הגרמנית. אחר חקירה ועינויים הוצאו להורג...

גם בתוך הגטו עצמו נחפרו בונקרים, כדי למצוא בהם מקלט בעת האקציות הבאות... אקציית החיסול החלה ב-7.9.1942. הגרמנים ועוזריהם העלו באש חלקים מן הגטו, כדי לגלות בדרך זו את המסתתרים. גם הפעם רוכזו יהודי שניאטין ב"בית הספורט". המצוד נמשך 4 ימים. חלק מן היהודים נרצחו ברחובות העיר או ב"בית הספורט" עצמו.

בתום האקציה הובלו הקורבנות בשיירה אל תחנת הרכבת. אורכה של הדרך אל התחנה הוא כ-4 ק"מ, ורבים עשו אותה בידיים כבולות. בעוברם על גשר ירו הגרמנים האוקראינים במספר נשים יהודיות וגופותיהן הושלכו לנהר. כ-1,500 אחרוני יהודי שניאטין נשלחו אז להשמדה במחנה בלזיץ.

רק מעטים הצליחו להינצל על-ידי קפיצה מן הרכבת. חלק גדול מן הקופצים נהרגו מיריות השומרים הגרמנים, ואחרים הוסגרו לידי המשטרה על-ידי האוכלוסייה המקומית ונרצחו מיד. שניאטין הוכרזה "יודנריין" [=ריקה מיהודים]. במקום נמצאה עדיין קבוצה קטנה של בעלי מקצוע שעבדו במחנה צבאי. ואולם כעבור מספר שבועות חוסלו גם שרידים אלה. כ-15 איש בלבד הצליחו להימלט ברגע האחרון לצ'רנוביץ, ומשם המשיכו בחשאי לפנים רומניה. בסוף 1944 ובראשית 1945 עלו הניצולים הללו לארץ ישראל.

[illegible]